Sal: 3 · Hejmar: 15 · Tîrmeh-Tebax (Temmuz-Ağustos) 2020 · 13₺

dilop

kovara du mehî • çand huner polîtîka

Eskerê Boyîk Dîroka elfabên kurdî li Ermenistanê • Recep Maraşlı Sevada Grigoryan'ın masalsı dünyası • Rohat Alakom Her golek bo rizgariyê • Mehmet Bayrak Osmanlı-Safevi kavşağında diplomasi ve İdris-i Bidlisî • Sezai Sarıoğlu Hakkâri'ye ters lale ve ters halaydan bakmak • Selîm Temo Nizanim bêjim de bi xatirê te • Mihemed Ronahî Kurdbûna Nazim Hîkmet li gor bîranînên Hejar Mukriyanî • Mecnur Laçin Anzele suyu; zelal mı, haram mı? • Sedat Ulugana Sovyet Kürt Dengbêjliği ve 2. Dünya Savaşı • Ragıp İncesağır Anadolu'da büyük köle isyanı

Röportaj: Cuma Çiçek KÜRTÇENİN YAŞAMASI ve YAŞATILMASI İÇİN!

KOR
KİTAP

Gerçekte *Mevlâna*, "İnsan yüreğinin mucizeleri"nden başka bir mucizeye inanmamış; dogmaların boyunduruğuna karşı, insan ruhunun özgürlüğünü öne çıkarmıştır. Dinsel çelişkilerin en yüksek olduğu Haçlı Seferleri döneminde din, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin bütün insanların eşit olduğunu, insanın yüceliğini

www.korkitap.com

'Paş çiyayê Qaf' ne dûr e!

Heke bûyerên ji hev qut, ên ku her li cî û zemanê xwe asê mayî li ser hev, li cem hev rêz bibin tarîxê pêk tînin? Na, tarîx 'kêşa' bûyeran nîne. Proseyeke livdar û dînamîk e ku her dijî û em her bi wê dijîn. Qonaxên ku ji hev dibihorin û bi pêş ve qevaz didin û pê re bi hêmanên nû wesfên nû werdigirin; seraqet ji hev diqetin û bi pêş ve diçin li ser zincîra tarîxê.

Jihevqetîn û domdarî wesfên esas ên tarîxê ne û yê tarîxê, bîr û îstiqameteke xwe heye. Dibe ku carna di wê îstiqametê de 'raweste' yan du gavan bi paş ve bavêje lê îstiqamet her bi pêş ve ye.

Di gelek 'çîrokên rojhilat' de tiştên xweş hatine teswîrkirin 'li paş çiyayê Qaf'. Ev, esasen nîşane ne ku dixwazin bibêjin divê xirabî û neyîniyên dinyayê bêne beralîkirin û insan karin vê bikin; ne ku bêhêvîtiyê û bêderfetiyê vedibêjin.

Sevada Grigoryan ê resamê ermen insanên reng û nijadên wan cuda bi harmoniyeke muhteşem diwênîne û jiyanê bi 'xweşikiyeke çîrokane' ji nû ve hildiberîne. Grigoryan dibêje "Bi min jiyan çîrokeke wisa ye ku mumkun e tê de her tişt biqewime." Heke jiyan çîrokeke wisa be dinyayeke aştiyane û birayane ya gelan, jînek ku her kes karibe bi zimanê xwe biaxive, dinyayek ku 'kes nebêje em tê de fetisîn' jî mumkun e. Divê paş çiyayê Qaf ew qas dûr, ewqas dûredest nebe.

Ta hejmareke din bimînin di xweşiyê de...

'Kaf dağının ardı' uzak değil!

Birbirinden kopuk, yaşandığı yer ve zamanda donup kalmış olayların yanyana, alt alta sıralanmasıyla oluşmuş bir 'yığın' değildir tarih. Yaşayan ve yaşanılan, hareketli, dinamik bir süreçtir. Birbirini aşarak sıçrayan, yeni unsurlarla yeni nitelikler kazanan aşamalar, hem bir kopuş hem de bir süreklilik içinde bağlanırlar tarih zincirine.

Kopuş ve süreklilik içinde seyreden tarihin kendine özgü bir hafızası ve istikameti vardır. Dönemsel 'arızalara', gerilemelere karşın, bu istikamet esas olarak ileriye doğrudur.

Çoğu 'Doğu masalı'nda da "Kaf dağının ardında" tasvir edilen güzellikler, yaşanan dünyanın kötülükleri ve olumsuzluklarının aşılması gerektiğine, aşılabileceğine işaret eder aslında. Umutsuzluğa, imkânsızlığa değil.

Farklı renk ve ırklardan insanları, muhteşem bir renk harmonisiyle resimleştirerek hayatı 'masalsı bir güzellik' içinde yeniden üreten Ermenistanlı ressam Sevada Grigoryan, "Hayat, her şeyin mümkün olduğu bir masalı andırıyor" diyor. Öyleyse eğer; halkların, insanların barış, nezaket ve sevgiyle yaşayabileceği, herkesin kendi dilinden konuşup herkesin dilinden anlayabileceği, hiç kimsenin 'nefes alamıyorum' çığlığı atmayacağı bir dünya da mümkündür.

Kaf dağının ardı o kadar da uzak, erişilmez olmasa gerek...

İyi okumalar...

3 Ercüment Akdeniz 'Aydınlar sabah güneşi gibidir'
6 Selîm Temo Nizanim bêjim de bi xatirê te
8 Recep Maraşlı Sevada Grigoryan'ın masalsı dünyası
13 Mihemed Ronahî Kurdbûna Nazim Hîkmet...
15 Nurcan Baysal Şengal'den kalan!
17 Ralph Waldo Emerson Bedewî
18 Mesut Alp Şerê Darê
21 Mehmet Bayrak Osmanlı–Safevi kavşağında diplomasi...
27 Bulent Gedîk Komuna Parîsê
40 Eskerê Boyîk Dîroka elfabên kurdî...
44 Suat Baran Em gîro man ji bo jiyaneke nûwaze û destvala
45 Sedat Ulugana Sovyet Kürt dengbêjliği ve 2. Dünya Savaşı
49 Zafer Yörük Irkçı ideoloji ve 'çoğunluk' kimliği
55 Rohat Alakom Kurdistan-Spor (1982-1987)
59 Mecnur Laçin Anzele suyu; zelal mı, haram mı?!
63 Suat Baran Şairek nû tê
66 Ragıp İncesağır Aristonikos
70 Fehîm Işik Paşperdeya komploya Viyanayê
73 Sezai Sarıoğlu Hakkâri...
79 Barış Avşar Savaşa rağmen inat ve bereketle...

DOSYA:

29-39 Kürtçenin yaşaması ve yaşatılması için!
Cuma Çiçek

Wêneyê bergê/Kapak resmi: **Sevada Grigoryan**

dilop
kovara du mehî ya çandeyî, huneri, politika

Yıl: 3 - **Sayı:** 15 - Temmuz-Ağustos 2020
İki Aylık Kültür Sanat Politika Dergisi
Badayay Basın Yayın San. ve Tic.Ltd. Şti. adına

Sahibi ve Yazışleri Müdürü: Cemal Çoban

Sal: 3 - **Hejmar:** 15 - Tirmeh-Tebax 2020
Kovara Du Mehî ya Çandeyî, Huneri, Siyasî
Li Ser Navê Badayay Basın Yayın San. ve Tic.Ltd. Şti.

Xwedî û Berpirsê Nivîseran: Cemal Çoban

Adres (Navnişan): Sarıgazi mah. Poyraz sok. No: 1-4
Sancaktepe-İstanbul

Diyarbakır Temsilciliği (Nûneriya Amedê):
Reşo Ronahî

İletişim: 0543 488 69 96

Yayın Türü: Ulusal Süreli

Baskı (Çapxane): Ezgi Matbaacılık Sanayi Caddesi
Altay Sokak No: 10 Çobançeşme - Yenibosna-İstanbul

Abone Koşulları: 6 sayı: 80 ₺ - 12 sayı: 160 ₺

Yurtdışı Abone Dağıtım: dergiler@hotmail.com

Tel: 0049 1634744277

e-mail: dilopdergisi@gmail.com

▲ Fewzi Bilge

'Aydınlar sabah güneşi gibidir'

ERCÜMENT AKDENİZ

Ressam Fewzi Bilge'nin fırça darbelerinden, düşünden, yüreğinden bize bakıyor Musa. Gülen gözleri çocuk; geçmişe. Ak saçları çınar; geleceğe.

Su kıtsa, toprak da toprağın üstündeki köylü de yoksuldur. Musa'nın doğduğu köydür Ziving; kıtlık yaşasa da kucak açandır, boranda karda dara düşeni saklayan "kışlak"tır. Felçli bir baba, muhtarlığı devralmak zorunda kalan "dil bilmez" bir anadır olgunlaşan çocukluk. Musa, jandarma ile köy arasında kurulan iki dilli köprüdür. Ağalar beyler sefa sürerken su kıtsa, toprak kıtsa garibana, *"bilinmez dilde konuşmak"* aşağılanmaksa, suçsa, bütün bunların bir nedeni olmalıdır. Ve bilgeliğe ilk adımın zamanıdır.

"Kımıl"da, zulme meydan okuduğu o söylence, bilge Kürt ile bağrında filizlendiği halkını asırlar boyu birbirine kenetleyecektir: *"Dağa tırmandım amca, zavallı dağ mahzunlaştı /Arpa olgunlaştı amca, buğday un ufak oldu biçare / Kımıl geldi amca, kafile halen de zavallı / Buğdayı yedi, geride samanı bıraktı zavallı...* Üzülme bacım, seni kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık."

Yetmiş iki yaş devirip o gözleri çocuk tutmak, her insan evladının varabileceği erdem değildir. Yatarsın mahpus: On bir buçuk yıl. Sürgün yakanı bırakmaz üstelik. Döndüğün her köşe pusudur. Saçın ağarır da ağarır, bilgelik çocuk gözlerini ışıtır da ışıtır. 'Apê'liğin Musa'ya yakıştırılması da en çok bundan değil midir zaten?

Özgür basın tarihimizin de köşe taşlarındandır Apê Musa. Kalemi karanlığı dövendir. Bedenine kalleş kurşunların yağdırılması da bu yüzden. Kanlı çorabı Ziving köyündeki müzede sergileniyor şimdi. O, eski köy evlerini serinleten koca çınarın gölgesinde yatıyor. Vurulduğunda 72 yaşındaydı, bugün 100 yani bir asır. Başında hışırdayan çınar ağacı gibi köklü, yarın iki yüz yaşına da varacak.

Şimdi ressamın tablosunu, Ape Musa'nın, vurulmadan bir gün önce yazdığı şu sözcüklerle okumalı:

"Aydınlar sabah güneşi gibidir. İlk şafakta azdır ama tam doğarsa bütün pisliği açığa çıkarır..."

‘Rewşenbîr weke tava sibehê ye’

Werger: REŞO RONAHÎ

Ji şopên firçeya Fewzî Bîlge yê ressam, ji dil û mejiyê wî li me dinihêre Mûsa. Çavên wî yên ku dibişirin, zarokên doyî ne; porrê wî yê sipî, çinara dahatûyê...

Gava av kêm be ax jî, gundiyên li ser wê axê jî xizan in. Li gundê Zivingê hatiye dinyayê Mûsa: herçî Ziving e xela jî rabe derî li meriv vedike, di berf û bagerê de "germiyan"a rêwiyên neçar e. Ligel bavekî felç, ligel dayîkeke "bêziman" ku ji mecbûrî dibe muxtar, êdî zarokeke gihîştî ye. Mûsa di navbera cendirme û gundiyan de pireke duziman e. Li aliyekî axa û beg kêf û zewqê dikin, li aliyê din qurtek av nîne gundî vexwin, bihostek ax nîne pê bisitirin; li aliyekî "axavtina bi zimanekî nenas" sebebê biçûkxistinê ye, sûc e... Divê sedemek van heba. Êdî Mûsa kare gava ewil a zanatiyê biavêje.

Di "Qimil"ê de li ber zilmê serî radike û dibêje: "*Wî lo apo, lo kokimo/ Wî de apo, lo pişt xwaro/ Wî lo apo Hemed, were lo ber bi ba ye/ Ê de qimil hate lo bi refa ye/ Wî de genim xwarî lo maye ka ye/ Were apo, wê* çawa *be halê me feqîra ye*". Bi vê, kurdê zana û gelê ku ew xwedî kiriye heta bi hetayê dibin yek.

De were heftê û du sal emir bike û wan çavan bila hêj jî çavên zarokan bin. Ev fezîlet ne para her insanî ye. Tu heps razî: deh sal û nîv. Sirgûnî ji te neqere bi ser de jî. Gava tu vegerî her der kozik û kemîn... Por li te sipî bibin û hey bibin, zanatî çavên te yên zarokane bibiriqînin û wey bibiriqînin. Ma ne loma jixwe 'apbûn' ewqas li Mûsa tê.

Stûneke tarîxa çapemeniya azad e jî Apê Mûsa. Bi qelema xwe vediçirîne tariyê. Ji loma guleyên qelaş barandin bi ser bedena wî de. Goreya wî ya xwînî li muzeya gundê Zivingê ye niha. Çinarek heye ku xanî ji germê disitirîne. Ew jî di bin wê dara çinarê de razayî ye. Gava kuştin 72 salî bû, îro gihaye 100î ango qirnek ma li dû. Weke wê dara çinarê ya ku di bin de razayî ye dê roj bê bigihê dused salan jî.

Îja guh bidin van gotinên Apê Mûsa ku rojek berî mirina xwe nivîsiye û hêna binihêrin li tabloya ressam:

"Rewşenbîr weke tava sibehê ye. Di berbangê kêm e lê gava tam hilbê hemû pisiyê radixe ber çavan..."

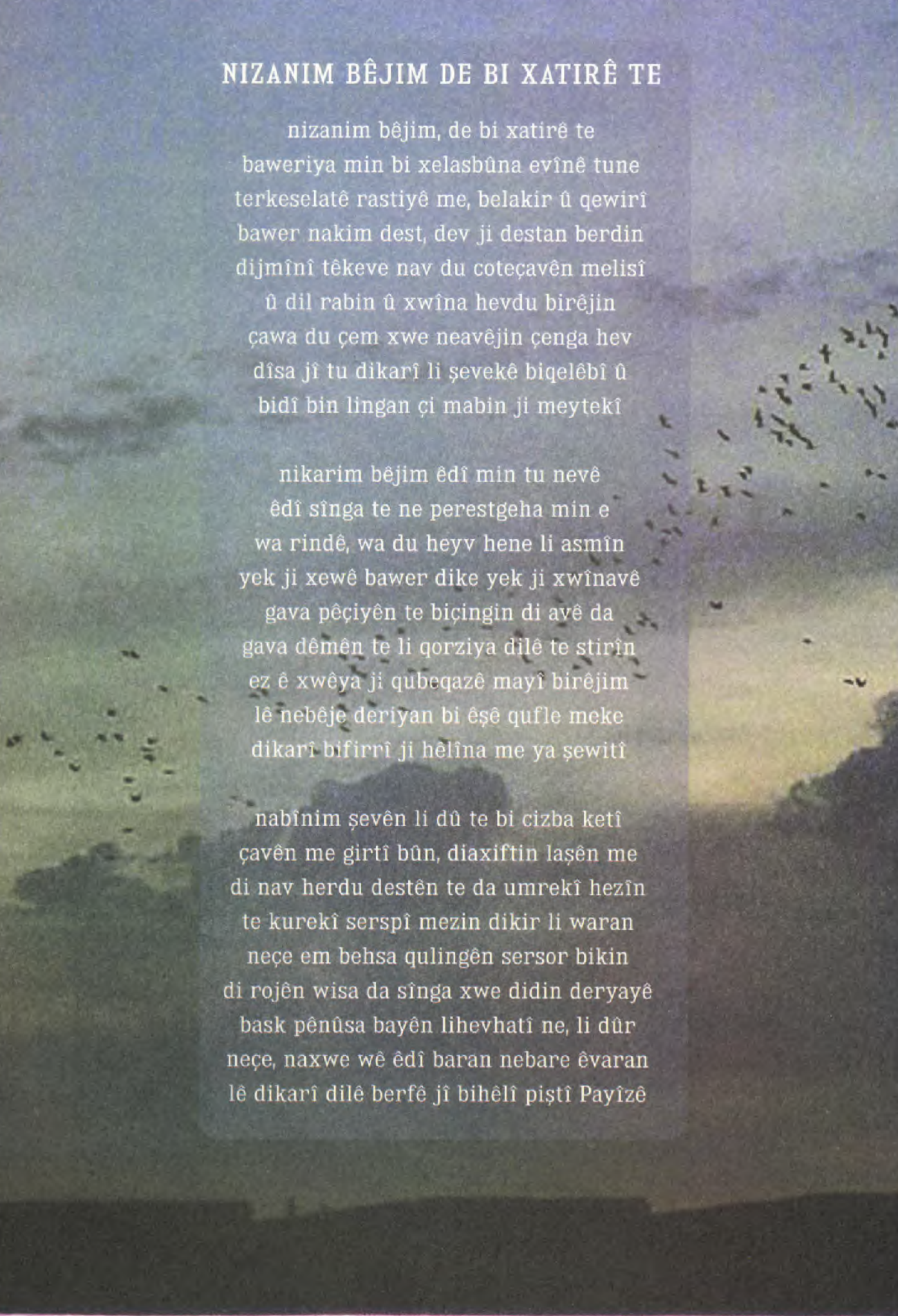

NIZANIM BÊJIM DE BI XATIRÊ TE

nizanim bêjim, de bi xatirê te
baweriya min bi xelasbûna evînê tune
terkeselatê rastiyê me, belakir û qewirî
bawer nakim dest, dev ji destan berdin
dijmînî têkeve nav du coteçavên melisî
û dil rabin û xwîna hevdu birêjin
çawa du çem xwe neavêjin çenga hev
dîsa jî tu dikarî li şevekê biqelêbî û
bidî bin lingan çi mabin ji meytekî

nikarim bêjim êdî min tu nevê
êdî sînga te ne perestgeha min e
wa rindê, wa du heyv hene li asmîn
yek ji xewê bawer dike yek ji xwînavê
gava pêçiyên te biçingin di avê da
gava dêmên te li qorziya dilê te stirîn
ez ê xwêya ji qubeqazê mayî birêjim
lê nebêje deriyan bi êşê qufle meke
dikarî bifirrî ji hêlîna me ya şewitî

nabînim şevên li dû te bi cizba ketî
çavên me girtî bûn, diaxiftin laşên me
di nav herdu destên te da umrekî hezîn
te kurekî serspî mezin dikir li waran
neçe em behsa qulingên sersor bikin
di rojên wisa da sînga xwe didin deryayê
bask pênûsa bayên lihevhatî ne, li dûr
neçe, naxwe wê êdî baran nebare êvaran
lê dikarî dilê berfê jî bihêlî piştî Payîzê

natirsim ji tenêtiya xwe ya kewijî
her şev hespên bayî pê dilê min dikin
ev cara paşîn bû ku min ji yekê hez kir
min cara paşîn ser danî ser çongekê
min got ev evîna dawîn a dîrokê ye
ku çiqas disincirîn dîwarên hewşa ron
tu bawer bike ji ewran, ji bîhna sêncê
te bivê careka dî bigerînim li ser xwe
lê mirî neterkîne beriya spartina axê

naxwînim peyvên sivik ên girtî ser birînan
bila bisoje pel jî gava dar şewitî û bû qirik
hiş bin ên di rojên karesatê da dibin zana
qey hêsantir e şikestina cêr ji çêkirina cêrî
kesera li golan barî navê dengê şikeftê ye
qayîl nabe bi çilmisîna xemê, çûyîn li dar e
gul radibin ser lingan û kelijî çelloya jakaw
na ku bêjî ez ê demê bikêşim ji şûna xwe
kerem ke, wa derveya beravêtî li derve fetisî

naşibim çemên li ser erdên dêm û pasax
ev bajar jî li min nehat, ez ê biçim xerîbiyê
ez ê li welatê xelkê binêrim li çavên xwe
min tiştek fahm nekir ji dinê, ji jînê, ji evînê
gava deriyê bîrê vebû ji dûriyeka nêzîk
ez ê biçim bibim pêlek li deryayên tarî
ku ne ez jiyam ne ya ez jiyam xelas bû
ez ê bêjim bi dengekê paxirî, ji îro pê ve
min evîn nevê, min evîn nevê, min evîn nevê

Selîm Temo

Fotoğraf: Sertaç Kayar

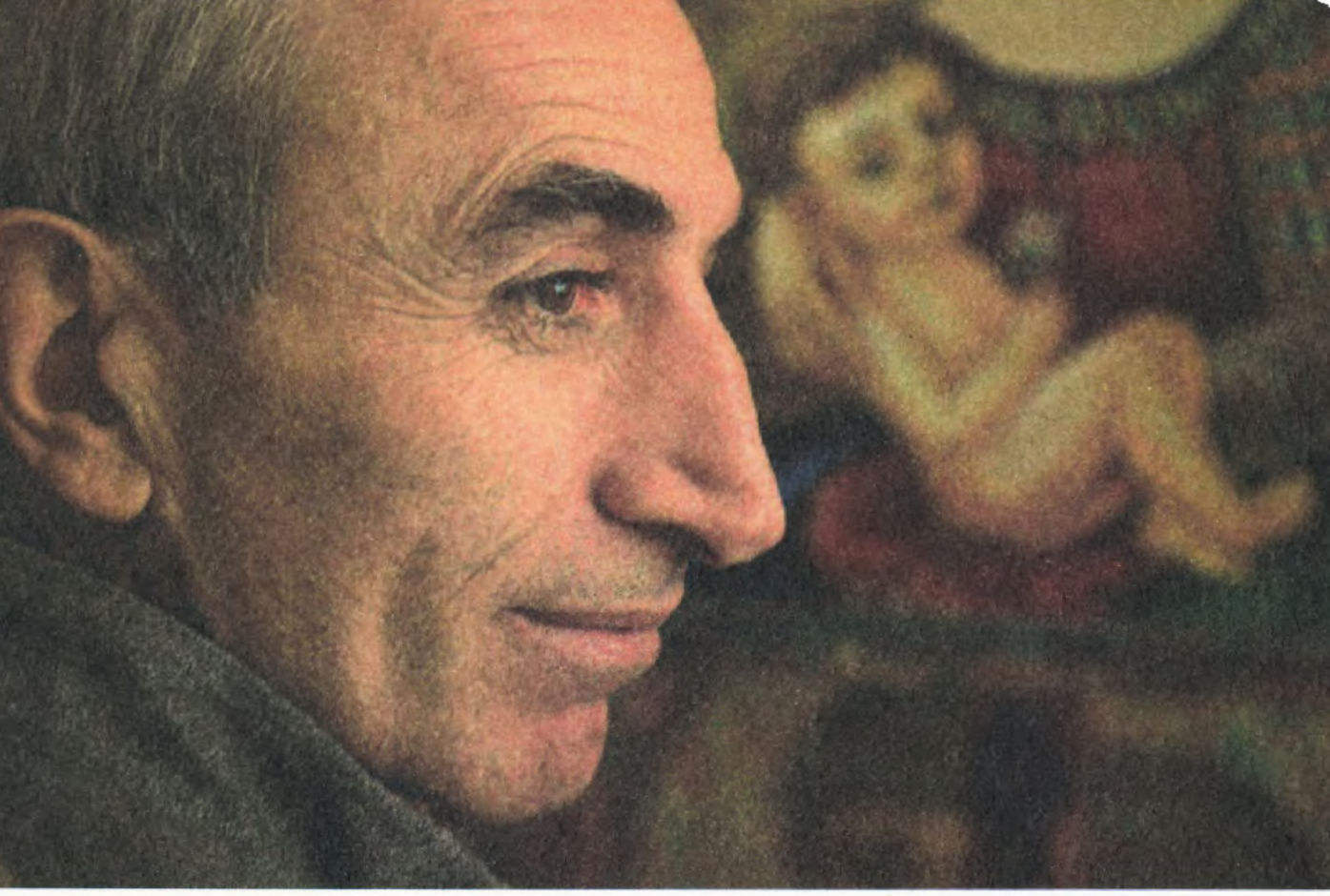

Sevada Grigoryan'ın masalsı dünyası

RECEP MARAŞLI

> Kavimler Kapısı olarak da anılır. Onlarca halk, farklı kültür ve inançlardan toplumlar birikmiştir; iç içe yaşamıştır; kâh farklılıklarını koruyarak kâh birbirleriyle hal-harman olarak... Aşk ve kahramanlık destanları da bu kültürel zenginliğin bir parçası oldu. Kurtların gezinip kuşların uyuduğu uzun kış gecelerinde, ayın gümüş tepsi gibi parladığı serin yaz akşamlarında masal anlatıcılarının dilinden başka dünyalara yayıldı.

Doğu masalları genellikle "Kaf Dağı'nın arkasında" geçer. Kaf Dağı geçit vermez yükseklikler, uçurumlarla ama bir o kadar da görkemli güzelliklerle doludur. Ardı yüksek verimli yaylalara, otlaklara, akarsuların çağladığı cennet bahçelerine açılır...

Masallardaki Kaf Dağı'nın şu ünlü Kafkasya sıradağları olduğuna inanılmıştır.

"Kavimler Kapısı" olarak da anılır burası. Eteklerinde onlarca halk, farklı kültür ve inançlardan toplumlar birikmiştir; iç içe yaşamıştır; kâh farklılıklarını koruyarak kâh birbirleriyle hal-harman olarak... Birbirinden güzel aşk ve kahramanlık destanları da bu

kültürel zenginliğin bir parçası olarak var oldu denebilir. Kurtların gezinip kuşların uyuduğu uzun kış gecelerinde ya da ayın gümüş tepsi gibi parladığı serin yaz akşamlarında âşıkların, masal anlatıcılarının dilinden başka dünyalara yayıldı.

Masal anlatıcılığı sanki sadece sözlü edebiyatın, âşık deyişleri ve müziğinin bir biçimi gibi görünse de resim de çok güçlü bir öykü anlatıcıdır.

Doğu resminde masal anlatıcılığı

Anonim halk masalları genç kızların, kadınların tel tel ördükleri nakışlar, perdeler, örtüler üzerinde kendini ifade eder öncelikle; oradan kilimlere, halılara uzanır. Kullanılan malzeme boyalı iplikten, kumaştan oluşunca, resimde perspektif kendine gelişecek alan bulamasa da onun yerini güçlü sembolik mesajlar içeren motifler almıştır.

Bunların sadece süsleme odaklı olduğunu düşünmek yanlış, kendince güçlü ifadeler, anlatımlar barındırır. Her bir kuşu, börtü-böceği; her bir çiçeği-yaprağı tasvir eden ama içinde onlara yüklenen saklı anlamları da barındıran motifler...

Doğu resminin buradan evrilerek halı ve kilimlerdeki minyatürlere, daha zengin bir masal anlatıcılığına geçtiğini düşünebiliriz. Her bir kaneviçede, el oyasında, kilim ve halılarda hem anonim hem kolektif bir masal, bir öykü anlatıldığını; bunların evden eve, yöreden yöreye farklı yorumlarla özelleştirildiğine tanık oluruz. Şahmaranlar, tavus kuşları, nar çiçekleri, sarmaşıklar, karlı dağlar, turnalar, nazlı âşık bakışları, kaçamak gülüşler ve çocuk oyunları...

Doğu resmine egemen olan bu motif temelli naif resmin; giyim eşyalarıyla, örtülerle, halı ve kilimlerle asıl olarak kadınlarca inşa edildiğini söylemek yanlış olmaz. Kap kacak, testi gibi seramikten yapılan ev eşyalarının süslenmesinin ise ortak bir alan olduğunu düşünürüm. İş duvarların güzelleştirilmesine gelince, bunun daha çok erkek sanatına dönüştüğünü söylemek mümkün. Erkek sanatçılar da sıva ve boyalarla sarayların-konakların; taş işçiliğiyle manastırların, tapınakların duvarlarında; tahta oymacılığıyla ahşap yüzeylerde, görkemli kapılarda uygulamışlar bu motif temelli anlatımı.

'Şark köşesi' hapsinden kurtarılan motifler

Günümüzün modern sanat üretimi ortamında hem halk kültürüne bağlılığın hem etnik-kültürel kimliğe vurgunun bir ifadesi olarak naif resmin bu kadar çok ve güçlü takipçisi olmasına şaşmamak gerek. Doğulu ressamlar daha çok geleneksel halı-kilim motiflerinden, minyatürden fazla uzaklaşmadan; onu yeni malzemeler ve yüzeylerle, yeni ifade biçimleriyle yeniden üretilmesine odaklanıyorlar çoklukla.

Türkiye'de Bedri Rahmi Eyüboğlu ve Eren Eyüboğlu, bu geleneği modern resim ve el sanatlarına taşıyan gözde ustalar oldular. Onların bu ilgisi salt sanatsal bir kaygıyı değil ideolojik-siyasi bir tercihi de barındırır. 1960'lı yıllardaki halkçı, toplumsal gerçekçi ve sosyalist ütopyaya yönelen sanatsal akımlar, öncelikle halk kültüründen kendilerine kaynaklar aramaya koyulmuşlardı. Edebiyatta Fakir Baykurt'ların, Samim Kocagöz'lerin, Dursun Akçam'ların köy romancılığı, öykücüluğü; Ruhi Su'ların, Cem Karaca, Fikret Kızılok'ların halk türküleri ve deyişlerini yeni yorumlayışlarını motive eden siyasi perspektif resim sanatında da böyle bir çığır açmıştı.

Taa ki burjuvazi onları nostaljik bir süs nesnesi olarak, modern evlerinin "şark köşesi"ne hapsedene kadar! Reklam tüketicileri motifleri öyle çok kullanıp yozlaştırdılar ve "kitcsh" haline getirdiler ki bir süre sonra görgüsüzlüğün işareti sayılır oldu.

2000'li yılların ilk çeyreğinde Ermenistanlı ressam Sevada Grigoryan'ın eserleri, çoktandır unuttuğumuz bu resim akımının çok parlak ve göz kamaştırıcı bir temsilcisi olarak öne çıkıyor.

Kaf Dağı'nın arkasından, kırımlardan yıkımlardan çıkıp gelmiş ama saflığını, güzelliğini, iyi yürekliliğini kaybetmemiş masalsı bir dünya sunuyor bizlere. Anaç bir sevgiyle

örülmüş, nakışlanmış; sanki hiçbir kötülüğün ayak basmaya kıyamayacağı bir çevreyle birlikte... Yalnız toplumsal ilişkilerin değil çevrenin-doğanın da büyük bir krize yuvarlandığı günümüzde, içinde sevgi ve özlem taşıyan herkes Grigoryan'ın resmettiği tabloların bir parçası olmayı ister herhalde.

Ermeni folklorundan, motiflerinden canlı izler taşıyan bu çalışmalar, içinde kötücül yaratıkların asla barınmadığı bir masal dünyası sunuyor. Geleneksel olarak burada üretilen ve üzerlerinde folklorik giysiler taşıyan envai türlü çaput bebekler, resim boyutuyla karşımıza çıkıyor.

1959 Goris/Jermuk doğumlu Grigoryan, 1979 yılında Erivan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde Güzel Sanatlar Bölümü'nü bitirmiş... Yarım asırdır kendisini resim sanatıyla ifade ediyor. Şu anda da Ermenistan Sanatçılar Birliği ve Fransa'daki UNESCO Uluslararası Sanatçılar Federasyonu üyesi.

Çocukken dünya daha renkli, renkler daha parlak görünür

İlk önceleri yağlı boya çalışmalara ağırlık veren Grigoryan, akrilik boyayı keşfetmesinin sanatında bir sıçrama yarattığını söylüyor. Çünkü yağlı boya geç kuruyor ve ikinci bir hamle için çok sabırlı olmanız gerekir; oysa akrilik çok hızlı kuruyor; ayrıntılara odaklanmanız ve peş peşe değişiklikler yapabilmeniz için size çok zaman kazandırıyor. Akriliğin parlak renkleri de Sevada'nın kurguladığı dünya için ideal bir malzeme.

Ermenistan'ın dışında Rusya, Japonya, Çin ve ABD'de pek çok resim sergisi açan sanatçının birçok ünlü koleksiyonda eserleri mevcut. İlginçtir ki o şimdi, 2014 yılından beri sanatçı ikamet programınca davet edildiği Çin'in Nanjing kentinde yaşıyor, eserlerini orada üretiyor. Grigoryan resminin Uzakdoğu'da bu denli

kabul görmesi ve uyum sağlaması şaşırtıcı olmasa gerek; çünkü İran'dan Hindistan'a, Çin ve Japonya'ya bu alan, naif masalsı resmin cenneti gibi...

"Çocukken dünya daha renkli ve renkler ise daha parlak görünür. Bir çocuğun masum gözleriyle hayat, güzel prenseslerin şüphesiz şövalyelerini bulabildikleri nezaket, barış ve sevgi saltanatının olduğu bir peri masalını andırır. Resimlerimde, bir zamanlar hem şaşırtıcı hem de heyecan verici olarak keşfettiğimiz o güzel rüya gibi dünyayı yakalamaya çalışıyorum." diyen Grigoryan, resmindeki biçimsel naifliği çocukların harikulade iç dünyasıyla açıklamaktadır. Elbette bu aynı zamanda bir yaşam felsefesidir de.

"Hayat her şeyin mümkün olduğu bir masalı andırıyor. Barış, nezaket ve sevginin hüküm sürdüğü bir dünya. Resimimde yakalamaya çalıştığım dünyanın vizyonu bu."

Sevada'nın masalsı dünyasında ailenin çok özel bir yeri olduğunu gözlüyoruz; aile bağları kutsallık derecesinde idealize edilmiş. Zaten o, inancın kötülükleri insandan uzak tutacağına, güzelleştireceğine inanıyor. Ne ki bir çok insanın da tarih boyunca "inançları uğruna" dünyayı kan gölüne çevirdiklerini, kendisi gibi "inanmayanlara" dünyayı zindan ettiklerini saymazsak tabii...

Özlemlerimizi geçmişe yansıttığımızda bu ancak bir masal olur ama uygulanabilir bir geleceğe yönlendirirsek ütopya... Ütopyamızı gerçekleştirmeden önce resmini çizebilir, melodisini çalabiliriz.

Kurdbûna Nazim Hîkmet li gor bîranînên Hejar Mukriyanî

MIHEMED RONAHÎ

Di sala 1827an de li Almanyayê, li bajarê Magdeburgê kurekî bi navê Carl Dedloid tê dinyayê. Ji ber ku malbata wî ne malbateke bi rêk û pêk e, tim şer û xirecir derdikeve di nav malbatê de. Merivên nêz ên vê malbatê ji bo ku Carl bikaribe li cihekî tendurist mezin bibe wî digirin ji malbatê û didin hêtîmxaneyê.

Ji ber ku li hêtîmxaneyê jî gelekî tehde û azaran dibîne di diwazdeh saliya xwe de direve ji hêtîmxaneyê û dibe xebatkarekî keştiyan. Gava di keştiyê de dixebite, rojekê di Stenbolê re, di ber Kûleya Keçikan re derbas dibe û dilê wî gelekî bi vê derê ve dimîne. Xwe ji keştiyê davêje û bi avjeniyê xwe digihîne Kûleya Keçikan. Wê demê ji ber ku ew der tenê wek cihê nexweşên cuzzamê dihat bikaranîn zabît wî digirin û dibin qereqolê. Li wir bi awayekî Bedirxan Paşa jê hay dibe û wî wek navmaliyê xwe dibe malê. Piştî ku piçek mezin dibe li artêşgehê tê nivîsîn û di dawiyê de dibe paşayekî bi nav û deng. Navê xwe jî diguherîne û dike Mehmet Alî Paşa.

Çar keçikên wî çêdibin; ji van keçikan navê yekê Leyla ye. Ji Leylayê jî keçikek çêdibe; navê wê Celîle ye. Ji Celîleyê jî kurek çêdibe bi navê Nazim. Ew Nazim, Nazim Hîkmet bi xwe ye. Ji Carl Dedloid heya Nazim jî têkiliya vê malbatê bi mala Bedirxan Paşa re qut nabe. Heta gava ku Nazim ji dayîk dibe di wan salan de keça Emîn Elî Bedirxan a bi navê Meziyet jî ji dayîk dibe. Piştî qanûnên Ataturk paşnavê Meziyetê dibe Çinar. Ango Meziyet Çinar û Nazim Hîkmet hevçaxên hev in. Dayika Meziyetê gava şîr dide keça xwe, di ber re dide Nazim Hîkmet jî. Ango Nazim Hîkmet û Meziyet Çinar bi vî awayî dibin xwişk û birayên hev ên şîr.

Vê meseleyê çawa bala min kişand û min çawa berê xwe da lêkolîna vê meseleyê? Ez dixwazim piçek behsa wê bikim. Kitêba Mamoste Hejar Mukriyanî ya bi navê "Çêştê Micêwir" di du cihan de behsa Nazim Hîkmet û têkiliya mala Bedirxaniyan dikir. Li ser vê yekê min jî telefonî dayîka hêja, Sînemxan Bedirxan kir û min

hinek pirs jê kirin. Wê ev pirsên min bersivandin û mesele li ber min zelal kir.

Li Moskovayê hevdîtina Hejar û Nazim Hîkmet

Îca ez dixwazim piçek behsa Mam Hejar û têkiliya wî ya ligel Nazim Hîkmet bikim. Li Sûrî sê kes ji bo civîna kominîstan a li Rûsya tên hilbijartin; Zebîhî, Sînemxan Bedirxan û Hejar Mukriyanî. Lê ji ber ku berpirsê komînîstên Sûrî fikara ji Sînemxanê û Hejar dike ku dê ji komînîstiyê bêtir behsa netewetiyê bikin xapekê li wan çêdike û ew jî nikarin xwe bigihînin Rûsyayê. Li Çekoslowakyayê asê dimînin. Li wir serokê xortên Iraqê Celal Talabanî ye û ji ber sedemekê Celal Talabanî wexta dema axaftina wî tê xuya nabe. Xortên kurd di nav xwe de şêwrê dikin û biryar tê dayîn ku Nazim Hîkmet li ser navê wan biaxive. Jixwe gava li wir bûn jî gelekî alîkarî bi kurdan re kiribû û li gorî ku di Çêştê Micêwir de dinivîse wiha ye:

Xortekî iraqî yê bi navê Necîb Xefaf got Nazim Hîkmet berê xwe da mêvanan û got "Ez wek nûnerê kurdan hatime hilbijartin." Axaftina wî ji bo kurdan têr kir û beşek ji axaftina wî jî ev bû: Heke ez di ser Kurdistana azad re venegerim Tirkiyeyê bi ya min Tirkiye ne dewlet e û ji azadiyê jî tiştek fam nekiriye.

Dîsa Mamoste Hejar Mukriyanî wexta bi xwe diçe Rûsyayê diçe wî dibîne û ji wê hevdîtina xwe jî wisa behs dike:

Bi Selmasî û Nînaya cihû ya wergêra helbestên min re em çûn dîtina Nazim Hîkmet. Mirovekî bejnbilind û navmilê wî stûr, porzer û heta bêjî xwînşîrîn... Li ser piştê, li ser textekî dirêjkirî bû. Nexweşiya dil pê re hebû. Diviya zêde neliviya. Min got:

-Mixabin ku wî dilê kurd di quncikê wî de be jan bike.

Got:

-Yaho! Ew gotinên helbestî ne, kurd di navenda dilê min de ne, ne di quncikê de. Di zaroktiya xwe de li mala Bedirxaniyan jiyame û min pêsîra kurdan mêhtiyê. Ez xwe kurd dizanim... Xelk li Iraq û deverên din bi çi hawî qala min dikin?

-Her kes ji dûr ve aşiqê te ye û navdengiya te gelekî bilind e. Lê komînîstên Êraqê(kurd-e-reb) û komînîstên Sûriyeyê ji te ne razî ne; sebeb jî wan gotinên te yên li ser kurdan in.

-Çi dibêjin ji bo min?

-Çi bêjim..? Dibên 'hey me diya Hîkmet k...!' Belê tiştek wiha!

Gelekî keniya. Got:

-Ew ker in, bila dijûna bidin. Her kesê ku bikare û alîkariya vî gelê bindest û lêqewimî neke, nabe ku ji xwe re bêje ez mirov im. Dilê min bi vê gotina te xweş e...

Du jinan xizmet dikirin. Got:

-Hetanî firavînê nexwî, nabe ku tu bıçî. Em ê muzeya xwe nîşanî te bidin.

Piştî firavînê, bi sebir ket pêşiya me. Her çi yên ji dinyayê ve wek diyarî jê re hatibûn, muzeyek jê çêkiribû. Min got:

-Ustad! Ka tu dibêjî ji kurdan hez dikim, nexwe ka tişteke kurdînî?

-Wey! Çiqasî bê sebrî! Were...

Li ser mexmeleke kesk hatibû raxistin; cotek çaroxa Hewramî, çend kevçik û heskoyên darîn, çend lalîkên bi dûvik û gulgulî. Pir xweşik rêz kiribû û li binê wan nivîsandibû: 'Diyariyên birayên min ên kurd'. Got:

-Ji te bipirsim; min bihîstiye komînîstên Sûriyeyê yek ji gotarên min wergerandine û navê kurd û Kurdistanê jê birine...

Wêneyeke xwe û çend kevçik û guldankên darîn ên pir xweşik ku destkariya Amerîkaya Latînî bûn, wek diyarî dan min. Min ew li Bexdayê weke diyariyên herî ezîz hilanîbûn. Baasiyan wek talan birin.

Wexta ku me xwest em biçin, got:

-Du pêşandanên min li Moskoyê tên pêşandan, tu çend bilêtan dixwazî?

Nîna got:

-Dazdeh.

Min got:

-Ustad, ew cihû ye; dixwaze bifroşe, ji sêyan zêdetir min navê.

Got:

-Na, dazdehan her didim.

Ji jinekê re telefon kir:

-Çawa yî? ... Çavê te radimûsim. Dazdeh bilêtan li ser navê Hejar bişîne.

Berê xwe da min:

-Divê wisa bi jinan re biaxivî, fêr bibe!

Piştre wî bi xwe got:

-Bi xwedê wisa dibînim ku tu ji min şeytantir î; dizanî bê çawa bi xelkê re biaxivî!

Ez çûm pêşandaneke wî; bi rastî şahberhemek bû.

Bi kurtasî van hevokên Mamoste Hejar yên di derbarê Nazim Hîkmet de hiştin ku ez berê xwe bidim wî û piçek li ser wî bikolim. Min nedizanîbû ku ew qas di nav kurdan de maye, şîrê kurdan mêtiye û heza wî ewqas zêde ye li gel kurdan. Piştî vê zanînê heza wî ya li ber dilê min mezintir bû. Hetta belkî bi boneya vê zanînê rojekê xwe li wergerandina hemû berhemên wî biqewimînim.

73. Fermanın 6. Yılında...

ŞENGAL'den KALAN!

NURCAN BAYSAL

Bundan 6 yıl önce, 3 Ağustos 2014 günü Şengal halkı korkunç bir güne uyandı. IŞİD'in saldırıları sonucu 300 binden fazla Êzidî yerinden yurdundan oldu, binlercesi katledildi. Kadınlar ve çocuklar köleleştirilip köle pazarlarında satıldılar. Dünya kamuoyu genel olarak bu katliamın mağdur/kurban hikâyelerini gündeme almakla yetindi. Bu konuda yapılan haberlerin çoğu bu çemberi aşamadı. Oysa bu mesele sadece "kurban" ile "cellat" arasında bir mesele değil; insanlık ve adalet ile ilgili bir meseleydi. IŞİD zulmüne uğrayan kadınlar da sadece "mağdur/kurban" değil; aynı zamanda o zulme karşı yürütülen savaşın tarafı durumundaydılar. Nitekim IŞİD'in yaptığı vahşet ve katliama yakından baktığımızda, bunun sadece bir din meselesi değil; aynı zamanda varlıklarına el koyma, boyunduruk altına alma, kendi iktidarını kurma, işgal, yağmalama, cinsel saldırı ve kölecilik meselesi olduğunu görürüz.

Bu meselenin bir diğer boyutu da IŞİD'in Şengal topraklarını kullanılamaz hale getirmesiydi. Bu savaş suçu da pek gündeme gelmedi, getirilmedi.

Êzidîler bir daha dönmesin diye...

Tarım, Êzidî halkının en önemli geçim kaynaklarından biriydi. Şengal şehri, Şengal dağının güneyindedir, şehir bir ovada kurulmuştur ve ova susuzdur. Güneydeki Solak suyu oldukça cılız akmaktadır. Şengal'de yaşayanlar bu nedenle su ihtiyaçlarını kuyulardan

> Dünya, Êzidî kadınlara karşı yapılan "vahşet, dehşet hikâyeleri" ile epeyce ilgilendi. Ama bu kadınlara ve Êzidî halkına yapılanlara dair adaletin sağlanması, yurtlarına dönebilmeleri ve tekrar onurlu bir yaşam kurabilmeleri gibi konular pek de ilgi görmüyor... Êzidîlerin Şengal'e geri dönebilmesi için tarımsal koşullar çok önemli. Ancak IŞİD özellikle uzun vadeli bir tarımsal tahribat yaratmış durumda. Tohum yok, su yok, hayvan yok, peki Êzidîler yaşamı tekrar nasıl kuracaklar?

karşılıyorlardı. 73. Ferman öncesi Êzidîler nasıl yaşardı, neyle uğraşırlardı, nasıl tarım yaparlardı vb. konuları Êzidîler: *73. Ferman, Katliam ve Kurtuluş* isimli kitapta detaylarıyla ele almıştım. Ancak kısaca şunu söyleyebilirim ki, tarım ve dolayısıyla suyun Êzidîler ve Şengal için yaşamsal olduğunu bilen IŞİD, tarım bölgelerine kasıtlı olarak zarar verdi, bağları yaktı, besi hayvanlarıyla tarım makinelerini yağmaladı, tarım alanlarına mayın döşedi.

Êzidîler bir daha yurtlarına dönemesin diye IŞİD'in yöneldiği başka bir alan da su kaynakları oldu. Şengal'deki su kuyularının hemen hepsini yok etti. Sadece Şengal değil, Suriye'de ve geçtiği her yerde suya, su kuyularına, su borularına zarar verdi. Çünkü biliyordu, Ortadoğu koşullarında suyu ele geçiren hayatı ele geçiriyor; suyu yok eden hayatı yok ediyor. IŞİD, Felluce Barajı saldırısında olduğu gibi, kendisine karşı savaşanlar için suyu fiziki bir silah olarak kullanmaktan da çekinmedi. Hem Irak hem Suriye'de su IŞİD'in savaş taktiğinin bir parçasıydı Bazen suyu kullanılamaz hale getirerek, kirleterek tarımı ve yaşamı öldürdü, bazen de çok fazla su kullanarak mahsulleri öldürdü. Suyun kontrolünü ele geçirerek, aslında saldırdığı bölgelerde hâkimiyetini ve meşruiyetini sağladı. Örneğin Musul'da su kaynaklarını ve barajları ele geçirip suyu dağıttığı için ilk etapta bölgede yaşayanlar tarafından "özgürleştiren güçler" olarak görülmüşlerdi.

Aralık 2018'de Uluslararası Af Örgütü "Ölü Topraklar: İslam Devleti Irak'taki Tarım Arazilerine Kasten Zarar Verdi" başlıklı bir rapor[1] yayınladı. Bu raporda Êzidîler Şengal'e geri dönemesin diye İŞİD'in neler yaptığı anlatılıyor:

"Kuyuların içine moloz, yağ ve diğer nesneleri attı ve su pompalarını, kabloları, jeneratörleri ve trafoları çaldı veya bunlara zarar verdi.

Bağları yaktı veya kesti, önemli elektrik hatlarını ise devirdi ve çaldı.

Tarım alanlarına mayın döşedi..."

1 https://www.amnesty.org.tr/icerik/irak-islam-devletinden-kalan-yikim-ezidilerin-tarim-yapma-imkanini-buyuk-olcude-yok-etti

Rapora göre Êzidîlerin Şengal'e geri dönebilmesi için tarımsal koşullar çok önemli. Ancak IŞİD uzun vadeli bir tarımsal tahribat yaratmış durumda. Tohum yok, su yok, hayvan yok, peki Êzidîler yaşamı tekrar nasıl kuracaklar?

Şengal ölü topraklara dönüşmesin

Dünya, Êzidî kadınlara karşı yapılan "vahşet, dehşet hikâyeleri" ile epeyce ilgilendi. Ama bu kadınlara ve Êzidî halkına yapılanlara dair adaletin sağlanması, yurtlarına dönebilmeleri ve tekrar onurlu bir yaşam kurabilmeleri gibi konular pek de ilgi görmüyor. Dünya Bankası ve diğer ekonomi kurumları, petrol zengini Irak'ın yaşanan bu yıkımı onaracak parası olduğunu söyleyerek işin içinden sıyrılıyor. 2018'de Irak Hükûmeti bir restorasyon planı kabul etse de bununla ilgili bütçeyi oluşturmadı, oluşturacağı da yok. Irak Hükûmeti de tarım ve dolayısıyla geçimleri olmadıkça Êzidîlerin Şengal'e dönemeyeceklerini biliyor elbet. Buna rağmen ne bir kırsal onarım süreci başlatıyor ne de Êzidîlerin sesini duyuyor.

Korkum Şengal'in bir gün ölü topraklara dönüşmesi. Çünkü o zaman IŞİD canileri de amaçlarına ulaşmış olacaklar. Peki ya dünyanın bin bir yanına savrulan Êzidîler, toplu mezarlardaki binlerce insan, köle pazarlarında satılan kadınlar, çocuklar, o toprakları IŞİD canilerinden geri almak için ölen binlerce genç?

Onlar için, Şengal ölü bir toprağa dönüşmemeli, yaşamalı...

Bedewî

Nebû hîç qamet û hîç rûyê sûret
Hinde şirîn bi SEYD wek tenê zerafet
Ku ew nebû mîna berekî xilmaş
Lê firiya teyîsîn û bû feramûş
Bedewiyê şopa wî gerand li her şûnan
Li nava alav, bager, li ewrên asîman
Ew dil kete deryaçê xweyî ke çavê wî
Bi tîrêja keskeşîn ya pêla şikestî
Wî avîte nava xişran ku xweş guh bidê
Ew kêliya musîqayê ku wan dayê
Gelek kir çingînî bo wî newayek bala
Ji qutba serjêr û qada kemberala
Wî dengek bihîst, ew bû tenê dikir guhdêr
Ji govekê û ji serzemînê derbidêr
Erdê lerzîn dilerizî di nezmê da
Behr dakêş bû û kişiya di ahenga epîk da
Di şikeftên bengîtiyê, û çehlên xemê
Wî Eros a hêzdar dît têdikoşa li navê
Ber bi tavê ew tarî û çareya naletê
Û tîroja li nêv sînorên gerdûnê
Hingê wisa bi evînê da rojên xwe wî
Di perestina dilsoz, pesna quretî
Çawa belavkira cezba xwe bo wî bade
Dizîna Bengîtiyê û fêlbaziya Peyda!
Wî der kir ew şanaztir e bibe bêcan
Mirina bo Bedewiyê, ji jîna bo kerî nan

Helbest: Ralph Waldo Emerson

Wergera ji îngilîzî: Rizgar Elegez

Li Mezopotamyaya bakur yekem şerê kîmyewî: Şerê Darê

MESUT ALP

> Li gor qeydên wê demê, artêşa Sasaniyan bi şev binê sûran bi zeytê tije dikin û agir didinê. Hemû birc û teht her dişewitin, Sasanî bi zeytê agir geş dikin. Romî bi vê dikenin û Sasaniyan mîna ehmeqan dibînin, ji ber ku agir tu zirarê nade kevir û tehtên wan.

Bi çîrokek din merheba ji we re gelî xwînerên delal. Werin ez gotinê zêde dirêj nekim û navberê sar nekim, em dest bi çîroka xwe bikin. Ji aliyek din jî, ji ber ku ev mesela me rast e, em karin jê re bibêjin serpêhatî jî, ne tenê çîrok. Kerem bikin...

Yek hebû û yek tune bû, rehmet li dê û bavê we bû... Salek ji salan, bêrî du hezar û penç sed salan bajarek bi navê Darê, li bakûrê Mezopotamyayê, li berriya Mêrdînê hebû. Ev bajar ya rast bi emrê xwe bajarek ciwan e. Dema Împaratoriya Romayê, li himberî Împaratoriya Sasaniyan li Nisêbîne têk diçe* Romî paşve dikişên û amadekariya şerek nuh dikin. Camêrê Romiyan zanin ku Sasaniyan berî Mêrdînê nesekinînin, wê biçin heta sînorê Rihayê û wê hemû herêmê bi dest bixin. Ji ber vê yekê jî, tên li devê Newala Qurdîsê bajarekî bi navê Anastasiapolis ava dikin. Li vê herêmê yek ji tiştên herî xweş jî navê herêm û bajaran e. Navê vê newalê di nexşeyên Romiyan de Qordîs derbas dibe ku hîna jî navê wê Newala Qurdîsê ye...

Navê Darê, di dîrokê de cara yekemîn di dema qraltiya Anastasius de di pirtûkên hemdemî de bi navê Daras derbas dibe. Dîrokvan Evagrius, Malalas û Abu'l- Farac dibêjin ku "Keyayê farisan û Skenderê Zulqerneyn li Darê şer kirine, ji ber vê jî navê bajar bûye Dara. Ji aliyeke din ve dîrokvan Tabarî dibêje ku Darîus li herêma Jezîra an Cizîrê (ne Cizîra Botan, di dîrokêde ew Cezîret-ül Ibn Emer e) bajarek gelek mezin bi navê Daranawa ava dike û li vir bi Skenderê Zulqerneyn re şer dike. Peyra bajar xerab dibe û di dema Anastasius de bi awayekî garnîzonek leşkerî ava dibe. Mîna me berê jî gotibû ji ber têkveçûna Nisêbînê, Anastasius bi awayek lez dixwaze vî bajarî ava bike. Ji ber vê jî zêr û zînetan ji Metranê Amîdê re (Amed/Diyarbekir) dişîne ku kar bi lez û bi edalet bimeşe. Metran, erd û xaniyên li vî gundê xerab bi heq dikire û bi koleyên romî jî vî bajarî di demeke kin de bi ser lingan dixe. Ji ber ku

* Binêrin: Kovara Dilop, hejmar 14, Yekem şerê biyolojîk: Şerê Nisêbînê

Wêne: Sertaç Kayar

heke lez nekin, bêrî ku ew bajar biqedînin Sasanî karin êrîşî wan bikin û bajar bi dest bixin.

Sasanî Darê dorpêç dikin

Kavadh ê qralê Sasaniyan, heya ku dibîhîse Romî bajareke wisa ava dikin êdî tişt ji destê wî nayê ku wan bisekînîne, ji ber ku di demek kın de sûrên bajar bilind bûne û nava bajar diparêzin. Sûrê Darê di navbera heşt û duwazdeh metreyan de bilind, di navbera du û çar metreyan de stûr û li dor çar kilometreyan jî dirêj bûn. Li ser sûrê bajar jî bîst û heşt birc(qûle) hebûn. Bi piranî ev sûr û birc îroj hîna jî têne dîtin. Axir em vegerin mijara xwe... Anastasius bi awayek lez bajar xelas dike lê kêmasiyên bajar hîna jî pir hene. Ji ber vê împarator Justinian jî gelek zêran li vir xerc dike û bajar êdî tê ser hemdê xwe. Di navberê de ez bêjim; Justinian ji xwe zavê me tê heseb. Ji ber ku Teodora ya hemjîna wî ji Constantinê yanî ji Wêranşarê ye. Em zêde dirêj nekin... Piştî zayîna Îsa di sal 530î de, li başûrê Darê leşkerê Sasaniyan û Romiyan tên himberî hev. Kavadh ê qralê Sasaniyan bi leşkerê xwe hatiye Ammodiusê û li vir amadakariya xwe yî şer dike. Ammodius, îro bajarê Rojava yê bi navê Amudê ye, li başûrê Darê bi cih e. Şer di navbera herdû bajaran de diqewime. Her çiqasî leşkerê Sasaniyan zêde bin jî Romî wan têk dibin û Sasanî paşve dikişin. Demek tund û dijwar di navbera herdû qralan de dest pê dike. Di navbera wan de çi biçûk û çi mezin, gelek êrîş dest pê dikin heta P.Z. 572an. Di dema Khusro yê qralê Sasaniyan de Sasanî biryareke teqez didin ku divê Darê bikeve. Li gor dîrokvanên hemdemî, Khusro artêşek ji 23.000 siwarî, 40.000 piyade û 120.000 gundiyan amade dike û tê himberî Darê. Mîna ku ji meziniya artêşê jî tê famkirin, divê ev bajar bikeve...

Khusro ewil, çend serdarên xwe bi rê dike û kelehên li dora Darê yek bi yek distîne. Dûvre pêşiya çemê Darê dibire û berê avê bi dereke din ve dike û car caran jî avê jehrî dike ku bajar ji tînan bixeriqe. Lê bajar li ber xwe dide û ne xema wan e. Çimkî di newala Qurdîsê de, serdabek(tunel) veşartî ya avê ku bi qasî heşt kîlometreyan dirêj e çêkirine û ava bajar jî ji wir anîne. Sasanî, çiqasî çêm bibirin, avê jahr bikin jî ava bajar her dem heye. Heke îro jî meriv biçe Newala Qurdîsê, ji gundê Kurka Çeto heta bigihîje Darê, meriv kare vê serdaba

Wêne: Sertaç Kayar

veşartî bibîne. Ji bo ku wê demê dijminên wan pê nehisin û dengê avê nebihîsin, serdabê du metreyan kûr çêkirine û ser wê jî bi teht û kevıran girtine. Ev ava paqij dema digîha bajar, bi dehan sarincên mezın bi vê avê tije dibûn û av li bajar dihate belavkirin.

Dema ji bajar deng dernakeve, Khusro fêm dike ku bi dorpêçkirinê naçe serî. Bang li şêwirmendê xwe dike û lê emir dike ku rêyekê ji bona bidestxistina bajar bibînin. Fikrê yekem ew e ku binê sûran bikolin û bihêlin ku sûrên bajar xera bibin. Ev fikr bi aqlê Khusro dikeve û leşkerên xwe bi dizî dişîne. Di tariya şevê de her çiqasî leşker dixebitin jî, ji ber ku sûr li ser tehtên zexm hatine avakirin, dikin û nakin nikarin erd bikolin. Piştî ku ev fikir naçe serî, Khusro dîsa berê xwe dide şêwirmendan û dibêje yan wê serê we bê jêkırın, an jî hûn ê vî bajarî bistînin. Bi vê gefa tund a qral, şêwirmend rêyeke nedîtî dibînin û em cara yekem di dîrokê de pîlankirina êrîşeke kîmyewî dibihîsin...

Yekem çekê kîmyewî: Zeyt û sihik

Li gor qeydên wê demê, artêşa Sasaniyan bi şev binê sûran bi zeytê tije dikin û agir didinê. Hemû birc û teht her dişewitin, Sasanî bi zeytê agir geş dikin. Romî bi vê dikenin û Sasaniyan mîna ehmeqan dibînin, ji ber ku agir tu zirarê nade kevir û tehtên wan. Ew şewitandin dusê rojan didome. Him Romî, him jî leşkerên Sasaniyan bi mitale fêm nakin ku wê niha çi bibe. Ji ber ku agir dibihûrî û diçû lê tişt nedibû. Her kesî li hevdû mêze dikir ku gelo ka wê çi bibe. Şêwirmendan ferman dan ku leşker menciniqan berdin. Menciniq bi awayeke şid ji cihên xwe dipengizîn û kûpên mezin dibarandin bi ser cihên ku hatibû şewitandin de. Çawa kûp li pey hev li sûr û tehtan diketin bi carekê re kef bi ser wan diket û teht diheliyan. Leşkerê herdû aliyan jî bi vê bûyerê ecêb man. Ew çi bû ku karibû tehtan bihelîne? Khusro dema encamê dibîne di bin simbêlan re dikene û şêwirmendên xwe pîroz dike. Sûrê bajar pir qels dibin û rê li ber bidestxistına Darê vedibe û di demeke kin de bajar dikeve destê Sasaniyan.

Belê, bajar kete destê Sasaniyan lê ev mîrata ku tehtan heland çi bû? Çi formuleke kîmyewî bi kar anîn û kevir helandin? Ya rast formuleke pir hêsan... Şêwirmendan mêze kirin ku him sûrên bajar, him jî tehtên ku li ser sekinîne ji kevirên kilsê çêbûne. Yanî mîna meriv kilsê çêdike, ku meriv bi awayeke baş wan keviran bişewitîne wê ew jî bibin kils. Ji ber ku tê zanîn kils, bi kevirê sipî ku di heytûnan de(-bîrên ku kevir tê de tên şewitandin) tên şewitandin çêdibe. Wan jî ev kevir şewitandin, kirin kils û peyre jî bi kûpên sihikê(sirkeyê) li vê kilsê xistin. Ji ber ku sihik cureyek asîtê ye, kils heland û sûran xera kir. Zanistî carek din, bi ser dikeve li himberî darê zorê. Mîna ku we jî xwend, tiştê ku bi sed hezaran leşker nikarîbûn bikin, bi fikreke zanistî pêk hat.

Darê her çiqasî ketibe destê Sasaniyan jî ji ber cihê xwe yî taybet, her dem di destên qralan de tê û diçe. Dema hûn îro biçin Darê, hûn ê bi sedan tirb ku jê ra Nekropolis(bajarê miriyan) tê gotin, sarinc, agora (sûk), pir, birc, sûr û bi sedan avahiyan bibînin. Belkî îro mîna gundekî ji rêzê xuya bike lê em zanin ku Darê, di dîrokê de cihekî taybet bûye. Di yek carê de karîbû 15.000 leşkeran amade bike û ji wan zêdetir jî xwedî bike... Dema ku riya we bi Darê ket, silavan li Mihemed Emîn bikin, qahweyekê li ba Îsa vexwin, hejîrên Mihemed Elî bixwin û li zeytûnên Hemza bipirsin. Darê bi hezarê salan e camêrtî û malşêriniya xwe diparêze. Kerem bikin biçin û bibine şahidên wê...

Çîroka min xweş, ji guhdaran re telaşek şebeş...

1514'te Osmanlılar'la Safeviler arasındaki savaşta bizzat bulunan ve attan düşen Şah İsmail'in kaçırılışını ve eşinin esir alınmasını tasvir eden bir Batı gravürü, Derspiegel Geschichte No. 2 / 2010.

OSMANLI–SAFEVİ KAVŞAĞINDA DİPLOMASİ VE İDRİS-İ BİDLİSÎ

MEHMET BAYRAK

Kürt-Türk ilişkilerinin yaklaşık bin yıllık tarihinde, Kürtler hemen her zaman Türklere destekçi olmuştur. Bu ilişkinin, Osmanlılardan başlayarak günümüze kadar Türkler açısından niteliği ise destekçilikten ziyade köstekçiliktir dersek, yanlış söylemiş olmayız.

Anadolu'nun kapılarını Türklere açan 1070/71'deki Malazgirt Savaşı, Türk sultanı Alparslan ile veziri Nizamü'l-Mülk'ün *"Müslümanlık"* bileşkesinden yola çıkarak yaptıkları yardım talebi üzerine, 15 bin dolayında Kürt savaşçısının katkısıyla kazanılmış ve Türkler Anadolu'yu yurtluk edinmişlerdi. İşin ilginç yanı, aynı savaşta bir bu kadar Türk unsuru, paralı asker olarak Bizans imparatoru Romanes Diogenes'in (Romen Diyojen) ordusunda görev almıştır. Bu nedenle de Malazgirt, birçok Türk tarihçi tarafından *"Türklerle Kürtlerin ortak zaferi"* olarak adlandırılır.

12. yüzyıl sonlarında 3. Haçlı Seferleri sırasında Hristiyan ordularını yenilgiye uğratıp bölgeden uzaklaştıran ünlü Kürt komutanı ve devlet adamı Selahaddin Eyyubi'dir. 1387'de Anadolu'ya ilk girdiğinde Timur'la savaşıp onu geri püskürten Türkmen Beyi Kara Mehmet'in müttefikleri de Kürt beyleridir. 11-14. yüzyıllar arasında Kürdistan'da bağımsız Kürt mîrlikleri dışında Artukoğulları, İnaloğulları, Çubukoğulları ve Saltukoğulları gibi kimi ortak beylikler oluşturulurken; Selçuklular döneminde Anadolu içlerinde de Germiyanoğulları gibi kimi *Kürt kimlikli beylikler kurulur* (Bkz. Ergun Balcı: *Türkler ve Kürtler;* Cumhuriyet Hafta, 20.2.1998).

15. yüzyıl sonlarında Kürdistan'ın batısında ve doğusunda Osmanlı ve Safevi adıyla iki devlet hızla örgütlenmekte ve genişlemeye çalışmaktadır. Bu iki devlet, 16. yüzyıl başlarında artık imparatorluk olma mücadelesi vermektedir. İki devletin kesişme bölgesinde ise Kürt mirlikleri vardır. Bu mirlikleri yanına alan devlet karşı tarafa galebe çalacaktır.

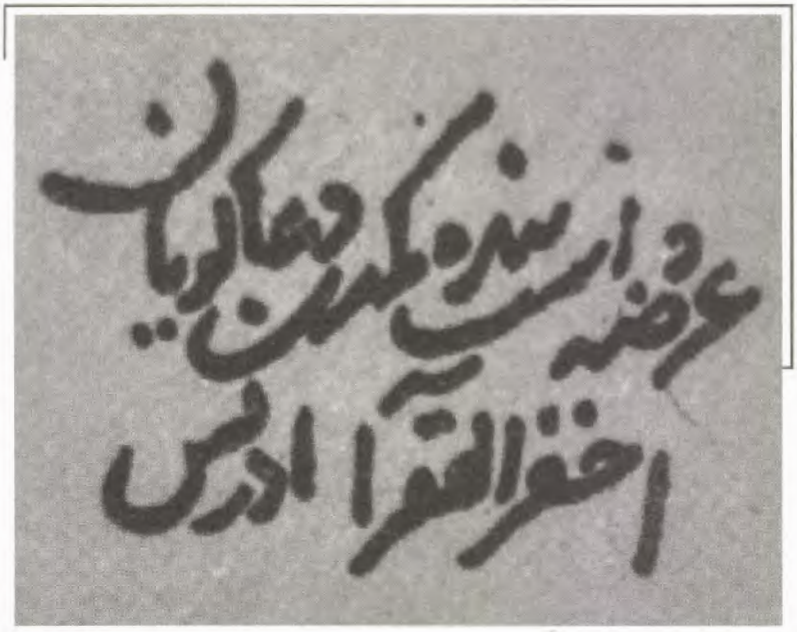

Bitlisli İdris'in imzası.

15. yüzyıl sonlarında Kürdistan'ın batısında ve doğusunda Osmanlı ve Safevi adıyla iki devlet hızla örgütlenmekte ve genişlemeye çalışmaktadır. Bu iki devlet, 16. yüzyıl başlarında artık imparatorluk olma mücadelesi vermektedir. İki devletin kesişme bölgesinde ise Kürt mirlikleri vardır. Bu mirlikleri yanına alan devlet karşı tarafa galebe çalacaktır.

'Büyük devlet adamı' mı, 'mandacı' mı?

Hemen bütün Osmanlı tarihleri ile eski Kürt tarihleri, İdris-i Bidlisî'ye *"büyük devlet adamı, diplomat, yazar ve tarihçi"* sıfatıyla övgüler dizerler. Yakın dönemde de onu, *"büyük devlet adamı ve diplomat"* olarak sunan Kürt yazarları vardır.

Oysa, başta 20. yüzyılda XOYBÛN yöneticilerinden Celadet Bedirxan olmak üzere, Kürt aydınlanma hareketi İdris-i Bidlisî'nin politikasını *"mandacılık"* olarak nitelendirirler. Sözgelimi Celadet Bedirxan, Cumhuriyet'in 10. Yıldönümü dolayısıyla M. Kemal'e gönderdiği ünlü *Açık Mektup*'ta şunları söyleyecektir:

"Kürdistan, kadim bir mefhum-u tarihîdir ve Kürdistan meselesi ne zamanınızda ve ne de siyasetlerinin vârisi olduğunuz İttihad ve Terakki Hükümeti zamanında başlamış değildir. (...) Türkiye'de Kürdistan meselesi, Kürt ümerasının ilk Osmanlı Tarihi (Heşt Bihişt) müellifi İdris-i Bidlisî vasıtasiyle Yavuz Sultan Selim'e, Sünni bir hükümdara biat ettikleri gündenberi mevcuttur. (...) Evet, mesele çok eski zamandan beri mevcuttu. Ancak devir ve zaman ve her devrin telâkkiyat ve temayülâtına göre şekil ve renginde tebeddül ve tahavvüller vardır. Bazen hususi ve tipik bir feodalizm manzarası arzeder. Muhtelif devirlerde Osmanlılık ve hilâfet mefhum ve camialarında mezhebî bir şekil alır. Bu devirde sessiz sessiz çalışan bir Şafiilik ve Hanefilik meselesi mevzubahistir. Bazen de aşiret isyanı şeklinde tecelli

eylemiş müselsel bir (Ekrâd-ı bednihad) vak'ası başlıbaşına bir devir teşkil eder. Bugünkü şekil ise esasen asrın en büyük karakteristiki olan bariz bir milliyet şeklidir." (Bkz. M. Bayrak: *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yay. Ank. 1993, 2. Baskı, 2013, s. 576).

Yakın dönemin Kürt aydınlarından, iki yönden Şıx Said'in torunu olan A. Melik Fırat da, Bidlisî'nin izlediği politikayı *"mezhebî"* olarak nitelendirmekte ve suçlamaktaydı (Bkz. Ferhat Şahin: *Yakın Tarihin Canlı Tanığı Fırat Anlatıyor/ Bidlisînin Hainliği Mezhebîdir;* Öz-Po., 5 Kasım 1996).

Modernleşme dönemi Kürt ulusal hareketinin vicdani sözcüsü konumunda olan Kürt aydını Dr. Celadet Bedirxan, "Dr. Bletch Shirguh" imzasıyla XOYBÛN'un kuruluşundan kısa süre sonra, bu örgüt adına 1930'da dört dilde yayımladığı *"Kürt Sorununun Kökeni ve Nedenleri"* konulu ünlü broşüründe de; Kürt-Türk ilişkilerinin anlaşmazlık sürecini irdelemekte ve şunları söylemektedir:

"Kürtler, yapılan anlaşmalar gereği konulmuş kurallara uyarak, Türk sultanlarının girdiği bütün savaşlara, kendi imkânlarıyla, kendi cephane ve askerleriyle katıldılar. Osman-

Asker, diplomat, siyasetçi, ressam, şair ve Kürt tarihinin 20. Yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden Mehmed Emin Zeki Bey, çocuklarıyla.

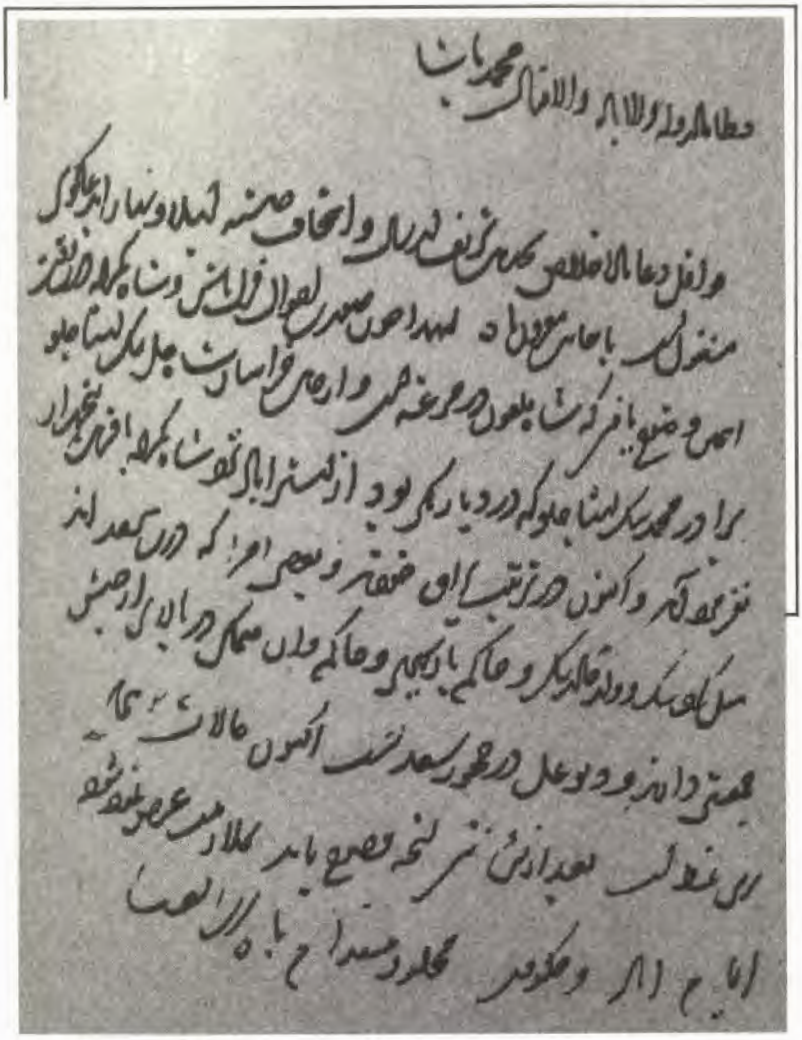

Şerefhan'ın (1504-1534), Çaldıran Savaşı'ndan (1514) evvel Şah İsmail'in hazırlık ve hareketleri hakkında Bıyıklı Mehmet Paşa'ya yazdığı Farsça mektup

lı İmparatorluğu'nun Asya ve Avrupa sınırlarına kadar genişlemesini ve büyümesini sağlamak için yüzbinlerce Kürt, Viyana'nın savaş alanlarında öldü.

Kürtlerin bütün bu fedakârlıkları, kurulu düzene sıkı bağlılıkları bile Türklerin açgözlülüğünü ortadan kaldıramadı. Kürt mirliklerine, yarı- bağımsız bir uyruk gibi görüp; zor ve şiddet kullanmadıklarını söyleyen Türk sultanları hiçbir zaman iyiniyetli olmadılar. Çok geçmeden, Kürtlere tanınan imtiyazları ortadan kaldırmak ve topraklarını Osmanlı İmparatorluğu'na katmak için bahaneler uydurup fırsat yaratmaya başladılar. Hainlikle, kurnazlıkla, ikiyüzlülükle, şiddetle yavaş yavaş amaçlarına ulaştılar. 1847 yılında, bütün manevralara ve entrikalara rağmen direnerek ayakta kalan son prenslik de yok edildi... Türklerin yok edici baskılarına karşı her yerde isyanlar patlak verdi ve bu ülke asla güven ve huzur ortamını bulamadı..." (Bkz. M. Bayrak: *Kürdoloji Belgeleri- I*, Özge Yay. Ank. 1884, s. 66).

Gerçekten de, 16. yüzyılda reformunu ve rönesansını gerçekleştirerek atağa geçen Batı karşısında giderek gerilemeye başlayan Osmanlı Devleti, yenileşmek yerine, 18. yüzyıl sonlarından başlayarak, o zamana kadar özerk niteliklerini koruyan Kürt mirliklerini doğrudan kendisine bağlama yoluna gitti. Bu politika, 19. yüzyıl başlarından itibaren Kürt mirliklerinin karşı atağa geçmesine ve birçok başkaldırıya yol açtı. Osmanlı yönetimi ise kendince bir ara formül bularak, isyanların önünü kesmek üzere 1848'de Kürdistan'ı bir eyalet olarak ilan etti ve eyalet valiliğine Kürt kökenli Esad

> Kürt aydını ve filozofu Ehmedê Xanî'nin daha sonra hayıflanarak vurguladığı özerk ve özgür statü korunsaydı; Kürt mirlikleri doğrudan Osmanlı'nın yanında taraf olmayacak, dolayısıyla Osmanlı ve Safevi devletlerinin tepişme ve talan alanı haline gelmeyecekti. Bu nedenle, İdris-i Bidlisî'nin Yavuz Selim'in isteğiyle önayak olduğu bu yeni statü, İslamî ortak bileşkenin yol açtığı ve etkilerini bugün de yaşadığımız yeni bir "bağımlılık ve yıkım süreci" başlatıyordu.

Paşa'yı atadı. Esad Paşa, Kürt kimliğine rağmen Osmanlı'nın güvenini kazanmış bir yöneticidir. Aynı zamanda şairdir de. Bir şiirinde, *"Sen anlamazsın ey büt Kürdî lisanımı/Ben ıstılah-ı Amid u Van söylerim sana"* derse de, şiirlerini Osmanlıca yazan bir Osmanlı şair-yöneticisidir.

Amaç, Kürt mücadelesinin önünü kesmektir ve önemli ölçüde başarılı da olur. Çünkü o dönemde Osmanlı yönetimi, *"Tanzimat"* adı altında bir yenileşme hareketi içerisindedir ve özgürlükler vaat etmektedir. Bu nedenle de, Kürtler umutlu bir bekleyiş içine girmiş ve mirliklerin etkinlikleri önemli ölçüde kırılmıştır. Ancak, Osmanlı'nın üst yapıda kalan şematik düzenlemeleri, sorunları çözmeye yetmez. Üstelik bu aşamada, Meşruti yönetime son vererek katı bir yönetim tarzına geçen II. Abdülhamid işbaşındadır. Buna bir tepki olarak, önemli Kürt mirliklerinden Bedirxan Osman Paşa ile kardeşi Hüseyin Kenan Paşa, 1877'de isyan ederler. Hemen ardından da 1881'de Şeyh Ubeydullah İsyanı patlak verir. Üstelik, bu son isyanların amacı *"müstakil bir Kürdistan"* kurmaktır.

Kurnaz politikacı II. Abdülhamid, tehlikeyi sezmiş ve yeni bir Kürt politikası uygulamaya koymuştur. Bu yeni politika; Kürtleri yönetime ortak etme savıyla *"Kürt Aşiret Alayları"* ve *"Aşiret Mektebi"* adı altında *"askerileştirme"*dir. Bu politika; bir yandan yeni Kürt aydınları oluşumuna kapı açarken, bir yandan da Kürtler arasındaki çelişkileri iyice artırmıştır...

'İdris-i Bidlisî Dönemeci'nin gerçekleri

İdris-i Bidlisi'nin, bazılarınca "mandacı" olarak nitelendirildiğini, bazılarınca da diplomasi yoluyla Kürtlerin muhtar (özerk) statülerini Osmanlı nezdinde meşrulaştıran "büyük bir devlet adamı" olarak değerlendirildiğini vurgulamıştık. Oysa, Kürt mirlikleri daha önce zaten *"muhtar"* konumdaydılar. Kürt aydını ve filozofu Ehmedê Xanî'nin daha sonra hayıflanarak vurguladığı özerk ve özgür statü korunsaydı; Kürt mirlikleri doğrudan Osmanlı'nın yanında taraf olmayacak, dolayısıyla Osmanlı ve Safevi devletlerinin tepişme ve talan alanı haline gelmeyecekti. Bu nedenle, İdris-i Bidlisî'nin Yavuz Selim'in isteğiyle önayak olduğu bu yeni statü, İslamî ortak bileşkenin yol açtığı ve etkilerini bugün de yaşadığımız yeni bir *"bağımlılık ve yıkım süreci"* başlatıyordu. Safevi Şahı İsmail'in, kendisine başvuran Kürt mir ve beylerini tutuklayarak Osmanlı'nın yanına itmesi de, işin tuzu biberi olmuştu. İşte, Ehmedê Xanî'nin isyan ettiği yeni süreç de buydu. Bu nedenle, 16. yüzyıl, yalnız Osmanlı ve Safevi tarihi açısından değil; Kürt tarihi açısından da önemli bir dönemeci simgeler.

İdris-i Bidlisî, geçmişte Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ve oğlunun yanında münşi olarak çalışan bir bürokrattır. Dört dilde yazışma yapabilen Bidlisî, Akkoyunlu Devleti'nin dağılmasından sonra Osmanlı Devleti'nde görev alır.

Yavuz Sultan Selim'in İslam halifeliğini almasından sonra Müslüman Kürt mirlikleriyle Osmanlı ilişkileri daha da yoğunlaşmış, iki devletin tepişme alanında bulunan Çalderan Savaşı'na giderken ve sonrasında bunun resmî statüye kavuşturulması görevi bizzat Yavuz Selim tarafından, maiyetinde bulunan Kürt bürokrat İdris-i Bidlisî'ye verilmişti. Nitekim, Yavuz Selim, İdris-i Bidlisî'ye yolladığı fermanda *"Mektubun geldi. Diyarbekir vilayetinin külliyen fethine bais olduğun anlaşıldı. Yüzün ak olsun. İnşallah sair vilayetlerin fethine de sebep olursun"* dedikten sonra kendisine gönderilecek hediyeleri sıralıyor ve –bugünün Türkçesiyle– sözlerini şöyle sürdürüyordu:

"Yüceler yücesi, fazilet abidesi, tarikat yolcusu, şeriat yolunun rehberi, dini sorunları çözüme kavuşturan, inançla ilgili zor konuları analiz eden, bu dünyanın özü, melik ve sultanların yakın dostu, tevhid ve kutsama yolcularının önderi, değerli Mevlana Hakimüddin İdris!

Bizim yüce Sultanlık fermanı zat-ı âlinize ulaştığı zaman şunu bilmiş olacaksınız: Sizin güvenilir, dindâr, dürüst ve sadakat sahibi bir şahsiyet olarak ve sizden beklendiği gibi, bütün Diyarbekir eyaletinin fethini müjdeleyen mektubunuz, benim saadet Sarayıma ulaştı, Allah yüzünü ağartsın. İnşallah diğer vilayetlerin fethinde de faal bir sebep olursun, bizim de Hükümdarlık yardımları sonuna kadar senin emrinde olacaktır.

Ayrıca size gönderdiğim ödeneklerle birlikte mübarek şevval ayının sonuna kadar 2000 altın florin, bir samur

kürkü, bir vaşak kürkü, iki adet yün elbise, iki adet kadife elbise, içi samur kürklü bir adet yün giysi, içi vaşak derisinden bir adet kürk ve kını ithal kadife ile kaplı bir adet gümüş kınlı bir kılınç gönderiyorum. Bunları aldığın zaman sağlık ve esenlik içinde yüce Allah'ın izniyle ihtiyaçların için kullanırsın. Zât-ı âlinizin ihlas ve dürüstlüğünü mükafatlandırmak ve yaptığın hizmetleri takdir ettiğim için her çeşit yüce Sultanlık ödüllerimden layık olduğun şekilde istafade etmeniz dileğiyle..." Bkz. Mehmed Emin Zeki Bey: *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*; İki cilt birarada, Nûbihar Yay. İst. 2010, s. 169).

Fermanın bundan sonraki bölümünde; Kürdistan bölgesini iyi tanıyan bir yetkili olarak çok güvendiği İdris-i Bidlisî'ye, kendisinin bilgisi doğrultusunda doldurabileceği ve bunları atalarından bugüne kadar evlatlarına miras olarak gelen Kürt komutan ve hükümdarlardan istediğine dağıtılmak üzere altı imzalı çok sayıda "boş ferman" gönderiyordu. Yine, Yavuz Selim'den sonra, oğlu Kanuni Süleyman da Kürt mirlikleriyle yapılan anlaşmayı onaylayan bir *"Hükm-ü Şerif"* çıkarmıştı (Bkz. *Yurt Ansiklopedisi*, Diyarbakır bl. Cilt-4, s. 2311).

Gerek Yavuz Selim gerekse oğlu Kanuni Süleyman'ın Kürt mirleriyle yaptıkları anlaşmayla öngörülen muhtar (özerk) statü, konuya dair hemen tüm çalışmalarda yer alır.

Bu anlaşmalarda:

1- Kürt eyaletlerinin bağımsızlığının ve özgürlüğünün korunması, 2- Eyaletin idarecideن boşalması durumunda oğluna geçmesi ya da eski yerel geleneklere göre kararlaştırılması ve sultanın bunu onaylaması, 3- Kürtlerin bütün savaşlarda Osmanlı'ya yardım etmesi, 4- Dış saldırılar karşısında Osmanlı'nın Kürtlere yardım etmesi, 5- Kürtlerin zekât ve diğer dini vergilerini Halife-Padişahın yönetiminde bulunan maliyeye ödemesi, 6- Bu anlaşmanın Sultan ile Kürt mirleri tarafından karşılıklı imza altına alınması öngörülüyordu (H. 920/ M. 1514).

Ancak, M. Emin Zeki Bey'in de dediği gibi, Osmanlı/ Türk yönetimi bu anlaşmalar imzalandıktan sonra taahhüdüne uymamış, yavaş yavaş bütün bölgeleri ele geçirmeye çalışmıştı.

İdris-i Bidlisî'nin çağdaşı, hemşehrisi ve bürokrat arkadaşı; altı dilde şiir yazıp söyleyen Şükrî-i Kürdistanî, bir gazelinde *"Türk ilen Türk ü Kürd ilen Kürdem/Evde koyun u yabanda bir kurdam"* dese de; sonraki gelişmeler ve 1639'da Kürdistan'ın *Kasr-ı Şirin Antlaşması*'yla iki devlet arasında resmen ikiye bölünmesi, yurtsever Kürt şairi Ehmedê Xanî'yi daha 17. yüzyılda isyan ettirmeye yetiyordu. İşte, *"Kürtler'de milliyet ve istiklâl fikrinin ilk mübeşşiri"* olarak kabul edilen filozof-şairimizin 20. yüzyılda bile sansürlenen sözleri: *"Felaketimiz kemâle erdi/Acaba bu felaketin bitmesi mümkün müdür?/Bu fırsatta talih bize yıldız gibi görünsün/Talih bize yar olsun ki, bir defa uykudan uyanalım/Kalemimizin kaderi bilinsin/Derdimize ilaç bulunsun/İlmimizin revacı olsun/ Eğer olsaydı bizde bir başkaldırıcı/Böyle itibarsız ve bölünmüş kalmazdık/Bu Rumlar ile Türkler bize hâkim olmaktan el çekecek/Memleket Türk ve Acemlere köle olmaktan kurtulacaktı"* (Bkz. M. Bayrak: *Kürt Sorunu ve Dem*. Çöz, 1999, s. 130).

16. Yüzyılda yazılan ünlü Kürt tarihi Şerefname'nin yazarı, Şerefxanê Bedlisî, 1543-1603-1604 Miladî.

Dilê ewil ê çîna karkeran:

Komuna Parîsê

BULENT GEDÎK

"Têkoşîna çînan ji her derê wêdetir li Fransayê bêyî ku bigihêje encameke misoger ti car ranaweste. Ev têkoşîn di nav dirûvên cur bi cur ên siyasî de tê meşandin. Ev dirûvên han xulaseya vê têkoşînê ne. Ji ber vê jî dexmeya xwe li vî welatî dixin"[1]

Li Fransayê ev 'dirûvên siyasî' fetl û fitûlên tûj didin xwe û ji monarşiyê ber bi komarê ve, ji komarê ber bi împaratoriyê û dûre dîsa ber bi monarşiyê ve û hwd. diçin û tên. Di qonaxeke têkoşîna çînan de weke encameke siruştî ya pêşveçûna civakî li Parîsê komun ango dîktatoriya proleteryayê tê avakirin.

Ka piştî 149 salên wê em qala çend pêkerên wê yên diyarker bikin û ezmûna pêşîn a dîktatoriya proleteryayê ango komuna Parîsê cardin bi bîr bînin.

Pûşpera 1848an

Heya sala 1848an çîna karkeran bi giştî di bin ala bûrjûaziyê de şerr dike. Ji ber ku çîna bûrjûwa piştî her şoreşê îxanet li gel dike, ji daxwazên şoreşê digere an jî di pêkanîna van daxwazan de destgiraniyê dike şoreş her carê têk diçe û kevneşopiya çînên serdest ên kevn bi ser dikeve.

Di sala 1848an de jî wisa dibe. Piştî şoreşa reşemiyê cara duyem komar tê avakirin. Bûrjûwazî piştî şoreşê, berî her tiştî biryara bêçekkirina karkeran dide. Karker li hemberî vê biryarê derdikevin. Di meha pûşperê de vedikişin pişt barîkatan û li ber xwe didin. Raperîna wan piştî pênc rojan têk diçe. Hêzên bûrjûwaziyê karkerên serhildêr bi xwînxwarî qetl dikin.

Tevî ku têk diçe, serhildana pûşperê di dîroka çîna karkeran de roleke girîng dilîze. Di vê serhildanê de proleterya cara ewil bi serê xwe tevdigere, ji bo daxwazên xwe û li ser navê xwe şerr dike. Di heman salê de ji aliye bîrdoziyê ve jî gaveke gelek girîng tê avêtin: Yekîtiya komunistan manifestoya xwe diweşîne.

Heçî şoreş e, berê bi darbeya 18ê Brumaireyê tê paşvekirin, dûre hemû destkeftinên wê gav bi gav ji dest diçin. Çar sal bi şûn de Napolyon Bonapart xwe împarator îlan dike, "Napolyonê Sêyemîn".

Împarator

Bonapart di desthilatdariya xwe de, ku heya 1870yî didome, polîtîkayên populîst dişopîne. Bi pest û pêkutiyê girseyên berfireh bêdeng dike û çînên xwedî milk kêfxweş û dewlemendtir dike.

Li derveyî welat jî weke hemû împaratorên din dide pey xeyalên emperyalîst. Bi projeyên şêtane vekolandina Kanala Suweyşê dide destpêkirin û xeteke trênê ya dirêj ku hemû Ewropayê ji serî heta binî digere plansaz dike. Çav ber dide axa Prûsyayê(Almanyaya îroyîn) û di Tîrmeha 1870yî de şerr radigihîne.

Weke her maceraperestî encama serpêhatiya 'Napolyonê Sêyemîn' jî dibe şerpezetî. Di 2ê Îlonê de li bajarê Sedanê têk diçe û ligel artêşa xwe ew jî dîl dikeve. Xeber di 4ê Îlonê de digihêje Parîsê.

Hikûmeta 'Parastinê'

Gel û karker çekdar dibin û beşdarî mûhafizên neteweyî

1 Engels, di nav "Louis Bonaparte'nin 18. Brumaire'i" de, Karl Marks, Sol Yayınları, Ankara, 2012, r. 11

dibin da ku welat biparêzin. Peywira sazkirina hikûmeta parastina neteweyî didin meclîsê. Meclîsa ku hema bêje bi tevahî ji bûrjûwayan pêk tê hikûmetê saz dike û Adolph Thiersê ku berê wezîrê karên navxweyî bû û tevgera karkeran bi xwînê tepeser kiribû ji aliye meclîsê ve weke temsîlkar tê hilbijartin. Cara sêyem komar ava dibe.

Hikûmet ne dikare destlêgirtina Parîsê bişkêne, ne zikê gelê Parîsê têr bike, ne jî welat biparêze. Gel di Rêbandana 1871ê de endîşe û nerazîbûna xwe bi 'Afîşa Sor' tînê zimên: "RÊ LI GEL VEKIN, RÊ LI KOMUNÊ VEKIN!"

Hikûmet di 28ê Rêbendanê de agirbesteke demkî radigihîne. Parîs teslîm dibe. Lê mûhafizên neteweyî çek bernadin. Artêşa Prûsyayê nikare têkeve bajêr, tenê kare li aliyekî bajêr meşa serkeftinê li dar bixe. Di meha reşemiyê de bo ku peymana mayînde çêke hikûmeta nû hildibijêrin. Thiers jî dibe serokkomar. Thiers û bûrjûwayên wî peymeneke bêrûmet çêdikin(26ê Reşemiyê), qebûl dikin ku dê ax û temînat bidin. Lê belê karkerên Parîsê yên ku "li cejnan jî, li raperînan jî bi heman coş û peroşê beşdar in"[1] hê jî çekdar in. Li ser vê peymanê gotina wan jî heye û dê ew gotina xwe bibêjin.

Komun

Hikûmeta bûrjûwa û Thiersê temsîlkarê wê, gelek baş dizanin heta ku karker û bindestan bêçek nekin ew nikarin şertê peymanê bi cî bînin. Biryara bêçekkirina karkeran didin û di 18ê Adarê de leşkeran dişînin da ku 400 topên ku di dema dorgirtinê de ji aliyê gel ve hatibûn darijandin desteser bikin.

Top li ser gire Montmartreyê ne. Gel li hemberî biryarê li ber xwe dide, diçe ser topan. General Lecomteê fermandarê nobedarên van topan fermana agirberdanê dide leşkeran, lê nobedar agir bernadin, tevî gel dibin û fermandarê xwe digirin. General Thomasê ku di raperîna 1848an de xwîna karkeran rêtibû jî digirin û van du generalan li wir didin ber guleyan. Hikûmet hêz û karmendên xwe yên mayî jî ji bajêr vedikişîne û koçî Versaillesê dike.

Ji vê kêliyê û şûn de desthilatî bi tevahî dikeve destê Komîteya Navendî ya Mûhafizên Neteweyî. Komîte di 26ê Adarê de hilbijartinan li dar dixe, di 28ê Adarê de komunê îlan dike û rayeyên xwe dewrî komuna hilbijartî dike. Jê û pê ve komun weke meclîsa avaker dixebite. Bi biryarnameyên xwe jiyanê li dar dixe, gav bi gav komara ewil a çîna karkeran ava dike.

Pêngav

"Ji bo ceribandin û pêşvebirina teoriya dewletê ya Marks komun zemînek pêşkêş dike."[2]

Bi biryarnameya 30ê Adarê, komun dawî li artêşa bi nîzam tîne û civandina leşkeran qedexe dike. Di 1ê Adarê de jî mehaniya peywirdarên komunê bi 600 frankan sînordar dike, karmendiyê li gorî esasa hilbijartin û paşvegazîkirinê diyar dike. Bi vî awayî zemîna 'makîneya burokratîk û leşkerî' ji holê radike.

Bi biryarên xwe yên di warê aborî de rengê gel(karker û gundiyan) dide şoreşê:

Kirêyan taloq dike, firotina têkberan disekinîne, şixulîna şevê ya nanpêjan qedexe dike, buroyên kardîtinê digire û sindoqên emniyetê radike. Yekîtiya hilberînê ya karkeran saz dike û hemû dezge û fabrîqeyên terkkirî dewrî wan dike.

Ji destpêka meha Avrêlê û pê ve yekîneyên 'hikûmeta îxanetê'[3] êrîş dibin ser Parîsê. Parîs li pişt 500 barîkatan li ber xwe dide.

Asaleta komunaran

Wekî ku Marks dibêje komun ji ber asaleta komunaran têk diçe. Gava ku fersend dikeve destê wan, ew êrîş nabin ser hikûmeta Versaillesê. Tevî ku bankaya navendî li Parîsê ye gencîneya bûrjûwaziyê desteser nakin. Bi melbenda Fransayê re di dema wê de têkilî danaynin û têra xwe, xwe nagihînin gundiyên Fransayê. Di nav Parîsê de heps dibin...

Axirê, digel ku komunar bi lehengî şerr dikin jî di 28ê Gulanê de bajar dikeve. Hêzên bûrjûwaziyê bi hovîtiyeke heya wê çaxê nedîtî qira komunaran radikin. Zêdetirî 20 hezar komunaran, jin û zarok jî tê de li ber dîwaran gulebaran dikin. Yên mayî heps dikin, dişinin sirgûnê.

Yekî ji komunaran Eugene Pottier piştî têkçûnê, xwe di nav kavilên bajêr de vedişêre û gotina dawî ya komunaran xulase dike. Ev helbest dûre weke marşê tê bestekirin û li ser zarê bindestan li çar aliyê cîhanê olan dide:

"Ev ceng, cenga me ya herî dawî ye êdî

Bi enternasyonalê dê bifilite mirovahî"

1 Audiganne, di nav "Paris, Modernitenin Başkenti" de, David Harvey, Sel Yayınları, 2010, İstanbul, r. 365

2 Ercüment Akdeniz, Kovara Teori ve Eylem, Hejmar 18, Gulan, 2018, İstanbul, r. 142

3 Gotineke Lenîn e

KÜRTÇENİN YAŞAMASI VE YAŞATILMASI İÇİN!

Cuma Çiçek

Röportaj: Yusuf Karadaş

Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi'nin bölge illerinde yaptığı saha araştırmaları, Kürtçenin kullanımı ile sosyo-ekonomik gerçeklik arasında çarpıcı ilişkiler sundu. Kürtlerin Kürtçeyi kullanma oranları, eğitim düzeyinden ekonomik duruma kadar bir dizi faktöre göre değişiyor. Genel itibariyle iç açıcı bir gelecek tablosuna işaret etmeyen mevcut durumun değişmesi ise büyük ölçüde politik dinamiklere bağlı elbette. Devletin kuşaklar arası dil aktarımı konusunda sıkıca kapattığı kapıların açılması da, Kürtçenin kamusal alanda ihtiyaç duyulur hale gelmesi de politik alanla ilgili. Talep etmek, mücadele konusu yapmak ve elbette 'devleti beklemeden' elindeki imkân ve olanaklarla görece ileri adımlar atabilmek...

Değerli akademisyen Cuma Çiçek de yaptığımız söyleşide, konuya dair önemli belirleme ve çözüm önerilerinde bulunuyor.

(Deşifrasyon: Cengiz Anıl Bölükbaş)

'KÜRTÇENİN KAMUSAL ALANDA KULLANIMI SAĞLANMALI'

Fotoğraf: Sertaç Kayar

Yusuf Karadaş: *İsterseniz, Sosyo Politik Saha Araştırmaları Merkezi'nin anadil kullanımıyla ilgili olarak yaptığı saha çalışması ve bunun sonuçları ile başlayalım.*

Bu saha çalışması 16 Kürt (bölge) kentinde yapılmış. Görüşülen insanların yüzde 78'i kendini Kürt olarak (Kurmanc veya Zaza) olarak tanımlamış. Bunlar arasında evde Kürtçe konuştuğunu söyleyenlerin oranı yüzde 69.4 iken, sokakta bu oran yüzde 59.4'e düşüyor. Dikkat çeken bir başka veri ise yaş ilerledikçe Kürtçeyi kullanma oranının artması... Genç kuşağa doğru gidildikçe Kürtçe kullanım oranında da bir azalma gözlemlenmiş. Çarpıcı verilerden biri de eğitim düzeyi ile ilgili. Tabii bu veriyle ilgili olarak, eğitim dilinin Türkçe olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekiyor. Eğitim düzeyi arttıkça Kürtçe kullanım oranının azaldığı gibi bir tablo ortaya çıkıyor.

Kürtlerdeki sınıfsal ve sosyal dönüşümle bağlantılı bir önemli veri de gelir durumu arttıkça Kürtçe kullanma oranının azalması. Yani yoksulların anadilini daha çok kullandığı gibi çarpıcı bir sonuç ortaya çıkıyor.

Yine, çarpıcı bir diğer veri de kırsal alanda, köyde doğanların kentte doğanlara oranla anadillerini hem sokakta hem hanede hem de resmî kurumlarda daha çok kullanmaları...

Burada ortaya çıkan verilerin sizin de dil ile ilgili çalışmalarınızda işaret ettiğiniz boyutlarla kesişen noktaları var. Bu verileri nasıl okumak gerekir?

Cuma Çiçek: Dil meselesi, kişisel tercihe-kişisel algıya indirgenecek bir mesele değil. İçinde bulunduğu sosyo-politik yapıyla doğrudan bağlantılı olan bir mesele. Ülkenin yapısı, sınıf ilişkileri, güç dağılımı, kır-kent meselesi, ekonomik hayat, dilin prestiji ve statüsü, toplum içindeki algısı gibi birçok durum dil meselesi-

nin sınırlarını büyük oranda çiziyor. Eğitim verileri, sınıfsal veriler, kent-kır ayrımına dair veriler esas olarak dil meselesini tartışırken dilin içinde bulunduğu konteksti dikkate almamız gerektiğini ve bu kontekst içinde sorunları ve çözümleri ele almamız gerektiğini söylüyor. Örneğin, Kürt coğrafyasının sınıfsal yapısını, Türkiye'deki sosyo-ekonomik yerini göz ardı ederek dil meselesini çözemezsiniz. Prestij meselesini de buna bağlayabiliriz. Yıllar önce bir tartışma hatırlıyorum. Bir arkadaşım *"kiminle Kürtçe konuşuyorsun?"* diye sormuştu. Ben de gündelik hayatımda sadece apartmanımdaki kapıcı ile Kürtçe konuştuğumu fark etmiştim. Kürtçe büyük oranda yoksulun ve "eğitimsizin" dili. Prestij olarak buna atfedilmişti. Doğal olarak toplumun sınıfsal statüsü ile dilsel becerisi, prestiji gibi çeşitli dinamiklerin tamamı ile birlikte düşünmedikçe dilin statüsüne dair bir analiz yapmanız ve Kürtçe gibi baskı altında kalmış dillerin canlanması için bir yol haritası çıkarmanız mümkün değil. O yüzden esas olarak bu veriler bence, bizim dil meselesini sosyo-politik bağlam içinde ele almamız gerektiğini söylüyor. Bunların tamamını içeren bir planlamayla ancak Kürtçe gibi ya da ülkemizdeki Arapça gibi baskı altında kalmış dillerin canlandırılabileceğini gösteriyor.

UNESCO'nun dil ile ilgili 2003'te yaptığı bir araştırma var. Dilsel canlılık ve dillerin kaybolma tehlikesiyle ilgili. Yanılmıyorsam siz de bir yazınızda değinmiştiniz, şu vurgu var; bir dil bütün kuşaklar tarafından kullanılabiliyor ve başka bir dil tarafından tehdit edilmiyorsa ve ayrıca kuşaktan kuşağa aktarım kesintisiz olarak sürebiliyorsa o dilin güvende olduğu biçiminde bir tanımlama var. Şimdi değindiğimiz bu veriler, Kürtçenin milyonlarca insanın anadili olmasına rağmen ciddi bir tehlike altında olduğunu göstermiş olmuyor mu?

Araştırmanın tablosu bence biraz iyimser, durum bundan daha vahim. Çünkü araştırma, örneğin 18 yaş altındakilerin dil becerisine bakmıyor. Şunu biliyoruz; Diyarbakır'da 18 yaş altı nüfusun oranı yüzde 48 civarında. Ankette sadece 18 yaş üstünün becerilerine bakılmış durumda. Ayrıca anket yapılan kişiler büyük oranda kentte yaşayanlar gibi görünüyor, kır ve kent dengesinin iyi ölçüldüğünden emin değilim. Araştırmada doğduğu yerin neresi olduğuna yönelik bir soru var. Anketin kırda mı kentte mi yapıldığına dair veriler net değil.

Şimdi dil meselesinde hemen hemen yapılan bütün çalışmaların ortak bir noktası var. Bir dilin ölümünü ya da yeniden canlanmasını belirleyen ana dinamik esas olarak kuşaklar arası dil aktarımıdır. Sizin diliniz gündelik hayatta bir şekilde kuşaklar arasında aktarılabiliyorsa, örneğin Kürtçe gündelik hayatta çocukların diliyse, o dil büyük oranda ölümden kurtulmuş demektir. Ya da tersinden düşünürsek, Kürtçe çocuklara ve genç kuşaklara aktarılamıyorsa bu dilin ölüm riski var demektir. Ben Diyarbakır'da yaşıyorum, siz de burada yaşıyorsunuz biliyorsunuz, Şırnak, Hakkâri gibi illeri çıkardığınız takdirde bugün Diyarbakır, Mardin, Urfa, Batman gibi büyükşehirlerin çoğunda yaşayan çocukların hemen hemen yüzde 90'ının Türkçe konuştuğunu ve çok sınırlı bir kısmının Kürtçe bildiğini gözleyebiliyoruz. Diyarbakır'da bu belki de yüzde 90'dan da fazladır.

Kürtçenin şu an kuşaklar arasında aktarımında bir kesinti olduğu açık. Bu alanda yapılan çalışmalar, politik hareketin etkisi ya da insanların kişisel çabalarıyla çocuklarına Kürtçe öğretmeye çalışmalarının dilin çocuklar arasında kullanımında kısmi bir yaygınlaşma yarattığı söylenebilir. Ama şu an Kürtçenin 40 yaş üstü, 20-40 yaş arası, 20 yaş ve altı diye 3 kuşağın grafiğini çıkardığımızda bu grafiğin yukarıdan aşağıya gittiğini görürüz. Zaten araştırma genç ve yaşlı kuşak arasındaki dil becerisindeki farkı ortaya koyuyor. Bunun sokakta ve kamu kurumlarında daha da azaldığını görüyoruz. Zaten özellikle çocukları da katarsanız –ki, dil meselesinde ana kitle çocuklardır, o kuşağın dili kullanması dilin öleceğini ya da yaşayacağını belirler– son yıllarda belki Kurmancînin biraz canlanmasından bahsedebiliriz ancak genel olarak yok olma riskiyle karşı karşıya. Zazakî için ise bu risk çok daha büyük. Genç kuşakların esas olarak Türkçeyi kullandıklarını; Kürtçenin ise, bu kuşağın anladığı ama çoğunlukla konuşamadığı bir dil olduğunu söyleyebiliriz.

Dili öldüren dinamikler

Kürtçe bakımından bahsettiğiniz yeni durumun ortaya çıkmasında biraz da sosyo-eko-

nomik dönüşümün, yani şehirleşme unsurunun dilin aktarımını sınırlayan koşullardan biri olduğunu söyleyebilir miyiz? Çünkü şöyle bir durum var. Kürtçeye dair bugüne kadar söylenen şeylerden biri de medreseler gibi dinî kurumların dilin korunmasında önemli bir yeri olduğu ve öte yandan da kırsal nüfusta dilin daha kolay korunabildiği biçiminde. Mesela yakın zamanlara kadar Diyarbakır'ın herhangi bir ilçesine giden bir Türk bile orada Kürtçe öğrenebiliyordu. Kentin merkezine gelindiğinde ise Kürt dilinin kullanımı hem pazarda hem sokakta, yani sosyal yaşamın her alanında giderek sınırlandığı için, dili öğrenme ve geliştirme oranı da düşüyor. Sosyo-ekonomik dönüşümün etkisi açısından neler söyleyebiliriz?

Bu konuya şu soruyu cevaplayarak başlayabiliriz. Dili öldüren dinamikler nelerdir?

Bu konuda dünyada devasa bir literatür var ve bize kaba taslak iki dinamiğin dilin ölümünde etkili olduğunu söylüyor. İlk olarak, *kapitalist modernleşme* dediğimiz ekonomik dinamiklerle işleyen süreçler. Örneğin kentleşme, kırın kente oranla zayıflaması ve burada bir kültürün hâkim olması. Sadece Kürtçe bağlamında bunu düşünmeyin. Akademik camiada, İngilizce örneğin, dünyanın ortak akademik dili haline gelmeye başladı. Türkçe de doktora tezi düzeyinde, araştırma dili olma bakımından etkisini yitiriyor. Ama genel olarak bir modernleşme, sınıfsal dönüşüm, kentleşme, eğitim ağının gelişmesi gibi mekanizmalarla birçok dilin ölmeye başladığını söyleyebiliriz.

Modernleşmenin ana dinamiklerinden biri de ulus-devletleşme. Bir sosyo-politik inşa ile bir dilin ve kültürün merkeze alınması ve kalan dil ve kültürlerin ölümünün yol taşlarının döşenmesinden bahsedebiliriz. Bu iki dinamik de dilin ölümünü etkiliyor. Ulus-devletleşme ile beraber, ulus devletin gündelik hayatı yönetme becerisi her geçen gün artıyor. Belki bunu başta söyleyebiliriz. Ama bunun birçok sebebi var. Öncelikle, devletin her alana nüfuz etmesi bundan 50 yıl öncesine göre çok daha yüksek. Okullaşma oranı, eğitim düzeyinin artması, devletin algıları yönetme becerisi, medya ve teknoloji gibi yeni araçlarla aslında bu *biyo-iktidar* dediğimiz toplumu bir bütün olarak yönetme becerisi artmış durumda. Tabii devlet bu yönetmeyi yaparken bir dili araç olarak kullanıyor, o da Türkçe. Bunu yaparken belli dilsel ilişkiler, statüler inşa ediyor. Hatırlarsanız *'Kürtçe bir medeniyet dili midir?'* diye bir tartışma yaşandı. Esas olarak,

Fotoğraf: Sertaç Kayar

ulus devlet hem maddi hem de sembolik olarak homojenleştirici bir yönetsel kapasitenin yayılmasını ifade ediyor aynı zamanda. Bu Türkçe dili ve kültürü üzerinden inşa edildi. Bugün Türk ulus-devletinin köylere, en uç yerlere kadar yayılma kapasitesi yüksek. Bunun bir nedeni bu.

Sizin 'Bir Dil Neden Yasaklanır' kitabınızda da bu bağlamda çarpıcı belirlemeler bulunuyor. Burada Şeyh Sait'in idamını gerçekleştiren savcı Ahmet Sureyya'yı (Örgeevren) duymuşsunuzdur. Anılarını yazdığı kitabında bu yargılama yapılırken bir anekdot anlatır. Mahkemeye bir Kürt genci getiriliyor. Buna Türkçe soru soruyorlar ancak genç Türkçe bilmediği için yanıt veremiyor. Mahkeme heyeti "Türkçe bilmeyen birinin bu ülkeye faydası da olmaz" diyerek gencin idamına karar veriyor. Bu homojenleştirme politikası bir yandan da kırım eşliğinde sürdürülüyor...

1925 Şark Islahat Planı'na bakarsanız, örneğin daha sonra meclis başkanı olacak Abdulhalik Renda'nın bir ön rapor yazdığını ve bu raporda esas olarak şu tespiti yaptığını görüyoruz: Fırat'ın doğusunda Kürtler nüfus ve nüfuz olarak hâkim haldedir. İki millete dayalı bir devlet olmaz diyerek, Türklüğün nüfusunu ve nüfuzunu hâkim kılmak üzere bir plan hazırlıyor. O plana baktığınızda yatılı okulların, kız mekteplerinin asimilasyon politikalarının araçları olarak değerlendirildiğini görürsünüz. Yine, bölgeye yılda 50 bin kişi olmak üzere Balkanlardan, Kafkaslardan yaklaşık 500 bin kişinin 10 yıl içerisinde getirilip nüfusun değiştirilmesine yönelik bir planın uygulandığını görürsünüz. 1935'te İsmet İnönü'nün Şark ve Islahat Raporu vardır. Yine o raporda mealen şunu söyler İnönü: *Biz 1920'lerin başında Kürtlerin okutulup okutulmamasını tartıştık. Okutulmamasına karar verdik ama kanaatimce Kürtlerin asimilesi için okutulması gerek.* Bu meseleler 1925'lere 1935'lere kadar gider. Yine devlet şiddetini merkeze alan bir homojenleştirme politikası olduğu açık. Bu konuda Kürtlerin bir hafızası var.

Kuşaklar arası dil aktarımı istenmiyor

Cumhuriyetin ilanından bugüne, yaklaşık bir asır sonra bile aynı politikaların bir şekilde hatta daha fazla enstrüman kullanılarak devam ettiğini söyleyebilir miyiz?

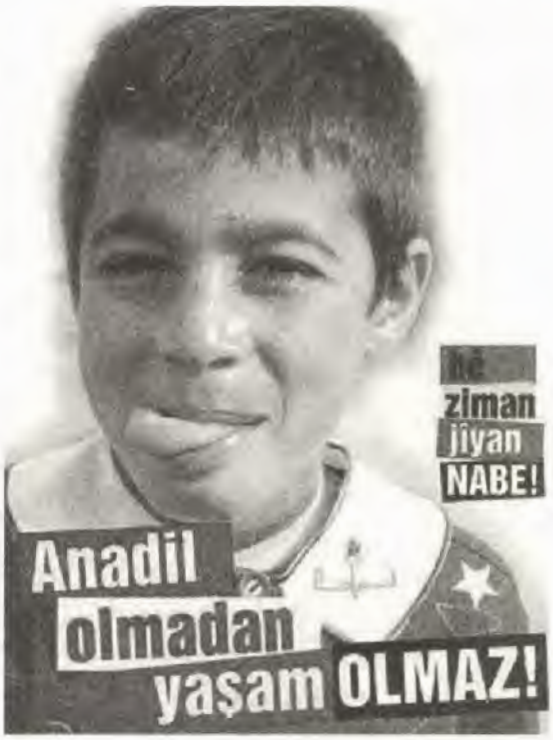

Avrupa Birliği süreciyle beraber hem yükselen Kürt hassasiyetinin hem de AB üyelik sürecinin açtığı imkânlarla beraber Kürtçeye bir alan açıldı. Bunu da göz ardı etmemek gerekiyor. TRT Şeş açıldı, üniversitede bölümler açıldı ama bu sürecin esasında kısmi bir tanıma ve Kürtçeyi Türk üst kimliğinin folklorik bir alt unsuru olarak görme biçiminde tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Bu reformların kuşaklar arası dil aktarımını güvence altına almadığını özellikle belirtmek gerekir. Bugün Kürtçe anadilde eğitim konusunda direncin devam etmesi esasında bize şunu söylüyor: Devlet kuşaklar arası dil aktarımının engellenmesini sürdürmek istiyor.

Söylediğinize binaen bir şey sorayım. 2006'da bir yazınızı okumuştum. AKP'nin bu bakımdan hakkını teslim etmek gerektiğini söylüyordunuz. TRT Şeş, özel liselerde belli derslerde Kürtçe eğitimin önünü açma gibi adımlar vardı, evet. Ama bu adımlar kolektif haklardan çok bireysel haklara dayalı bir politikanın parçasıydı. Asıl olarak da Kürt sorununun bölgesel düzeydeki, o zaman ABD'nin bölge politikası, Güney Kürdistan siyasetinin, oradaki bölgesel yönetimin yarattığı etki ve Türkiye'de Kürt sorununun kimi bireysel haklarla çözülüp Kürtlerin rejime yedeklenmesi hesabı gibi bir durum

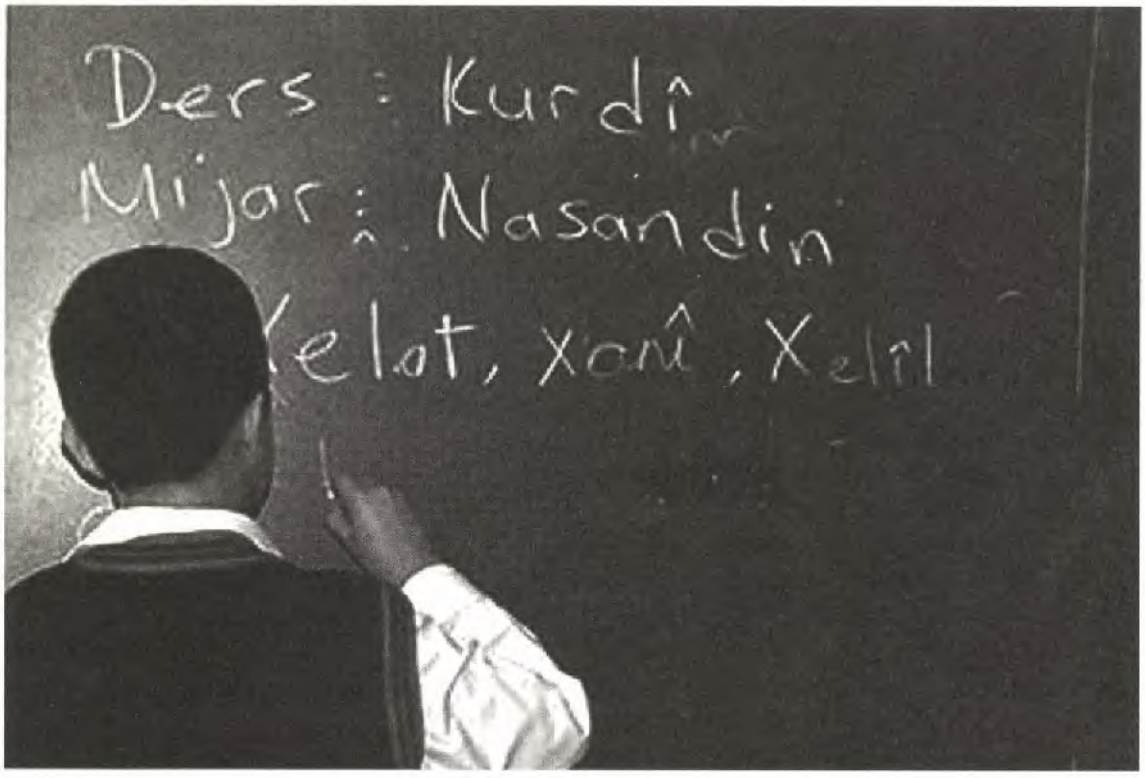

vardı. Yani esasında iktidarın inisiyatifinde bir çözüm arayışı vardı, ki bu da yürütülen mücadelenin bir sonucuydu. O bakımdan buna hakkını teslim etmek mi, yoksa sürdürülen mücadelenin politik etkisini yedeklemeye çalışmak mı demek gerekiyor?

Devletin Kürtçeyi yaşatmaya yönelik bir çabası var mı diye sorarsanız buna açık bir şekilde *hayır yok* derim. Ama Kürt sorununun 100 yıllık tarihine baktığımızda 2002 yılından sonrasını göz ardı etmememiz gerekir. Bu yüzden 2002 yılı sonrası reformların bir başlangıç olduğunu söyleyebiliriz. 24 saat yayın yapan bir Kürtçe kanalın açılması, üniversitelerde Kürtçe bölümlerin açılması, liselerde bazı derslerin Kürtçe verilmesi, Kürtçenin yüzyıllık tarihi dikkate alındığında önemli bir başlangıç. Bunun kıymetini bilmemiz gerektiğini düşünüyorum. Ama bununla beraber –kuşaklar arası transferi onun için vurguladım– Türkiye'de yapılan bu bütün reformlar dili kurtarmaya yeter mi; Kürtçenin bu 100 yıllık süreciyle yüzleşmeyi sağlayan, Kürtçeye alan açan bir reform süreci midir? Elbette ki değil. Aslında yapılan reformlar özetle Kürt dilini ve kültürünü Türklüğün folklorik bir alt unsuru olarak çerçeveliyor ve Kürtçeye uzun bir ömür biçmiyor. Bu anlamda, önemli bir başlangıç olmakla birlikte Kürtçenin korunmasını ve kuşaklar arası aktarımının güvence altına alınmasını sağlayan bir süreç değil. Bunu siyasi olarak değerlendirirseniz, elbette yükselen Kürt direnişine yönelik bir cevap olarak da okuyabiliriz. Bu yükselişi kontrol altına almak için yapılan reformlar olarak da düşünebiliriz. *Özellikle Kürtlerin Rojava'daki kazanımlarından sonra devletin Öcalan ile görüşme sürecinde bu süreçten sorumlu Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan'ın bir yazısına sık sık atıf yapıyorum. Devletin yaklaşımını çok iyi ortaya koyduğu için. Şöyle diyordu bu yazısında Akdoğan: "Rojava'daki özerklik tahayyülü, Kürtleri çözüm sürecinde şımarık ve tatminsiz yapıyor." Yani özerkliği bir hayal olarak görüyor ve Kürtler bizim verdiklerimizle yetinmeli diyordu.*

Dil politikaları konusundaki dünya deneyimleri, özellikle iki alanın deneyimi önemli bilgiler veriyor. Biri Katalan deneyimi, diğeri Kanada'daki Quebec deneyimi...

Quebec, Kanada'nın Fransızca ve İngilizce konuşulduğu bir bölgesi. Halkı Fransız. 1976'ya kadar yasaya göre aileler çocuklarını isterlerse Fransız okullarına, isterlerse İngiliz okullarına

yollayabiliyorlardı. Kreşten üniversiteye kadar ikili sistem var. Ama zaman içerisinde Quebec ekonomisinin Kuzey Amerika'ya bağlı olması ve ekonomik alanda İngilizcenin daha güçlü olması nedeniyle Fransızcanın bu yasal eşitliğe rağmen gün geçtikçe güç kaybettiğini görüyoruz. 1976'da simetrik dil politikasından asimetrik dil politikasına geçiyorlar. Yani Fransızcayı merkeze alan ama İngilizceyi de öğreten bir politikaya geçiyorlar ve zaman içerisinde Fransızcanın güçlendiğini görüyoruz. Örneğin Katalonya bölgesinde kamuda asıl dil Katalanca ama İspanyolcayı da öğretmek zorundasınız.

Şunu söylemeye çalışıyorum, bir dili yaşatmak için yasal olarak eşitlik kursanız bile, bu, dili kurtarmaya yetmiyor. Diyarbakır'da ikili sistem kurup, çocuklarınızı istediğiniz okula yollayın dediğinizde çoğunluk Türkçe okula yollayacaktır. Çünkü insanlar şunun farkında: Kürtçe eğitim çocuğa iyi bir gelecek sağlamıyorsa, iyi bir meslek sağlamıyorsa, ekonomik bir gelecek sağlamıyorsa çocuğunu Türkçe okullara yollayacaktır. Dolayısıyla uzun süre baskı altında kalan bir dili yaşatmak için pozitif ayrımcılık yapmanız gerekecektir. Bunu sadece bir dili öğretme meselesi olarak anlamamak lazım. Esas olarak dil meselesindeki tecrübeler bize şunu söylüyor: Simetri bile yetmez. Eğer Kürtçeyi öğretme, geliştirme ve aktarma konusunda bir samimiyet varsa Kürtçeyi merkeze alan ama ülkenin ortak dilini de öğretmeyi zorunlu kılan bir sistemin olması lazım. Elbette siz bu politikayı idari ve siyasi alanda düzenlemeler yapmadan hayata geçiremezsiniz.

İdari ve politik değişim şart

Anadilinde eğitimle birlikte bahsettiğiniz gibi bu eşitsizliği ortadan kaldırmak; dilin değerli kılınması ve kullandırılmasını özendirmek bakımından öncellikle kamusal alanda kullanılmasını sağlamak gerekiyor. Kürtçenin kamusal alanda kullanılmasını sağlamak bu bakımdan oldukça önemli.

Çok basit bir örnek vereyim: İnsanlar dünya kadar para verip İngilizce öğrenmeye çalışıyorlar. Çünkü İngilizce meselesi, dil ile güç, iktidar, ekonomi arasındaki ilişkileri tüm detaylarıyla ortaya koyan bir örnek. Kâğıt üzerinde Kürtçenin olması Kürtçeyi kurtarmaya yetmeyecektir. Ben Kürtçenin canlanması için üç kritik alan olduğu düşüncesindeyim.

Bunun bir tanesi medya. Medya devletin yetkisini biraz da olsa aşan bir alan. Sosyal medya, Internet, uydu üzerinden yayın yapan Kürtçe televizyon kanalları gibi devlet hegemonyasını ve yasaklarını bu alanda aşmayı sağlayan yeni araçlar ve imkânlar var. Kürtçe açısından böyle bir alan oluştu ve Kürtler bunları kullanmaya hâlâ devam ediyor.

İkinci olarak, kuşaklar arası dil aktarımını güvence altına almak için kritik nokta anadilinde eğitim. Siz bir çocuğu kendi diliyle eğitmediğiniz sürece o çocuğa bu dili öğretmeniz mümkün değil. Büyük ihtimal çocuk kendi dilini ikinci bir dil olarak sonradan öğreniyor. Anadilde eğitim olmaksızın kuşaklar arası aktarımı güvence altına almak mümkün değil.

Üçüncü olarak da kamusal alanda kullanım. Fransız düşünür Pierre Bourdieu'nun kavramlarıyla söylersem Kürtçenin "sembolik sermayesini" ve "sembolik iktidarını" kamusal alanda güçlendirmezseniz bu dili koruma şansınız yok. Bu üç alanda ilerleme sağlayamadığımız sürece, belirli hassasiyetlerle, insanları o dili kullanmaya çağırmakla bu dili kurtarma şansımız yok. Baskı altında kalmış bütün diller için bunu söyleyebiliriz.

Anlattıklarınız bize anadilinde eğitimi belirli bir idari ve politik statüye sahip olmaktan bağımsız bir şekilde tartışamayacağımızı da gösteriyor. Kamusal alanda bir dilin kullanılabilmesi için aynı zamanda idari, politik olarak da o dilin kullanılmasını sağlayacak bir yapılanmayı zorunlu kılıyor.

Bu işin en yumuşak geçişi bir yerelleşme. Şehir ya da bölge ölçeğinde bir âdem-i merkezileşmeyle dil meselesi yerellere devredilebilir. Bunlar dil meselesini yerel ölçekte çözebilirler. Örneğin sadece anadilde eğitim meselesini ele alalım. Türkiye'de anadilinde eğitim verilmesine karar verdik diyelim. Bunu nasıl yapacaksınız? Organize edilmesi gerekir. Bana sorarsanız iki yöntem var. Birincisi, eğitim bakanlığını bakanlıktan başlayarak taşra teşkilatlarına kadar iki dilli bir yapıya kavuşturacaksınız. Çünkü eğitim dediğiniz zaman öğretmen meselesi var, müfredatı var, bölümleri var, eğitimin idaresi

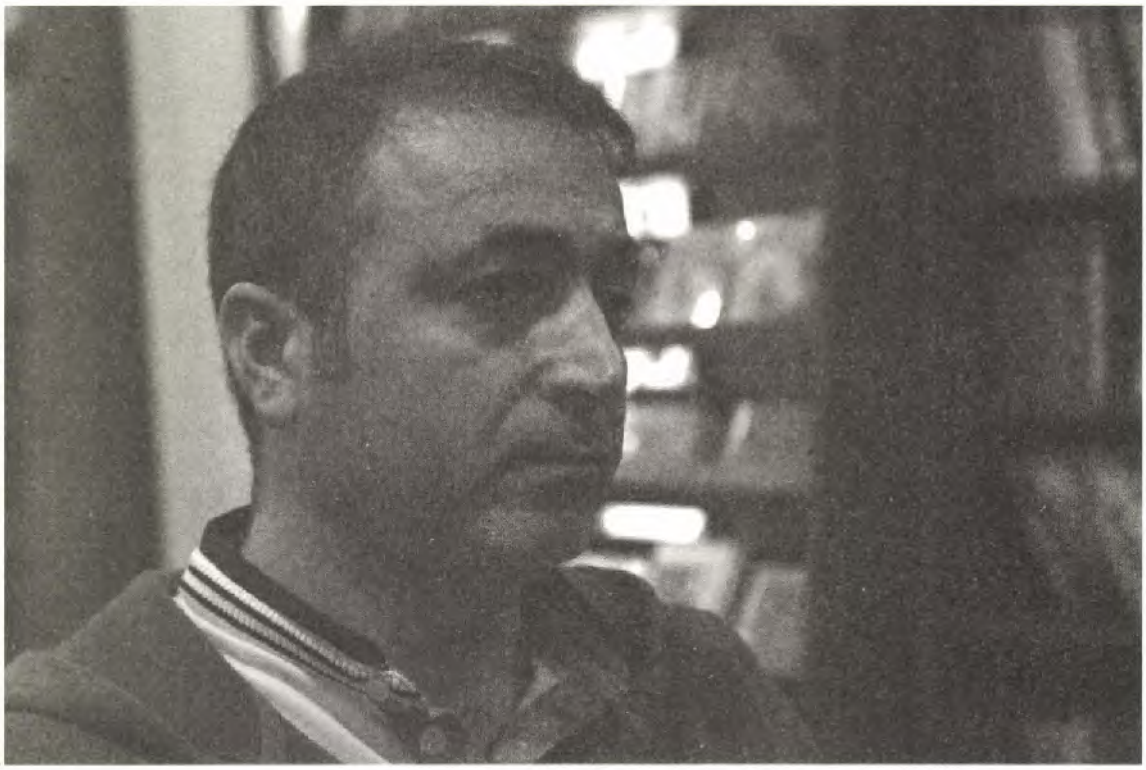

Fotoğraf: Sertaç Kayar

var. Bunun tamamını kapsayan bir alandan bahsediyorum. Tüm bunların organizasyonu için eğitim bakanlığını iki dilli hale getirmek ya da bakanlık içinde Kürtçe için ayrı bir yapılanma oluşturmak gerekir. İkinci seçenek, coğrafik olarak Kürtçenin hâkim olduğu yerellerde iki dilli bir yapı kurarsınız.

Biz bunu nasıl organize edeceğiz? Böylesi bir eğitim organizasyonunun idari ve siyasi olarak bir değişimi gerektirdiği açık. İdari ve politik yapıda bir değişim yapmaksızın bunu yapma şansınız yok. Ya ülkenin tamamını iki dilli hale getireceksiniz ya da bu dilin hâkim olduğu yerellerde yerel ya da bölgesel ölçekli sosyo-politik bir yapı oluşturacaksınız. Bu yapının ölçeği 81 il de olabilir, 26 kalkınma ajansı bölgesi de olabilir, 30 büyükşehir bazlı yeni bir bölgeselleşme de olabilir. Ya da Kürtlerin çoğunlukta olduğu illerin tamamını kapsayan tek bir bölge ölçeğinde de olabilir.

Yerelleşme demişken, Kürt siyaseti bakımından da bir tartışma konusudur bu, demokratik özerklik, bölgesel özerklik ya da federasyon olması anlamında. Bugün ülkenin tamamında iki dilli ya da iki uluslu yapılanma söz konusu olmayacaksa bunun konjonktürel bakımdan bölgesel temelde çözümüne dayalı bir idari yapılanma daha mümkün görünüyor gibi. Ne dersiniz?

Burada temel mesele, yetkinin sınırlarının ne olacağı. Yetkinin devredileceği ölçek il mi olur, birkaç ili kapsayan bir bölge mi olur, 30 büyükşehir mi olur, bu tartışılır. Örneğin siz 81 ilde bütün yerellerde ikinci bir dili seçme ya da belediye aracılığıyla eğitimi iki dilli ya da çok dilli yapmak isterseniz bu iş belediyeler üzerinden de çözülebilir. Bu işin kritik noktası bence yerelleşme. Bu işin coğrafi biçimi değişebilir. Kritik mesele anadilde eğitim ve dil politikaları konusunda yerellere verilen yetkiler ne olacak ve bunların sınırları ne olacak. Bu konuda ben belediye ölçeğinde ya da il ölçeğinde bir âdem-i merkezileşmeyle bile birçok sorunun çözülebileceğini düşünüyorum. Yeter ki Kürtçeyi koruma ve yeni kuşaklara aktarma konusunda bir samimiyet ve iyi niyet olsun.

Devleti beklemeden yapılabilecekler var

Ülkedeki durum dil, kültür gibi unsurları giderek politik durum ile birlikte konuşmak zorunda olduğumuz meseleler haline getiriyor. Yerelleşme meselesine, yetkilerin atanmışlarda

değil seçilmişlerde toplanması şeklindeki çözümüne bile bugün ne kadar uzak olduğumuz ortada.

Son olarak şöyle toplayalım, sizin de dil ile ilgili önemli çalışmalarınız var. Sizin geçmişte Demirtaş'ı eleştirdiğiniz bir yazınızı hatırlıyorum. Demirtaş, Güney Kürdistan'daki konferansta anadilinde sunum yapamaması üzerinden eleştirilmiş ve o da bir Kürt olarak anadilinde sunum yapamamasının bu dili yasaklayan devletin bir ayıbı olduğunu söylemişti. Siz de, bu devletin bir ayıbı da olsa, eğer Kürtler adına siyaset yapıyorsanız bu durum sizin sorumluluğunuzu ortadan kaldırmaz, biçiminde eleştiri yapmıştınız hatırladığım kadarıyla. Bu sorumluluk bağlamında Kürtlerin kendi dillerini canlandırmak bakımından nasıl bir yol izlemeleri gerekiyor?

Selahattin Bey'in cezaevinde Kürtçe öğrenmeye çalıştığını biliyorum. Bu konuda samimi bir çaba içerisinde olduğuna inanıyorum. Umarım kitleler tarafından dikkate alınan bir siyasi lider olarak bu çabasına devam eder.

Bu soruya devlet üzerinden yürüyen tartışmaları hatırlatarak cevap verebilirim. Devlet üzerine yapılan tartışmalarda kritik bir soru vardır: Devletin gücü nereden gelir? Çatışma kuramcıları bu soruya verdikleri cevapta farklı konseptleri kullansa da esas olarak iki güç kaynağına işaret ederler: Biri rıza, diğeri sopa ya da zor. Devlet bir yönüyle sopayla toplumu yönetir. Polis, ordu, cezaevleri, mahkemeler, özetle şiddet aygıtlarıyla toplumu yönetir. İkinci boyutu ise rıza. Yani devletin vatandaşın kalbini ve aklını kazanma kapasitesi diyebiliriz. Bunu dinle yapar, dil politikası ile yapar, iyi bir şehir inşa ederek, iyi bir eğitim sitemi kurarak yapar. Toplumsal rıza üretir. Vatandaşına şu mesajı verir: Ben sizin için çalışıyorum. Esas olarak bütün devletler bu sopa ve rızanın dengesinden oluşur. Sopa daha hâkimse daha otoriter devletler ortaya çıkar. Rıza hâkimse daha demokratik devlet ortaya çıkar. Bourdieu bu konuda bir itirazda bulunur. Der ki: Sopada da rıza bulunur. Devlet sopayı bu kadar yaygın kullanıyorsa, toplum içerisinde çoğunluk, sopaya rıza gösterdiği için kullanıyordur. Dolayısıyla devletin asıl güç kaynağı rıza üretme kapasitesinden gelir.

Devleti bir sosyo-politik alan ve yapı olarak düşünürsek, çerçeveyi biraz genişletip şu soruyu sorabiliriz: Sosyo-politik hareketler, alternatif bir toplumu nasıl inşa edebilirler? Ben bunun cevabının *rıza* olduğu kanaatindeyim. Buna Gramsci, *hegemonya* der. Bourdieu, *sembolik sermaye* ve *sembolik iktidar* kavramlarına başvurur. Michael Mann, *altyapısal güç* der. Demokratik özgürlükçü bir hegemonya inşa ederek, yani toplum içerisinde hâkim anti-demokratik, özgürlükleri sınırlandıran rızaya karşı,

alternatif bir rıza üreterek ya da bir karşı-rıza üreterek bunu sağlayabilirsiniz.

Bu dil için de geçerli. Kürtlerin kamusal alanda Kürtçeye dair dilsel sermaye ve dilsel iktidar üreterek toplumsal rıza üretmesi gerekir. Bu konuda önemli adımlar atılmış durumda. Ama gidilmesi gereken daha çok yol var. Kürtler bugün haklı olarak anadilde eğitim, Kürtçeyi kamusal alanda ve kamusal hizmetlerin sunumunda kullanmak gibi taleplerini dile getiriyorlar. Bu talepler artarak sürmeli. Ama öte yandan, devletin adım atmasını beklemeksizin, Kürtçenin sembolik sermayesini artıracak ve sembolik iktidarını güçlendirecek çalışmalar yapılmalı.

Kürtçenin kamusal alanda baskın ve canlı bir dil haline gelebilmesi için devasa imkânlar var. Kürt siyasi hareketinin kurumlarını düşünün; medya, sivil toplum örgütlerinin devasa bir yapısı olduğunu biliyoruz. Dilsel iktidarı ve sermayeyi güçlendirebilecek birçok alan var. Bir tane örnek vereyim, HDP'yi örnek verelim. HDP iki dilli bir eğitim sistemi talebinde bulunuyor. Bugün devleti beklemeksizin HDP kendisini iki dilli bir parti haline getirebilir. Kürt coğrafyasında Kürtçeyi siyasetin hâkim dili haline getirebilir. Bütün kurumsal yapısını iki dilli hale getirebilir. Yine, Kürt medyasının bugün hâkim dili hâlâ önemli oranda Türkçe. Kürtçeyi merkeze alan ama Türkçeye de alan açan bir Kürt medyası neden olmasın? Bunu yapabiliriz. Kürtçeyi birinci dil, hâkim dil yapmak için devasa bir alan var, bir yandan reformlar yapılması için mücadele ederken bir yandan gündelik hayatta atabileceğimiz adımlar var. Hiçbir şey yapamasanız bile kendi evinizde Kürtçe konuşabilirsiniz.

Benim bir kızım var, yedi yaşında, doğduğundan beri ben Kurmancî, annesi Zazakî konuşuyor. Bugün üç dili de anlayabiliyor. Ama bizimle büyük oranda Türkçe konuşuyor. Hayatın diğer alanında yüzde 70-80 oranında Türkçeye maruz kalıyor. İzlediği beş çocuk kanalının dördü Türkçe. Sokakta oyun oynadığı 10 çocuğun 9'u Türkçe konuşuyor. Kızım okula gidiyor ve eğitim tamamen Türkçe. Gündelik hayatta Kürtçe konuşmama rağmen benim bireysel çabam yetmiyor. Bu anlamda mesele tek başına bireysel tercih meselesi değil, kurumsal bağlamın değişmesi gerekiyor. Anadilde eğitim gibi dilsel hakların tanınması için mücadele etmek gerekiyor. Ama bununla birlikte, devleti beklemeksizin atılacak adımlar var. Hem kolektif aktörlere

hem de tek tek bireylere önemli roller düştüğünü düşünüyorum.

Zarok TV'nin çocuklara katkısı

Sizin bireysel çabaya dikkat çekmenize, Kürtlerin her alanda kendi dilini konuşması konusunda ısrarla yaptığınız vurguya bir itirazım yok. Aksine gündelik hayatta Kürtçeyi kullanma çabası çok değerli. Ama toplamına baktığımızda siz de bunun mevcut kuşatmayı kırma bakımından çok sınırlı olduğunu kabul ediyorsunuz. Dolayısıyla sizin anlattığınız durum aynı zamanda bu çözümün, yani bireysel çabanın sınırını da göstermiyor mu?

Kürtçenin resmî bir eğitim dili haline gelmediği koşullarda bin kişiden ancak beşi-onu çocuğuna Kürtçe öğretecektir. Ama bu, bireysel ya da kolektif düzeyde çabaları kıymetsiz kılmıyor. Kürt medyasının tarihine bakalım. 1995'te yayın yapan Med TV'yi düşünün. 25 yıllık bir tarihi var. Zarok TV daha yeni kuruldu. Bugün Kürt medyasının dili tamamen Kürtçe olabilirdi. Bugün Diyarbakır'da 100'ün üzerinde STK var. Bu STK'ların tamamının dili Kürtçe olabilirdi. Bugün kamusal alanın inşasında devlet en büyük aktör. Bütün gücüyle, zor aygıtlarıyla dilin alanını daraltıyor. Ama kamusal alanın tek aktörü de devlet değil. Geri kalan devasa bir alan var ve bu alanın dili de büyük oranda Türkçe. Bir yandan devleti dil haklarını tanımaya zorlamalıyız. Bununla birlikte, bir yandan da devlet dışında, fiilen Kürtçeye yeni alanlar açmalıyız, var olan alanları büyütmeliyiz. Kürtler olarak bugüne kadar bunu çok fazla yapamadık. Bu konuda bireysel çabalarla birlikte, özellikle siyasi hareketler, toplumsal hareketler, STK'lar, sendikalar, işveren örgütleri, medya kuruluşları gibi kolektif aktörlere önemli roller düşüyor.

Bu çabaya dair birçok şey söylenebilir. Ben 90'ları da biliyorum. 90'lardan bu yana Kürt siyasi hareketinin Kürtçeyi kullanması bakımından azımsanmayacak bir mesafe de alındı diye düşünüyorum. Bu politik mücadelenin yarattığı bir istenç de var bugün. Bu istencin olması bir dilin yaşayabilmesi bakımından oldukça önemli herhalde.

Yıllar önce İranlı Kürt akademisyen rahmetli Amir Hassanpour uydu üzerine yayıncılık, dil politikası ve uluslaşma üzerine bir makale yazdı. Hassanpour'un altını çizdiği üzere, yüz yıllık zulüm tarihine, dilkırım politikalarına rağmen Kürtçe bugün hâlâ canlı bir dil olarak varlığını koruyabilmişse birçok dinamikle birlikte, özellikle 95'lerden bugüne uydu üzerinden yayın yapan Kürt medyasının büyük bir rolü var. Hatırlarsanız 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında OHAL kapsamında Zarok TV bile kapatıldı. Zarok TV'nin Kürt çocuklara yaptığı katkıyı tarif edemem. Kürtçe için, özellikle kuşaklar arası dil aktarımı konusunda son 20 yılda yapılanların üç beş katı kadar katkı sağladı.

Ama şu anki duruma baktığımız zaman özellikle 18 yaş altı çocukların dili kullanma oranına baktığımızda, mevcut trendde radikal bir değişim olmazsa, bundan 20 yıl sonra, bir ya da iki kuşak sonra Kürt çocukları Kürtçeyi hiç konuşamayacaklar. Özellikle devlet dışı aktörlerin bu süreçte radikal bir değişime gitmesi gerektiğini, Kürtçenin kamusal alanda hâkim bir dil haline gelmesi için kaynaklarını seferber etmesi gerektiğini düşünüyorum.

DÎROKA ELFABÊN KURDÎ LI ERMENISTANÊ

ESKERÊ BOYÎK

Nuha di çapemeniya kurdî da bûye mode, ku her karê dewleta Sovêtê bi rengê reş û nerast tê nîşandan, şil û zuha, geş û reş, qenc û xirab gişk di kûrmekê agir da tê şewitandin. Demekê bifikirin, eger qeydê Sovêtê di wî welêtî da nehata damezirandin, gelo ew edebîyat û medeniyeta delal ya kurdên Sovêtê wê hebûya? Eger dewletê mecal çê nekira gelo ew civaka nexwendî, nîvkoçer, ya ji pêvajoya cîhanê şûndamayî, bi teherekê ji qirr-birr û komkuîyan xilazbûyî, di welatê xerîb da wê bikaribûya bigihîşta wê bilindayê û wan destanînên hêja? Na! Wusan e çi tiştê hatîye kirin, gerekê bê şêkirandin. Destanînên kurdên Sovêtê, îlahî yên kurdên Ermenistanê gişk saya dewleta Sovêtê û siyasiya wê ya netewî bûn.

Dema li Ermenistanê qeydê Sovêtê hate damezirandin, hesavê bineliyên wê yên kurd digihîşte nêzkaya 8 hezar 500 merivî*. Ew jî ji sedî nod kurdên Êzdî bûn. Ermenistan warekî agrarî, paşdamayî bû, halê gelê ermenî yê aborî, civakî, sosyalî,

Sûretê kevirê ser gora Lazo

siyasî pirr dijwar bû. Rev-bez, şerr, komkujiyên salên 1915-1920î, bi sedan, hezaran evdên mihacir ên bê cî û sitar, xelayê, nexweşîyan, şerên navxweyî hal di xelkê da nehîştibûn. Halê bineliyên wê yên kurd xirabtir bû. Çi hatibû serê ermeniyan, hatibû serê kurdên Êzdî yên wê heremê jî. Pêra jî fêodalî, koçerî, nexwendîtî bû. Bawer bikî ji sedî nodûnehê kurdên wê heremê nexwendî bûn.

Hema salek piştî şoreşê perwerdeya kurdî

Hê salek jî ji ser damezirandina qeydê Sovêtê ra derbaz nebûbû, serokatiya Ermenistanê, guhdariya xwe ber bi halê kêmnetewan kir. Kêmnetew jî li Ermenistanê wê demê hîmlî kurdên Êzdî bûn. Di nav wê civaka kurdan da bi firetî û opêratîvî dest bi xebatên civakî, sosyal-kûltûrî û perwerdeyî bûn...

Di sala 1921ê, 23ê meha Nîsanê da Komîsariyata Ermenistanê ya Ronkayê biryar da, ku hemû dibistanên komarê da perwerde û ders bi zimanê dê bêne derbaskirin.[1] Wusan e di gundên kurdan da jî gerekê ders bi kurdî bihatana dayîn. Lê ne elfaba kurdî hebû, ne jî kadrên netewî. Ji bo helkirina pirsgirêkê komîsariyat gelekî opêratîv kete nav hewildanan. Berê ewlîn gerekê pirsa çêkirina elfaba kurdî çareser bibûya. Pirsgirêk rehet nîbû. Di demeke gelekî kin da çareserîya wê hate dîtin. Meha Tîrmeha (Jûlî) wê salê, li ser hîmê elfaba

* www.kurd.ru gotara Keremê Anqosî. 2010

Êrmenî êdî destnivîsa elfabaya kurdî hazir bû. Ew Lazo (Hakob Xazariyan), nivîskar û kurdzanê bi eslê xwe va ermenî, li ser hîmê girafîka herfê ermenî hazir kiribû[2]. Meha Cotmeha dîsa wê salê kitêba dersa bi sernivîsa ŞEMS, li çapxana bajarê Êcmîadzînê hate weşandin[3]. Bi wê elfabê dest bi hazirkirina dersdaran kirin. Dersdarên ewlîn hîmlî ermenî bûn, yên di nav civakên kurdan da mezin bûbûn û kurmancî zanibûn. Di sala 1921ê da di gundên Ermenistanê yên kurdan da 5 dibistanên despêkê hatin vekirin.

Di sala 1922an da, bi hewildana Lazo û hinek rewşenbîrên din, li bajarê Tilbîsê jî (Gurcistan) dibistana kurdî ya şevê hate vekirin. Wê demê ji qirr û birr, şerr û dewên wan salan yên eyan malbatên kurdên mihacir (hîmlî kurdên Êzdî) û zarokên sêwî tije li wî bajarî bûbûn. Di dibistanê da zarok him dixebitîn, him perwerde dibûn û şevê jî radizan. Xwendin, perwerde bi elfaba ŞEMS dihate derbaskirin. Di dema xwe da wê elfabê û wê dibistanê roleke erênî di jiyana kurdên wî bajarî da lîstin. Ji nav şagirtên wê dibistanê merivên hêja, yên wek kurdzanê dinê-eyan Qanatê Kurdo, mêrxasê welatê Sovêtê Semend Siyabendov, helbestvan Qaçaxê Mirad û gelekên din derketin. Vê elfaba Lazo, ji bo danîna bingeha perwerdê û xwendina bi zimanê kurdî roleke hêja lîst. Ew ji bo hazirkirina kadran pêwîst, vekirina dibistanan, hêsakirina xwendinê seva pêşerojê bû him.

Lê karên piraktîk nîşan dan ku elfaba Lazo nikaribû têra hemû qanûn, reng û dengên zimanê kurdî bike. Paşê jî kurd bi tenê li Ermenistanê nî bûn, civakên kurdan di komarên din jî dijîtin, pêwîstî bi elfabake wusa hebû ku him bi gor qanûn û xwestekên giramêra zimanê kurdî bûya û him ji bo temamiya kurdên welatê Sovêtê û gelê kurd yê pirmilyon kêr bihata. (Di sala 1926an da hesavê kurdan li Ermenistanê digihîje 15.226, 1959a 26.000).

Îsahak Marogulov (Çavkanî Celîlê Celîl, Rûpelên balkêş ji dîroka gelê Kurd, bi zimanê Kurdî, Wîen, 2002)

Wan salan pirsa elfabe û xwendina gelên kêmjimar di temamiya welatên Sovêtê da hatibû danîn. Nenihêrî pirsa demezirandina elfaba kurdî, usa jî di nav serokatiya komarên Gurcistanê û Azerbaycanê jî dihate giftûgokirin, lê karê esasî ê pewîst li Ermenistanê dihate kirin. Di sala 1928an 8ê meha Hezîranê da bi biryara Komîteya Navendî ya PK Ermenistanê komîsyonek hate sazkirin. Di nav wê da bûn Wezîrê Ronkayê Askanaz Miravyan[4], Erebê Şemo, Şemo Têmûrov[5] û hinekên dîn. Wê komê, bi rastî jî karekî opêratîv ê hêja kir. Di dawiya sala 1928an da elfaba kurdî ya bi girafîka Latînî bi hazirkirina Îsahak Marogûlov[6] û Erebê Şemo êdî li ser texte bû.

Pirtûka Î. Marogûlov û Erebê Şemo "Xwe-xwe hînbûna xwendina nivîsara Kurmancî"

Ji bo dibistanên kurdî hazirkirina dersdaran, di meha Tebaxê (Avgûst) sala 1930î da hukumeta Ermenistanê biryar da, ku di despêka sala 1931î da li Yêrêvanê Xwendinxana Kurdî ya Pêdagogiyê ya Pişkavkazê veke. Xwendinxanê, ne ku tenê ji bo dibistanên kurdî yên Ermenistanê, lê wusa ji bo komarên Pişkavkazê û komara Tûrkmênistanê jî gerekê dersdar hazirkira. Xwendevan jî ji wan deran dihatin. Hesavê xwendevanan di sala xwendinê ya ewlîn ya xwendinxanê da 60, ya duda 105, lê ya sisiya gihîşte 110an. Ji wan pênc jin bûn[7]. Sala xwendinê ya 1929-1930î li RSS Azerbaycanê dibistanên zimanê kurdî vebûn, hinekî pey ra RSS Tûrkmênistanê jî dersên zimanê kurdî hatin dayîn.

Bûyereke dîrokî: Konfêransa Kurdzanî ya Hemsovêtiyê

Di sala 1932an da li Ermenistanê hesavê dibistanên kurdî gihîşte 35an, di wan da 2051 şagirt perwerde dibûn. Di wan dibistanan da xwendin bitevayî bi zimanê kurdî bû.

Hukumeta Komara Ermenistanê ya Sovêtê mecalên berfireh saz kir ji bo weşana pirtûkên dersan yên edebî, têxnîkî, bîologî, siyasî, dirokî. Pirtûkên dersa gişk bi zimanê kurdî bûn. Heta sala 1933an 59 kitêb bi tîraja 91 hezar hebî hatin weşandin.

Di jiyana kurdên Sovêtê da bûyereke dîrokî bû Konfêransa Kurdzanî ya Hemsovêtiyê. Konfêrans di sala 1934an, 8-14 Tîrmehê (Jûlî) li Yêrêvanê hate derbasbûn. Ji Azerbaycanê, Gurcistanê, Ermenistanê, Tûrkmênistanê, Lênîngiradê, Moskivayê 90 nûnerên kurdzan tevî xebatên konfêransê dibûn. Konfêrans di bin serokatiya serokê dîwana komara Ermenistanê da hat derbaskirin, pirsên danîna bingeha zimanê kurdî yên edebî, rastnivîsar, elfabe, giramêra kurdî, pirsên têrmînologiya kurdî hatin lênihêrandin. Konfêransê zaravê kurmancî yê kurdên Ermenistanê nas kir wek zimanê kurdên Sovêtê yê bingehîn. Biryar da û siparte Înstîtûta Kûltûrayê û Dîrokê ya Ermenistanê ku berhemên folkora kurdî ku sala 1931ê ji nava xelkên Ermenistanê hatibûn berhevkirin, bên nivîsîn û weşandin[8].

Di sala 1932an da, li rex Yekîtiya Nivîskarên Ermenistanê beşa Nivîskarên Kurd vebû. Wê salê berevoka efirandinên nivîskarên kurd ya ewlîn hate weşandin. Di sala 1934an da bi navê "Nivîskarên Kurd" berevoka duda, salek peyra ya sisiya bi navê "Kitêba Sisiya" hate weşandin[9].

Bi elfaba latînî, PSS Azerbaycanê û PSS Tûrkmênistanê jî bi zimanê kurdî dest bi weşana kitêbên dersan û edebiyata bedewî bû. Ji sala 1930î heta sala 1938an li Azerbaycanê bi zimanê kurdî 26 kitêbên dersan û edebiyata mayîn, lê Tûrkmênistanê 8 kitêb hatin weşandin[10].

Bi heqî gerekê bê şêkirandin ku ji sala damezirandina qeydê Sovêtê girtî, heta sala 1937an

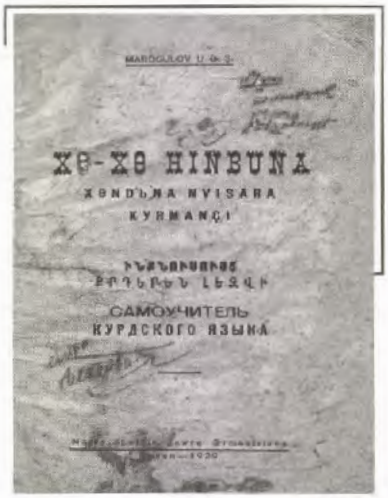

Pirtûka Î. Marogûlov û Erebê Şemo "Xwe-xwe hînbûna xwendina nivîsara Kurmancî"

di welatê Sovêtê da guhdarîke pirr mezin datanîn li ser pêşdaçûyîna kûltûr û perwerda kêmnetewan. Di Ermenistanê da ji bo wê para kurdan tu mecal nehatiye hêvişandin. Di nav wan salan da li ser hîmê elfaba kurdiya Latînî ji 180yî zêdetir kitêb û biroşûr hatine weşandin. Xwendinxana pêdagogiyê di nav wan salan da 70 dersdar bi xwendina pêdagogiyê ya navîn ji bo dibistanên gundên kurdan hazir kir[11]. Gelek cîwanên kurdan li bajarên welatê Sovêtê yên cuda da xwendina bilind dest anîn...

Di sala 1938an da pirsa guhestina elfaba kurdiya Latînî bi ya rûsî (Kirîlî) pêjda hate kişandin. Di sala 1941an da Komîtêya Têrmînologiyayê ya RSS Ermenistanê karê elfaba nû siparte Heciyê Cindî. Hukumeta Ermenistanê bi biryara xwe ya 909 ya 3yê Hezîranê, elfaba nû ya ser bingeha girafîka Kirîlî bi zêdekirina hinek tîpên Latînî û hinek tîpên ermenî erê dike. Dest bi herba navbera Almanya Hîtlêriyê û welatê Sovêtê dibe. Karkirina elfabê tê rawestandin.

Di sala 1944an da dîsa pirsa elfaba kurdî tê meydanê. Komîsiya nû zêdekirina tîpên ermenî pêwîst nabîne, elfabe li ser tîpên rûsî, ku Heciyê Cindî hazir kiribû çend tîpên Latînî jî zêde dikin û ji bo bikaranînê erê dikin[12].

Di sala 1946an da kitêba ELÎFBA nû ya Heciyê Cindî, bi tîpên Kirîlî ji bo dibistanên gundê kurdan hate weşandin. Ew "ELÎFBA" heta hilweşîna welatê Sovêtê, bi dehan car ji nû va hate weşandîn û di dirêjaya wî wextî, zarokên kurdan pê hînî zimanê dayikê bûn. Elfaba Kirîlî heta hilweşîna welatê Sovêtê berdewam kir. Bi hilweşîna Sovêtê ra bawer bikî dezgehên kurdewarî yên li Ermenistanê bi temamî hilweşiyan, bûne kelefe. Niha komarên Sovêta yên bêrê da, dîsa hinek kar û barên kurdewarî tên meşanîn, lê tev jî bi elfaba Latînî ya Celadet Bedirxan.

Van bîst salên dawiyê, li Ermenistanê, bi alîkarî û hewildana miletçiyên ermenî, dûtiretî kete nav kurdên Êzdî. Parek Êzdiyan bi pişgirtiya deshilatdariya komarê gotin ku giva ew kurd nînin, Êzdî miletekî cuda ye. Serokatiya komarê bi xurtî pişta wan girt û ji wan ra mecalên kûltûr-perwerdeyî vekirin. Di hinek dibistanan da zarokên Êzdiyan ra dersên zimanê "Êzdîkî" tê dayîn. Kitêben dersan hatine weşandin. Lê elfaba Kirîlî tê bikaranîn. Bi texmîna min, meremê miletçiyên komarê, bi karanîna wê elfabê ew e ku wê para Êzdiyan ji bingeh û koka wan, çand û kûltûra wan ya kurdîtiyê û Êzdîtiyê (niha bi elfaba Latînî û Erebî ye) dûrxîn û karibin di nav xwe da biheînin.

Çavkanî

1. X.M. Catoev, Kurdê Ermenistana Sovêtê, bi zimanê Rûsî, Yêrêvan 1965; rû 114.
2. Lazo (1869-1926): Kurdzan, nivîskar, dersdar. Xudanê elfaba Kurdî li ser hîmê girafîka Ermenî û kitêba dersa ya ŞEMS (1921). Di sala 1922an da bi însiyatîva wî di bajarê Tilbîsê da dibistana Kurdî ya ewlîn hate vekirin û bi xwe jî bû berpirsyarê wê. Tevî rewşenbîrên Kurd Ahmedê Mirazî, Kemal Bedirxan, Eminê Evdal, Esedê Cango karekî kûltûrî yê mezin kir di nav civaka Kurd ya wî bajarî da. Kînofîlma ZERÊ (1926), li ser hîmê kurteçîroka wî hatîye kişandin. Lazo jî, ji emrê Kurda bi zimanê Ermenî efirandinên edebî, dîrokî nivîsîne, zargotina Kurdî berhev kiriye, bi karê wergerê va mijûl bûye. Di sala 1926an da li bajarê Tilbîsê çûye ber rehma Xwedê.
3. N. X. Maxmûdov, Gelê Kurd, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1959, rû. 224; Heciyê Cindî, Oçêrk, Edebiyata Kurdên Ermenistana Sovêtê, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1970, rû30-31.
4. A. Miravyan, şexsekî Ermenî yê bi nav û deng, wê demê Komîsarê Ronkayê yê RSS Ermenistanê bû.
5. Şemo Têmûrov, serleşkerekî Kurd yê leşkerê Sovêtê.
6. Îsahak Marogûlov* di sala 1868an da ji dayika xwe bûye. Bi eslê xwe Aşûrî ye. Bavê wî di despêka sedsala 19an da ji Îranê koç dike tê Ermenistanê, wîlayêta Yêrêvanê, li gundê Divînê binecî dibe. Wê demê ew herem bin hukmê dewleta Rûsyayê da bû. Îsahak ji pey xilaskirina dibistanê û sêminarîayê ra, di sala 1888an da dest bi karê dersdariyê dike. Salên dirêj li dibistanên gundên Şaxtaxtê (Qeza Naxîcêvan), Divînê (Qeza Qemerlûyê) dixebite. Di zarotiyê da ew hînî zimanê Kurdî dibe. Hersal mala wan derdiketin zozanê Elegezê û bi mehan ew nav zarokên Kurdan da dima. Di sala 1905an da serokatiya dezgehên xwendinê ya herema Yêrêvanê, Î. Marogûlov dişîne gundê Êzdiya, Zorê (qeza Surmeliyê) wek dersdarê zimanê Rûsî. Ew dibistan dewleta Rûs ji bo zarokên Kurd vekiribû. "Li vir, li Zorê, fikira çêkirina elfaba Kurdî cem wî pêşda tê."

   Piştî li komarên Pişkavkasê dest bi dewrana nû dibe, Marogûlov bi xurtî xwe amedeyî karê çêkirina elfaba Kurdî dike. Dema ew karê elfabeyê li ser

hevda tîne, gotareke zanistî bi navê "Elfaba Kurdî" di kovara "Çand û Nivîsandina Rojhilatê" da bi zimanê Rûsî diweşîne. Di gotarê da bi kûrayî derheqa wan xisûsiyên ziman û giramêra Kurdî da tê gotin, ku ewî ji bo çêkirina elfabê ji xwe ra weke bingeh hildabû.

Elfaba Kurdî ya li ser bingeha girafîka Latînî ya Îsahak Marogûlov û Erebê Şemo di sala 1929an da kete nava jiyanê.

Îsahak Marogûlov di sala 1933yan da çû ser dilovaniya xwe. Rojnama RIYA TEZE kar û xebatên wî yên Kurdewariyê bilind qîmet kir. "Hevalê Marogûlov bi elîfbêra girêdayî salên paşîn dersdar bû, dersdarê zimanê Kurmancî, Rûsî. Di kûrsa dersdarên Kurmancî ya ewlîn da wî zimanê Kurmancî hîn dikir. Di têxnîkûmê da (Xwendinxana Kurdî ya Pêdagogiyê) dîsa dersdarê zimanê Kurmancî û zimanê Rûsî bû. Di nava salên paşin da jî wî bi zimanê Kurmancî pênc kitêb nivîsîne".

Gelekî balkêş e gotara Cerdoyê Gênco. (RIYA TEZE, sala 1933; 15 Îlonê; N 42 (129).

* Celîlê Celîl, Rûpelên balkêş ji dîroka gelê Kurd, bi zimanê Kurdî, Wiên 2002 rû 139-143.

7. N. X. Maxmûdov, Gelê Kurd, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1959, rû. 242.
8. N. X. Maxmûdov, Gelê Kurd, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1959, rû 234.
9. Heciyê Cindî, Oçêrk, Edebiyata Kurdên Ermenistana Sovêtê, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1970, rû 35-36.
10. RIYA TEZE, 26ê Adara sala 1969an.
11. Dîsa li wir.
12. N. X. Maxmûdov, Gelê Kurd, bi zimanê Ermenî, Yêrêvan 1959, rû. 240.

Em gîro man ji bo jiyaneke nûwaze û destvala

perperûk rûniştin li ser dara milê min
min xwe xwar kir bê perê wan maçî bikim
wê bêhnê tenê gurek za, ji malzaroka awêneya odê

– zirzeya derî şikestî –

wêrekî, wêrekiya te bes gotineke zirt û vala
em gîro man ji bo jiyaneke nûwaze û destvala
weke wê zivistana ku taze gihiştê warê mala

– derê odê nayê dadanê –

awirên te rûnê nivişk û bi tahm û lezet
xewnên te şil li kendala zayîna pêxember
axirî bahoz şiyar dibin li şûra hewşa me

– qêrîn bû paşîva remezana wê salê–

Suat Baran

Sovyet Kürt dengbêjliği ve 2. Dünya Savaşı

DR. SEDAT ULUGANA

Kürdoloji'deki Sovyet etkisinin miladını Ereb Şemo'nun (Ereb Şamilov) Şivanê *Kurmanca* isimli otobiyografik romanı oluşturur. Ereb'in Serhat Kurmancisi ile kaleme aldığı eser, aynı şekilde 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde Serhat bölgesinden kaçıp Rus İmparatorluğu'na sığınan ve orada Sovyet sistemi ile tanışan Kürtlerin sosyal, ekonomik ve politik dönüşümlerinin güncesidir. Öyle ki, feodal bir yaşam tarzı sürdüren Kürt kitleleri, kapitalizmi yaşamadan sosyalizme geçiş yaptılar. Elbette bu ters sosyolojik dizilim, söz konusu romanda derin karşıtlıklar şeklinde ortaya çıktı. Örneğin, hâlâ Elegez civarında göçebe yaşam tarzını sürdüren Kürt aşiretleri nezdinde sarsılmaz gibi görünen otoriteleriyle ağalar ve şeyhler, Sovyet sistemini kabullenmeye yanaşmıyorlardı. Ve bu noktada romanın yazarı Ereb Şemo, "Kürtlerin Lenin'i" rolüne bürünerek bu elit –kendi deyimi ile "burjuva"– tabakaya karşı savaş açıyordu. Ezidilerin ve milliyetçi Ermenilerin hâlâ üzerine methiyeler dizdiği meşhur Cangir Ağa ve Şêx Xido gibi birçok ağa ve şeyh, bizzat Ereb Şemo tarafından yürütülen kampanyalar sonucu Sibirya'ya sürüldüler. Ereb, 1930'ların ortasından 1970'lere kadar yazdı. Kürtler nezdinde sosyolojik dönüşümün, sosyalist bilincin ve komünist yaşam tarzının yerleşmesini amaç edinen eserlerinden biri de *Hopo*'dur. Bu romanında daha ileri bir sürece işaret edilir. Elegez yaylalarından Ermenistan düzlüklerine inen Kürt aşiretleri kolhozlar kurmaya başlamışlardır. Yerleşik yaşam biçimine uyum sağlayan Kürtler, modernite ile tanışmış, Sovyetik yaşam tarzının öngördüğü komünist kurumsallaşmayı tamamlamışlardır. Karakterlerin son derece idealize edildiği bu romanların edebi kaygıdan ziyade toplumsal kaygıları söz konusu. İdealist karakterlerden biri olan Egîd, bir gün kolhoz tarlasını sürerken kilam söylemeye başlar. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra 'Kızılordu'dan terhis edilen

Egîd, "Şerê Wetaniyê"yi (Vatan Savaşı) dillendirmektedir:

Şerekî derketîye li welatê Ewropayê, çem e ha bi çem e/ Qalekî li me qewimîye Varşovayê Çemê Volgayê/Çem e ha bi çem e/Eskerê faşîsta gıran e ser me da têye leme leme/ Heyfa min ringînî û teqînîya topê nîne/Heyfa min tê wê yekê/Hêsirê belengazî, ser berfê ye/Semendê bavê Tîtal, mêrxasê dewletê kire gazî/ Wele nabe bile nabe alçaxîya faşîsta komunîsta ra qe nabe!/ De hûn bavê min kiribin lê xin, hev ra lê xin[1]

Savaşın yıkımından dengbêjlere ulaşan...

Romandaki bu pasaj, aslında Sovyet sahasındaki Kürtlerin gelenekten pek de kopmadığının göstergesiydi. Ve daha da önemlisi kılamda geçen "Tital'in babası Semend" yani Semendê Elî Siyabendov (Samand Aliyeviç Siyabendov) gerçek bir figürdü. Ermeniler ve Kürtlerden oluşan, Erciş-li General Nivar Saferyan komutasındaki 48. Ordu'da görev yapan Karslı bir binbaşıydı. Siyabendov, II. Dünya Savaşı boyunca Batı Cephesi'nde, Nazilere karşı gösterdiği örnek performansından dolayı

1 *Nehirlerle bezeli Avrupa'da bir savaş başladı/ Nehirlerle bezeli Varşova'da/Volga Nehri'nin civarında bir çatışma vuku buldu/Faşistlerin ordusu devasa sayısı ile üzerimize akıyor/Patlayan topların gümbürtüsüne üzülmem/Kar üstündeki esirlere esirlere acınm/Devletin kahramanı Tital'in babası Semend haykırdı: "Vallahi billahi kabul edilmez/ Faşistlerin Komünistlere yapmış olduğu alçaklık kabul edilmez/Babam olasınız, vurun! hep birlikte vurun!*

> Kadal bir yaşam tarzı sürdüren Kürt kitleleri, kapitalizmi yaşamadan sosyalizme geçiş yaptılar. Bu ters sosyolojik dizilim, Şivanê Kurmanca romanında derin karşıtlıklar şeklinde ortaya çıktı. Örneğin, hâlâ Elegez civarında göçebe yaşam tarzını sürdüren Kürt aşiretleri nezdinde sarsılmaz gibi görünen otoriteleriyle ağalar ve şeyhler, Sovyet sistemini kabullenmeye yanaşmıyorlardı. Ve bu noktada romanın yazarı Ereb Şemo, "Kürtlerin Lenin'i" rolüne bürünerek bu tabakaya karşı savaş açıyordu.

Yüksek Sovyet Prezidyumu'nca 'Sovyetler Birliği Kahramanı, Lenin Nişanı ve Altın Yıldız' madalyalarıyla ödüllendirilmişti.

Cephe gerisinde de Sovyet Kürtleri boş durmuyorlardı. Sovyet devlet arşivlerinde yazıldığına göre, savaşın başladığı yıllarda Ermenistan

Komünist Partisi Elegez Bölge Komitesi, olası Alman paraşütçü taarruzuna karşı Kürt köylülerini silahaltına almış; "Elegez", "Talin" ve "Oktomberyan" isimli askeri birlikler kurarak binlerce Kürt gencini Kızılordu saflarına katmıştı. Biri de Tıp Fakültesi'nden mezun S. K. Caferov'du. Caferov, Moskova savunmasında ağır yaralandığı halde, cephe gerisinde tıbbi yardım görevinden feragat etmeyerek, kısa bir süre sonra binbaşı rütbesine yükseltilmiş, bölgedeki sahra hastanesinin sorumlusu olmuştu. Savaşın başından sonuna kadar cephede hem er hem de subay olarak binlerce Kürt genci savaştı. Büyük bir kısmı da ya yaşamını yitirdi ya da sakat kaldı. Savaş, Sovyet Kürtleri nezdinde onulmaz yaralar açtı. Bölge Kürtlerinin kolektif hafızasına "Vatan Savaşı" olarak nakşedilen bu korkunç savaşa ait anlatılar, hikâyeler, rivayetler, ağıtların yakıldığı taziyelerin ve savaş gazilerinin müdavimi olduğu köy cemaat toplantılarının süzgecinden geçerek dengbêjlere ulaştı. Kaldı ki savaşa katılan ya da cephe gerisinde görev yapan Kürt askerlerin bir kısmı aynı zamanda da dengbêjdi zaten. Diyadinli Ahmedê Şewêş (Mirazî) de onlardan biriydi mesela.

'Kafirê German' diyen bir kılam

Savaştan sonra yayın hayatına başlayan Erivan Radyosu'nun Kürtçe servisinin haftalık yayınlarından birinde dengbêj Şibliyê Çaçan'ın sesinden bir kılamın hazin nağmesi yükseldi. Çaçan, kılamı bildiğimiz

dengbêjî bir tarzda söylüyordu ve söz kalıpları ile makamı kesinlikle klasik dengbêjliğe özgüydü. Ama örneğin, Kürtler bakımından İran ve Osmanlı için kullanılagelen "kafirê Ecem/Acem kafiri", "kafirê Romê" gibi söz kalıplarının yerini "kafirê German (Alman kafiri)" kalıbı almıştı. Söz kalıbı aynı ama içerik farklıydı. Sovyet sınırları dışındaki Kürtler, belki de ilk defa bir dengbêj kilaminda "Sovyet", "Gêrman" kelimelerinin geçtiğine şahit oluyorlardı ve sadece ismen bildikleri Almanların Kürtler ile ne alıp veremediklerini de anlamamışlardı. Hem "yurt" mefhumu da Kürtler için bu sefer Kürdistan'dan daha da doğuya kaymıştı. 'Yurt'tan kastedilen, SSCB'nin devasa coğrafyasıydı. Sovyet kimliğinin öne çıkarıldığı kilamda "Kurmanc" tanımı üzerinden Kürtlük vurgusunun yapılması ise her şeye rağmen Sovyet sahasında da milliyetçi bir söylemin varlığına işaret ediyordu:

Bavo hewar e, xweyayo hewar e/Hewareke çi giran e/Şerê dewleta Sovyêtê û kafir Gêrman e/Kafirê Gêrman dinya hilda hate ser me/Heylê bavo erdê Ûrisêtê dinhêrim çem û kanî/Kafirê Gêrman top û cebilxanê xwe anî lê danî/Serekê dewleta Sovyetê kire gazî/Go: "geli birano gur gumanê min nagîje vî şerî/De Kafirê Gêrman niha da welatê me bike kafirstanî/Bavo şer e oy oy oy, xweyayo şer e oy oy oy/Bavo hewar e, xweyo hewar e/Hewareke çi giran e/Şerê dewleta Sovyêtê û kafir Gêrman e/Heyla bavo erdê Ûrisêtê dinhêrim li vî tavî/Kafirê Gêrman şerekî li me re daniye bi xîlefî/Mîna gurekî devxwîn ber welatê me dihatî/Semendê Sîyabend li meydanê kire gazî/Go: "Gelî birano çê bibe çê bixebite/Hatin çûyîna kafirê Gêrman li ser welatê me bikin xalî"/(...)Bavo helane Xweyo helane/Helaneke çi giran e/Şerê dewleta Sovyêtê û kafir Gêrman e/Heyla bavo Semendê Sîyabend serkarê ordîyeke giran e/İjar qeleçîyê berê xwe daye li kuyê lê ferman e/Bi dijmin ra dikir qêrîn mîtanî şeran e/Xwedê ve eyan e bi quriniya bavê Sîmên ra teyra xwe dida serê çîya ne/Kafirê Gêrman top û cebilxanê xwe dihîşt direviyane/Digotin: "eva quriniya Semendê Sîyabend kurê Kurmancan e/Erê vê meydanê aniye koka dijminan e/Evqado de tu lêxe kekê Tîtal de tu lêxe/Revê li dijmin xe/Nav û dengê welatê me li rûbarê dinê xe/(...)Bavo mizgîn e, Xweyo mizgîn e/Mizgînike xêr û xweşî ye/Heyla bavo eva caveke xêrê bide nehîya elegezê, gundê Sengerê ye/Gelî bêjin mizgînîkî bidin dayka Xanê ye/De bêjin Semendê te yê şerê giran da/Bûye mêrxasê dewleta Sovyêtê ye/ Evqado de tu lêxe kekê Tîtal de tu lêxe/Revê li dijmin xe/Nav û dengê welatê me li rûbarê dowalê dinê xe[1]

1 *Babam seferberlik çağrısıdır/efendim seferberlik çağrısıdır/elzem bir seferberlik çağrısıdır/Sovyet*

Zahiro'nun 'Alamanya'da gördüğüdür

Velhasıl, 1990'ların başında Sovyet sistemi tamamen çöktü.

devleti ile kafir Alman'ın muharebesidir/Alman kafiri dünyayı zapt etti şimdi de üzerimize yürüyor/Ah babam Urus ülkesini seyrediyorum da hep nehir ve pınar/Kafir Alman top ve cephanesini getirip oraya konuşlandırdı/Sovyet lideri çağrıda bulundu, dedi ki/"Ey kardeşler bu savaşı biz istemedik/Lakin Alman kafiri yurdumuza kafirlik derecesinde zulmediyor"/Babam savaştır oy oy oy, efendim savaştır oy oy oy/Babam seferberlik çağrısıdır, efendim seferberlik çağrısıdır/elzem bir seferberlik çağrısıdır/Sovyet devleti ile kafir Alman'ın muharebesidir/Ah babam şu gündüz gözü ile Urus ülkesini seyrediyorum/Alman kafiri yok yere bize bir savaş açtı/Kana susamış bir kurt gibi yurdumuza yönelmiş/Semendê Sîyabend meydanın ortasında bağırdı/dediki: "Ey kardeşler ne olursa olsun/Alman kafirinin yurdumuza ayak basmasına izin vermeyin" (...)Babam akındır, efendim akındır/Ne kadar da elzem bir akındır/Sovyet devleti ile kafir Alman'ın muharebesidir/Semendê Sîyabend büyük bir ordunun komutanıdır/Nerede tehlike varsa bu vatan savunucusu oraya yönelmektedir/Düşmanın üstüne aslanlar gibi kükrüyor/Allah'a ayandır ki Sêmen'in babasının kükremesi ile kuşlar dağ doruklarına konardı/Diyorlardı ki: "Bu kükreme Kürt oğlu Semendê Sîyabende aittir/er meydanında düşmanın kökünü kazıttı"/vur, kıymetlim vur, Tîtal'ın ağabeyi sen vur/Düşmanı kaçırt/Yurdumuzun ismini cihana duyur/(...)Babam müjdedir, efendim müjdedir/Hayır ve esenliğin müjdesidir/Hey babam mutlu müjdeyi Elegez nahiyesine bağlı Sengerê köyüne verin/ Xanê anaya müjdeyi verin ve deyin ki/"Senin Semen'din bu çetin savaşta Sovyet devletinin kahramanı oldu"/Kıymetlim vur, Tîtal'in ağabeyi sen vur/Düşmanı kaçırt/Ve yurdumuzun ismini cihandaki ülkelere duyur.

Dengbêj Zahiro

Sovyet Kürtleri de müstakbel kapitalizm ile yaklaşık bir asır sonra nihayet tanışıp sözüm ona 'sosyolojik evrimlerini' tamamladılar! Böylece "Vatan Savaşı" da nostaljik bir fona dönüştü. Kürtler "yurt" diye addettikleri Sovyetlerden sürüldüler. Daha da önemlisi binlerce evlatlarını onlardan alan Almanya sonunda birliğini tekrar sağladı ve ekonomik hamlelerle bütün dünyayı etkiledi. On binlerce Kürt Avrupa'ya göç etti. Bunların önemli bir kısmı da bir zamanlar ismini Erivan Radyosu'ndaki savaş temalı kilamda duydukları Almanya'ya yerleşti. Tarihin ironisi midir, bilinmez, bir gün Dengbêj Zahiro da Almanya'nın yolunu tutup halini ahvalini sormaya gitti. Almanya değişmişti, savaş yoktu. Ülke açılıp saçılmıştı. Hem Almanların "faşistliklerinden" de eser kalmamıştı. Öyle ki Zahiro'nun dikkatini sadece sarı saçlı ve mavi gözlü Alman kadınlar çekti! Türkiye'ye döndüğünde, dostları ve ahbapları başına üşüştüler. Almanya'ya dair onca sorudan sonra, Zahiro usulca teybin kayıt düğmesine bastı ve elini kulağına atarak "Alman" tabirini "kafir" tahkirinden vazgeçmeden ve fakat son derece apolitize ederek kilamına başladı. O kilam birkaç gün sonra Kürdistan'ın kasaba kahvelerinde, köy evlerinde yankılandı:

Lolo kuro ez çûme *Almanyaya şewitî/Lo dar û bî ne he wayê eman eman/Heyla ez ê bala xwe bidime gelo qîzê vî kafirî/Temam* çar u çûr *in çav hêşîn in/eman eman Alamanya...*[1]

1 *Kalkıp yakılasıca Almanya'ya gittim/Her tarafı ağaç ve süğütler ile doludur/Baktım da bu kâfirin kızlarına/Tamamı sapsarı ve mavi gözlüydüler/Aman aman Alamanya...*

Irkçı ideoloji ve 'çoğunluk' kimliği

ZAFER YÖRÜK

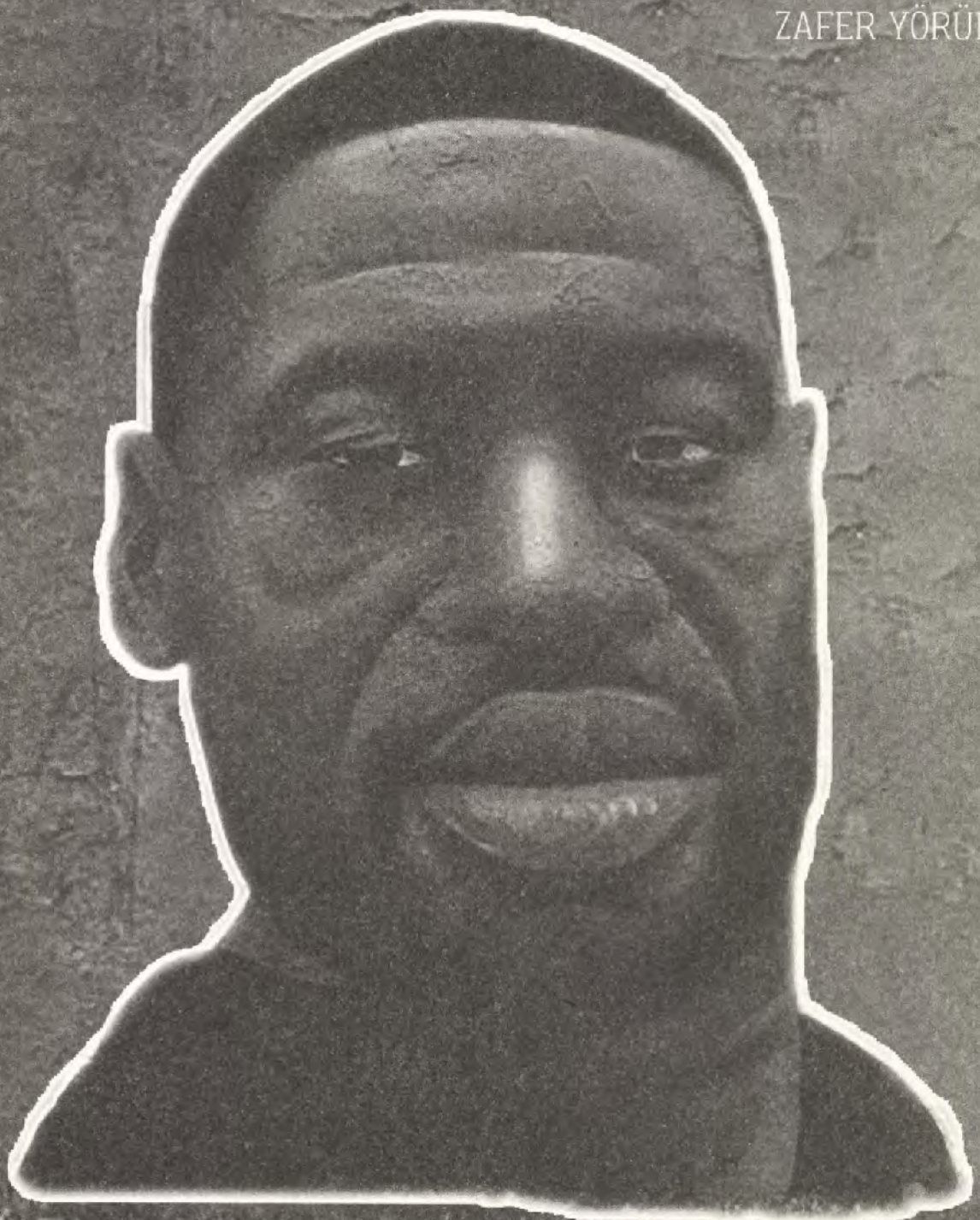

Irkçılık, ırk olgusunun ürünü değil üreticisidir. Bilimsel veriler ırkın biyolojik bir olgu değil, subjektif ve kültürel bir kurgu olduğuna işaret ediyor. Öznenin kendisine benzemeyen 'öteki' ile karşılaşmasından kaynaklı psişik-kültürel bir kurgu. Öteki ile karşılaşma, her iki hasım için de eşit derecede korkunç fanteziler türetmenin zeminidir. Bunlardan hangisinin kalıcı olacağını ise çatışma sonrası kurulan güç hiyerarşisi belirler. Tarih, güçlü olanlar tarafından yazılır. Örneğin, günümüzde ortalama bir Batılı yurttaşın Afrikalı algısı içinde "yamyam", Arap algısı içinde ise medeniyetten nasibini alamamış "barbar" önemli yer tutar. Oysa Afrikalılar, antik çağlardan beri kendilerini köleleştirmek için kıtaya gelen beyazları ve Arapları insan eti ile beslenen yamyamlar olarak algılamışlardı; 11. yüzyılda Avrupalı Haçlıların kendi dinlerinden çocukları bile pişirip yiyen barbarlar olduğu üzerine rivayetler (ki Antakya'da bunun

> Hareket ABD ile sınırlı kalmadı. İngiltere, Fransa ve bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde emperyal geçmiş ve köle ticareti gerçeği ile hesaplaşma talebiyle kitleler sokağa döküldü. Atlantik'in karşı yakasındaki bu olayın kendi toplumsal yapılarına bir ayna tutması yönünde bir yaklaşım ortaya çıkıyor. ABD'deki ırkçılıkta kendi geçmişlerinin payını, giderek kendi toplumlarına da içkin ırkçılığı sorgulama yönünde bir özeleştiri sürecinin başladığı görülüyor.

yaşandığı yönünde tarihsel kanıtlar da mevcuttur) Araplar arasında yaygındı. Günümüzde bu farklı algılara erişmek, ayrıntılı tersinden-tarih araştırmaları yapmayı gerektiriyor. Güç hiyerarşisinde altta kalan öteki üzerine negatif fantastik algı, iktidar elitleri tarafından sürekli yeniden-kurgulanarak kurumsal ve sistematik bir yeniden-üretim süreci içinde "ırk" niteliği kazanır. İşte bu iktidar kaynaklı tarihsel, kurumsal ve sistematik yeniden üretim mekanizmasına "ırkçılık" diyoruz.

Kölelik ve 'segregasyon'

Günümüzde ABD toplumunu bir kez daha sarsarak tezahür etmekte olan siyah-karşıtı ırkçılığın kökenleri 16. yüzyıldan başlayarak üç yüz yıl boyunca sürekli yoğunlaşan ve bir endüstri niteliği kazanan Atlantik köle ticaretindedir. Bugün George Floyd'un katledilişi vakasının, "Siyah Yaşamlar Önemlidir" hareketi aktivistleri tarafından 1960'lı yılların efsanevi siyah önderi Malcolm X'in *"ABD polisi, köle sahiplerinin torunlarıdır"* sözlerine referansla yorumlanıyor olması rastlantı değil. Bu yorumlarda, ırkçılığın değişen formatlarda da olsa tarihsel süreklilik arz eden şiddet ve iktidar kaynaklı bir zihniyet olduğu vurgulanıyor.

ABD'de kölelik 1865'de ilga edildi. Ama ırkçı ideoloji kaynaklı kurumsal şiddet ve ayrımcılık, değişen biçim ve yoğunluklarla varlığını sürdürdü. Özellikle köleci kökleri derin olan güney eyaletlerde segregasyon (ayrıştırma) yasaları, 1965 yılına kadar, yani tam yüz yıl daha hükmünü sürdürdü. Jim Crow adıyla da bilinen bu yasalar, eğitim kurumlarında ve kamusal mekânlarda "negro" olarak adlandırılan Afrikalı Amerikalıların varlığını ve görünürlüğünü kısıtlıyordu. Segregasyon kurallarının ihlali, mahkemeler tarafından cezalandırılırken, Ku Klux Klan marifetiyle sistematik linç ve cinayetlere de neden oluyordu. Bu nefret suçlarını cezasız bırakan mahkemelerin, siyahların öz savunma fiillerine ise idam cezaları yağdırması adettendi.

Sivil haklar hareketi ve ötesi

1950'li yıllarda güneyden başlayarak yayılan sivil itaatsizlik eylemlerinin başlıca hedefi, segregasyon yasaları ile birlikte fiili dokunulmazlık zırhıyla korunan ırkçı şiddet ve ayrımcı uygulamalardı. Sivil Haklar Hareketi, kısa sürede ülke sathına yayıldı, aynı yıllarda büyük bir anti-komünist kıyıma maruz kalmakta olan ABD solunun yeniden-şekillenmesinde de etkili oldu. Hareketin zirve anı, 28 Ağustos 1963 günü gerçekleşen İş ve Özgürlük İçin Washington'a Yürüyüş eylemidir. Martin Luther King'in ünlü "Bir Rüyam Var" söylevi, bu eylemin ve genel olarak sivil hak hareketinin sembolü olarak hafızalara kazındı. Kısa süre sonra yürürlüğe giren 1964 Sivil Haklar Yasası, özellikle istihdam ve çalışma hayatında ayrımcı pratikleri suç haline getirecekti. Böylelikle "segregasyon" dönemi tarihe karıştı.

Afrikalı-Amerikalı nüfusun eşitlik yolundaki kazanımlarının bedelini önce anti-ırkçı radikal Malcolm X, ardından da sivil haklar hareketi önderi Martin Luther King canlarıyla ödeyecekti. Kamu erkinin "renk körü" haline gelmesinin, toplumsal dokuya içkin yapısal ırkçılığın tedavisi yolunda gerekli ama yetersiz bir gelişme olduğu çok geçmeden anlaşıldı. 1980'li yıllardan itibaren egemen olan

acımasız kapitalizm ve neoliberal ekonomik doktrin, toplum genelinde gelir uçurumunu derinleştirirken artan yoksulluk ve işsizlik en çok dezavantajlı kesimleri vuruyordu. Sosyal adaletsizliğin en belirgin sonuçlarından biri, suç oranlarında artışın eşitsiz dağılımıydı. Ülke hapishanelerinin iki milyonu aşkın nüfusunun çoğunluğunu, ülke nüfusunun beyaz olmayan azınlığına mensup mahkumlar oluşturuyor ve bunların çoğunluğu da Afrikalı-Amerikalı. Güvenlik ve adalet kurumlarına içkin ırkçı algının, bu olguya siyahlarda suç işleme ve kamu düzenini bozma eğiliminin yüksek oluşu şeklinde bir biyolojik/patolojik yorumla yaklaştığı görülüyor. Bu ırkçı yorumun polis teşkilatı ve güvenlik müessesesi içindeki yaygın etkisi, 1991'de Rodney King'in gözaltında linç edilmesi üzerine patlayan Los Angeles isyanından günümüze beyaz polisler tarafından işlenen cinayet ve orantısız şiddet fiillerindeki sistematik artışta gözlenebilir. Öte yandan siyah "şüphelilere" karşı polis tarafından işlenen şiddet ve linç suçlarının sistematik olarak cezasız kalması, bu fiilleri teşvik edici bir etkiye yol açıyor; böylelikle resmi şahıs ve makamları içeren bir ideolojik kurum olarak ırkçılık, sürekli güçlenerek kendini yeniden inşa ediyor.

Siyahların hayatı önemlidir!

2010'lu yıllarda ortaya çıkan Siyahların Hayatı Önemlidir (Black Lives Matter) hareketi, resmi makamlar tarafından işlenen bu nefret suçlarının durdurulması talebi etrafında oluştu. Ceza yargılamalarında adil davranılması, kolluk mensuplarına yönelik fiili dokunulmazlık zırhının ortadan kaldırılması öncelikli talepler. Hareketin sloganı haline gelen *"nefes alamıyorum"* çığlığı, Afrikalı Amerikalı toplum üzerinde uygulanmakta olan sistematik polis şiddetini vurguluyor. Örgütlü siyah hareket, George Floyd'un sokak ortasında boğularak infaz edilişinden beri Amerikan toplumunu adalet, eşitlik ve özgürlük için sokaklara çağırdı ve bütün eyaletlerde milyonlarca gösterici kent sokaklarını doldurdu.

ABD'yi saran protesto dalgasının sembolik sonuçları hemen dikkat çekiyor. Washington'da Beyaz Saray'ın önünden geçen caddenin adı "Siyahların Hayatı Önemlidir" olarak değişirken ülkenin her yanında adı sömürgeci ve köleci geçmiş ile birlikte anılan tarihi şahsiyetlere ait heykeller yıkılıyor. Bazen yetkililer, protestoculardan önce davranıp heykelleri kaldırıyorlar. Belli tarihi figürlerin büst ve portreleri, artık Kongre ve Senato binalarının duvarlarında yer almıyor. Protestoların somut sonuçları ise, birçok eyalette polis teşkilatında reform yoluna gidilmesi ve bazı eyaletlerde polis yapılanmalarının bütünüyle tasfiye edilmesi olarak sonuçlarını vermeye başlamış bulunuyor. Başlayan dönüşümün, yeni yasal düzenlemelerle önemli hukuki sonuçlara yol açması bekleniyor.

İngiltere'deki ırkçılık karşıtı gösterilerde 125 yıllık köle taciri heykeli yıkıldı.

Bu hareket ABD ile sınırlı kalmadı. İngiltere, Fransa ve bazı Kuzey Avrupa ülkelerinde emperyal geçmiş ve köle ticareti gerçeği ile hesaplaşma talebiyle kitleler sokağa dökülüyor. Atlantik'in karşı yakasındaki kıtada geçmekte olan bir olayı seyredip üzerine laf üretmek yerine bu olayın kendi toplumsal yapılarına bir ayna tutması yönünde bir yaklaşım ortaya çıkıyor. Birçok şey değişiyor. ABD'deki ırkçılıkta kendi geçmişlerinin payı, giderek kendi toplumlarına da içkin ırkçılığı sorgulama yönünde bir özeleştiri sürecinin başladığı görülüyor. Bristol'de (İngiltere) bugüne kadar bir milli kahraman muamelesi gören köle tüccarı Edward Colston'un heykeli protestocular tarafından sökülüp denize atılırken, Antwerp'de (Belçika) emperyal dönemin kralı Leopold II'nin heykeli protestolar sonucu kaldırıldı. İngiliz devletinin "derin" başbakanı Winston Churchill'in Londra parlamento binası önündeki heykelinin kaldırılması da söz konusu. Heykel-yıkıcı eylemler, Doğu'dan otuz yıl sonra bu kez Batı toplumlarını sarsıyor.

ABD Başkanı Donald Trump, ülkesinde yayılarak Atlantik'in öte yakasına sıçramış olan bu kapsamlı dönüşümü, adeta karşı takımın tribünündeki bir seyirci olarak izliyor. Beyaz Saray çevresindeki göstericileri tehdit ediyor; protestoların aşırı solcu Antifa örgütü tarafından kışkırtıldığını iddia ediyor, eline aldığı İncil'i göstererek generallerle birlikte görüntü veriyor. Eyalet polis teşkilatlarının protestoculara şiddet kullanmayı reddettiği koşullarda ırkçı beyaz militanları devreye sokacağı imasında bulunuyor. *"Yüzde elliyi evde zor tutuyorum"* diyor adeta.

Sömürgecilik ve ırkçılık: Türkiye'de olmaz!

Türkiye'deki resmi görüşe bakıldığında, öncelikle, George Floyd'un öldürülüşünün kabul edilemez bir polis şiddeti vakası olarak kınandığı görülüyor. Aynı resmi görüş, protestolar üzerine yorumlarında Trump'ın bakış açısı ile örtüşüyor. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanı Fahrettin Altun, Trump'ın protestolardan sorumlu tuttuğu Antifa'nın Suriye'deki terörist gruplarla ilişkili olduğunu savunuyor. Devlet destekli medya sermayesi hizmetlileri de bu iddiayı çeşitlendirerek zenginleştiriyorlar. Mehmet Barlas, adı geçen terör örgütünün PKK olduğunu söylüyor; ayrıca FETÖ mensuplarının da ABD'de isyancılar arasına sızarak kışkırtıcı faaliyetlerde bulundukları yazılıyor.

Resmi görüş böyle fantezilerle dolu iken toplumun geneli, bu olaylarda ABD'de yerleşik ırkçılığın güçlü bir eleştirisini görüyor. Bu popüler bakışta, ABD sistemi eleştirilir ve göstericilerin haklılığı vurgulanırken, meselenin "oraya" özgü olduğu ve "bizde" böyle şeyler olmadığı fikri egemen. Türkiye'de ırkçılık olmadığı iddiasına kanıt olarak bazen Afrikalı futbolculara stadyumlarda olumlu tezahürat yapılması gösteriliyor. Daha

Türkiye'de ırkçılık olmadığını söylemek için en azından Kürt hareketi ile silahlı çatışmanın tırmandığı 1990'lı yıllardan itibaren hiçbir asker uğurlaması ya da 'şehit cenazesi' toplaşmasına tanık olmamış olmak gerekir. Buralardan üreyen nefret söylemi, günümüzde yalnızca sosyal medya diline özgü bir arızi unsur değil, anaakım siyaset ve medya kurumlarının da belirleyici özelliğidir.

"bilgili" kesimler ise İslamiyet'te kölelik olmadığından Osmanlı'da da kölelik olmadığı iddiasını ortaya koyuyorlar. Her iki iddianın da yanlış olduğunu tartışmaya gerek olmadığı ortada. Futbol kültürüne aşina olanlar, gol kaçıran siyah oyunculara hangi ırkçı hakaretlerin edildiğini iyi bilir. Öte yandan, Osmanlı hazinesinin yüzyıllar boyunca en önemli gelir kalemlerinden birinin esir pazarları yani köle ticaretinden alınan vergiler olduğunu Halil İnalcık gibi ılımlı tarihçilerin yayınladığı belgelerden okumak mümkündür. Tarihsel bir olgu olarak varlığı reddedilmese de, günümüz itibarıyla siyah ırka karşı Batı ülkeleri muadili kurumsal bir ırkçılık olmadığı tezi yine de doğru olabilir. Ama bu, Türkiye'de çoğunluk kimliğinin ırkçı zihniyetten muaf olduğu anlamına gelmiyor.

Türkiye'de ırkçılık olmadığını söylemek için en azından Kürt hareketi ile silahlı çatışmanın tırmandığı 1990'lı yıllardan itibaren hiçbir asker uğurlaması ya da 'şehit cenazesi' toplaşmasına tanık olmamış olmak gerekir. Buralardan üreyen nefret söylemi, günümüzde yalnızca sosyal medya diline özgü bir arızi unsur değil, anaakım siyaset ve medya kurumlarının da belirleyici özelliğidir. Kürtçe konuştuğu için saldırıya uğrayan hatta öldürülen insanlar, gerilla mezarlarına, milletvekili akrabalarının cenazelerine saldırı gibi bazen artış gösteren nefret suçları da hesaba katıldığında karşı karşıya olunan tablo oldukça korkutucudur. Bunların spontane "vatandaş tepkileri" olduğu, Kürt kimliğine değil "bölücülere" karşı olduğu, hatta devletin taraf olmadığı iç çatışmalar olduğu gibi bir dizi iddia mevcut olmakla birlikte bunların hiçbirinin doğru olmadığı da açıktır.

ABD'de tezahür eden ırkçı polis şiddetini, Avrupa'da olduğu gibi üzerine çevrilmiş bir ayna olarak algılayarak kendi ırkçı zihniyet ve pratikleri hakkında öz-eleştirel düşünme fırsatını değerlendirmek yerine olan biteni gizli bir keyifle izlemek, Türkiye'de çoğunluk kimliğinin özgünlüklerinden biri. Kürt kimliği ile resmi savaşın bir parçası olarak eğitim mekanizmasından medya söylemine kadar yaygın ve örgün bir endüstriyel işleyiş ile popüler zihniyetin sürekli olarak yeniden üretildiği her dönemde görülebilir. Yine de, devlet otoritesi tarafından zaten yeterince haksızlık ve baskı gören bir kimliğe karşı duyulan ve sıkça dışa vurulan gönüllü popüler nefreti açıklamakta bu saptama yetersiz kalacaktır. Bu çerçevede, Frantz Fanon'dan günümüze ırkçılık ve sömürgecilik üzerine psikanaliz alanından yararlanan psiko-sosyal ve psiko-politik araştırmalara başvurmak anlaşılmaz olanı anlaşılır kılabilir.

Irkçılık ve kıskançlık

Sömürge-sonrası Psikanaliz (Postcolonial Psychoanalysis - 2008) çalışmasında Derek Hook, ırkçı ideolojiye içkin nefret ve aşağılamanın özünde "kıskançlık" içerdiğini savunur. *"Öteki, arzuladığımız halde bizde olmayan bir şeye sahiptir."* Sadece bu kısa analitik önermeyi izlemek bile, ırkçı zihniyetin çoğunluk kimliğinin yapıtaşlarından biri olma nedenleri üzerine ilginç bir anlatı elde etmek için yeterlidir.

Her toplumun tarihi de bugünü de küresel pratiklerin içinde var olmakla birlikte kendi özgün-

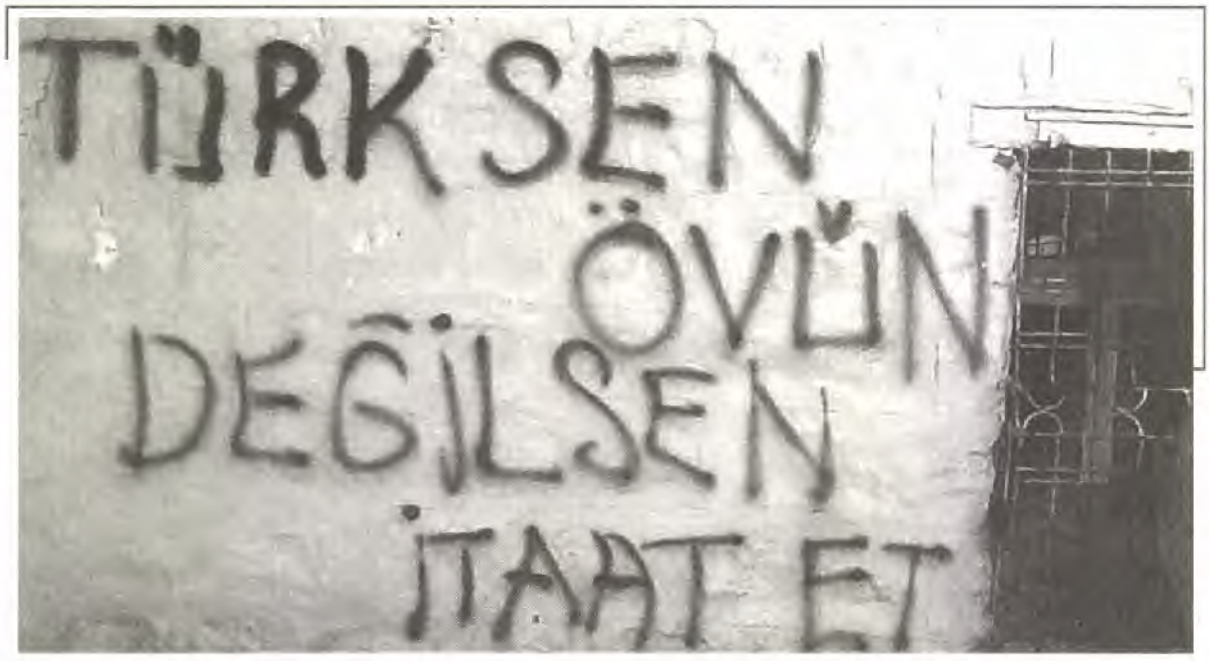

lüklerini ihtiva eder. Osmanlı'nın emperyal pratiği, Kuzey Afrika ve Akdeniz üzerinden köle ticaretini içermekle birlikte 17. yüzyıldaki Atlantik köle endüstrisi çağını yakalayamamıştır. Ama ulus-devlet inşası süreci, kölecilik ve dolayısıyla klasik ırkçılıktan farklı ayrımcılık pratiklerini, kurumlarını ve ideolojisini yanında getirmiştir. Kemalizm, ilk gününden itibaren giriştiği cumhuriyet sınırları içinde homojen bir Türk milleti 'yaratma' çabası içinde asıl olarak inkâr silahına sarılmış ve Müslüman ahaliye Türkleşme çağrısında bulunmuştur:

"Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik *fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler (adlandırmalar) birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden maada hiçbir millet ferdi* üzerinde *teelümden* (üzüntüden) *başka bir tesir hasıl etmemiştir."* (Afet İnan, 1930, *Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazıları.*)

Kürt, Çerkes, Laz, Kürdistan, Lazistan gibi terimlerin kullanılması, bu kitap yayınlanmadan önce 8 Aralık 1925'te yasaklanmış bulunuyordu. Ülke nüfusunun önemli bileşenleri olan Balkan ve Kafkas göçmenleri, Karadeniz, Ege ve Orta Anadolu ahalisi çoğunlukla devletin çağrısına itaat eder; "teellüme" uğramaktansa etnik ve linguistik köklerini yok saymayı tercih ederek Türkleşir. Anatolia'dan çok Mezopotamya coğrafyasına dönük Doğu ve Güneydoğu'nun kadim halkları ise bu emre itaatte zorlanacaklardır. Milli projedeki bu "arıza" resmi makamları çılgına çevirir. Mahmut Esat Bozkurt'un meşhur nutku, bu bağlam üzerine kurulmuştur:

"Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmak, köle olmaktır."

Sonuçta, Kürt illeri, yüzüncü yılına yaklaşan cumhuriyet tarihinin neredeyse tamamını, özel yetkili müfettiş rejimi, sıkıyönetim komutanlığı, olağanüstü hal bölge valiliği ve en son icat olarak da vali-kayyum rejiminin idaresi altında yaşamıştır; yaşamaktadır. "Öz Türk" olmamakla birlikte hizmetçi ve köle olmayı da kabul etmemenin bedeli ödenmektedir belli ki.

Kürtte olup da Türkiye'nin çoğunluğunda bulunmayan ve bu nedenle kıskanılan o "şey" nedir, sorusunun yanıtı, yukarıdaki kısa anlatı içindedir. Çoğunluk bugünkü kimliğini, tarihin belli bir anında siyasal otorite tarafından yapılmış asimilasyon çağrısına verdiği kolektif itaat yanıtına borçludur. Dahası, varlığının bekası, o unutma ve inkâr emrine itaat sonucu konuştuğu dil başta olmak üzere kaybettiği özgün kültürel varlık ve değerlerin kendisine bir daha hatırlatılmamasına bağlıdır. Çoğunluk kimliği açısından Kürt varlığına duyulan samimi tahammülsüzlüğün nedenleri, yüz yıllık inkâr, şiddet ve baskıya rağmen dilinden, kültürel değerlerinden, hatta siyasî taleplerinden vazgeçmemiş olduğu gerçeğinde aranmalıdır.

Kurdistan-Spor (1982-1987)

ROHAT ALAKOM

"Ji ber zordestiyan hin lîstikvanên Kurdistan-Sporê dema poz didan, foto dikşandin paşopê disekinîn, pişta xwe nîşan didan. Gelek endamên malbatên lîstikvanan li welêt mabûn. Wan nedixwast dema seredana welêt, bibin hedefê êrîşên hêzên ewlekariyê li Tirkiyê.

Cara yekem di sala 1965an de bi hatina çend xwendekaran li Swêdê komeke kurdan ya piçûk pêk tê. Paşê hejmara wan sal bi sal zêde dibin. Îro hejmara kurdan qasî 100 hezaran tê hesibîn. Bi taybetî dora salên 1980yî hejmara wan gelek zêde bû. Li her bajarekî Swêdê yê mezin komeleyên kurd ava bûn. Armancên wan ji hev cihê bûn. Di sala 1981an de hemû ev komele hatin bal hev, hêzên xwe kirin yek, kurdên ji her çar perçeyên Kurdistanê di dawiyê de Federasyona Komeleyên Kurdistanê li Swêdê saz kirin. Ev rêxistina di nav kurdan de "Federasyon" yan jî "Federasyona Kurd" hat zanîn.

Ji bo ku karên ciwanên kurd baş bimeşin di sala 1982an de bi navê *Komeleya Ciwanên Kurd û Sporê* (Kurdisk ungdoms- och idrottsförening) komeleyek saz bûye. Di çapemeniya swêdî de bi kurtahî

Wêneyekî tîma Kurdistan-Sporê: Hin listivanan bi zanetî paşiya xwe zivirandine bona dema diçin Tirkiyê tiştek neyê serê wan (Ji kovara Fotbool, nr 6/1984)

"Kurdistan UoIF" hatiye nasîn.[1] Lokala komeleyê taxa Rinkeby bûye. Di destpêkê de bi sedan endamên vê komeleyê çêbûne. Em di nûçeyeke din fêr dibin ku komele xweyê 500 endamî bûye.[2] Di sala 1982an de bi navê *Kurdistan-Spor* komeke futbolê ji aliyê komeleya van ciwanên kurd de hate pêk anîn. Paşê demek derbas dibe bi fermî di sîstema lîgan ya swêdî de cîh digre. Êdî Kurdistan-Spor wek tîmeke futbolê derbasî dîroka futbola swêdî dibe. Avabûna tîmê herwiha di dîroka kurdên Swêdê de jî wek bûyereke girîng tê hesibîn, kêfxweşiyeke mezin di nav kurdan de peyda dike. Him navê wê, him di forma û amblema wê de cîhgirtina rengen kesk, sor û zer kurd zêdetir kelecanî kirin. Dema maçên Kurdistan-Sporê çêdibûn kurdê li herêma Stockholmê radibûn ser pêyan, bi taybetî xort û keçên ciwan diçûn bona alîkariya xwe nîşanî maçên Kurdistan-Sporê bidin. Di nav alîgirên Kurdistan-Sporê de helbestvanê kurd yê navdar Cegerxwîn jî hebû, ew jî diçû mêzekirina van maçan. Orhan Kotan, Lutfî Baksî, Mustafa Budak û gelek siyasiyên din jî çûne maçên Kurdistan-Sporê. Kurdên ku li taxên Stockholmê yên bi navê Tensta û Rinkeby diman piştgirtiyeke mezin didan Kurdistan-Sporê, kurdan wek tîmeke neteweyî lê dinêrîn. Kurdistan-Sporê di warê hişyarbûna hîsên neteweyî de roleke mezin lîstiye. Gelek piştgir, dildar û sempatîzanên Kurdistan-Sporê bi taybetî li taxa Tenstayê diman. Ji ber vê rojnameyeke swêdî di sernivîseke xwe de wiha gotiye: "*Formaya kurdî tenê li Tenstayê heye*". Dema Kurdistan-Spor di salên 1984an û 1986an de di koma xwe de du caran bû şampiyon êdî kêf û dilşahiya kurdan sînor nas nedikir. Kaptanê tîmê Sîdar Budak, kurdekî ji Dersimê bû: "*Di tîma me de çend kes hebûn gelek baş dilîstin. Wek mînak Qalevanê tîmê Hakki qalevanekî jêhatî bû. Bona ku ez gelek bi lez dibeziyam navê min danîbûn turbo (navê motorekê)*".[3] Heftê du caran derketine antremanê.[4] Kurdistan-Sporê gelek caran antremanên xwe li cîhekî sporê bi navê "Spånga idrottsplats" pêk dianîn, qasî 50-60 kesan tevî çalakiyan dibûn. Tîm bûbû di beşan Tîma A û Tîma B.

1 *Klubbmärket som skulle ge fängelse*, Aftonbladet (Sport-Extra), 11/4 1983. *Det förbujdna laget*, Fotboll, nr 6, 1984.

2 Landslaget som lirar i gärdsgårdsserien, *Aftonladet*, 11/4 1983.

3 Hevpeyvîn ligel Sîdar Budak, kaptanê tîmê, 13/5 2020.

4 Landslaget som lirar i gärdsgårdsserien, *Aftonladet*, 11/4 1983.

Nerazîbûna Dewleta Tirkiyeyê li hember Kurdistan-Sporê

Kesên ku di tîma Kurdistan-Sporê de dilîstin ji herçar perçeyên Kurdistanê dihatin. Hin kes ji Anatoliya Navîn bûne. Ev cara yekem e belkî tîmeke futbolê bi vî awayî di dîrokê de saz dibe. Kurdistan-Spor êdî dibe sembola neteweyê kurd. Ji ber vê jî hemû kurdên ku li Swêdê diman, piştgirtiya vê "tîma bêdewlet" dikirin. Çapemeniya tirk û sefîrê tirk li Swêdê hin caran nerazîbûna xwe li hemberî sazkirina vê tîma kurd diyar dikirin. Wan, hebûna Kurdistan-Sporê wek hebûna Kurdistanekê û hewldayîneke perçekir (separatîst) didîtin. Angorî kaptanê tîmê Sîdar Budak mijara Kurdistanê-Sporê di meclîsa Tirkiyê de jî hatiye rojevê û bûye mijara nîqaşê.[1] Ji ber van zordestiyan hin lîstikvanên Kurdistan-Sporê dema poz didan, foto dikşandin paşopê disekinîn, pişta xwe nîşan didan. Gelek endamên malbatên lîstikvanan li welêt mabûn. Wan nedixwast dema seredana welêt, bibin hedefê êrîşên hêzên ewlekariyê li Tirkiyê. Yekitiya Futbolê ya Stockholmê di warê anonîmbûnê de piştgirtiya lîstikvanên kurd kiriye ku di nav refên Kurdistan-Sporê cîh girtine. Wek tê zanîn qaydekî futbolê ye tîmek dema poz dide, wêneyan dikşîne divê anegorî pergalekê bisekinin. Dema maçan tîma Kurdistan-Sporê hakemên bi koka xwe tirk in qebûl nekirine.

Antrenorê Kurdistan-Sporê, Ehmet Baksî bûye. Baksî berî bê Swêdê (1980) di xortaniya xwe de di çend tîmên futbolê yên herêmî de lîstiye. Xweyê tecrûbeyeke mezin bûye. Siirt Gençlîk Spor (1963), Bitlis Jet Spor (1966), Kasimpaşa (1968/69) û Batman Petrol Sporê (1971) de lîstiye.[2] Di salên din de wek hakemê futbolê kar kiriye. Di sala 1988an de Yekitiya Futbolê ya Stockholmê bi fermî destûrnameya hakemtiyê daye Ehmed Baksî. Karta wî ya nasnameya hakemtiyê heta niha jî di arşîva wî de hatiye parastin. Ez û Ehmet Baksî bi salan in li Stockholmê di eynî taxa bajêr de ya bi navê Skarpnäckê dimînin. Ji sala 1987an vir de em wek cînar tên hesibîn. Dema amadekirina vê nivîsê de wî ew tişt û belgeyên Kurdistanê bi kêfxweşî nîşanî min dan. Malbata Baksiyan malbateke mezin û naskirî ye. Mezinê wan Lutfî Baksî[3], nivîskar Mehmud Baksî, rojnamevan Kurdo Baksî û siyasetmendar Nalîn Baksî hin ji wan in. Antrenorê Kurdistan-Sporê Ehmed Baksî çend caran ji min jî tika kir bona ez jî di tîma wî de bilîzim. Lê belê ew eşqa min ya berê êdî nemabû. Ez futbolê gelek hez dikim. Di salên 1970yî de min di tîma Qaxizmansporê de dilîst.

Sazbûna Kurdistan-Sporê di nav kurdan de hestên kurditiyê û welatevîniyê gelek xurt dikir, ciwanên kurd bi vê yekê serbilind dibûn. Bona vê yekê jî kurdên Swêdê bi temamî bona serketina vê tîmê seferber bibûn. Forma kurd, lixwekirina formayê wek şanîdereke welatevîniyê hatiye hesibîn, her lîstikvanekî ne tenê wek lîstikvanê futbolê, wusa jî wek lawekî Kurdistanê xwe hesibandiye. Kurdistan-Sporê heta sala 1987an hebûna xwe berdewam kiriye.

Her golek bo rizgariya Kurdistanê

Di derbarê Kurdistan-Sporê de hin nûçe di çapemeniya swêdî û kurdî de derketine. Rojnameya Yekitiya Futbolê ya Swêdî de bi sernivîsa "Tîma qedexekirî" nûçeyek belav kiriye. Rojnameyê li jora nûçeyê cîh daye çend gotinên lîstikvanan: "*Futbol beşeke giring ya tekoşîna me ye*". Olof Brundîn di vê nivîsa xwe de li ser rola Kurdistan-Sporê disekine û di cîhekî de dibêje ku eger ev tîma îro here Tirkiyê maçekê bilîze, dê lîstikvan yekser bên girtin. Angorî berpirsên tirkan ev tîma "welatekî tune ye" temsîl dike. Olof Brundîn paşê qala lîstikvanekî dike ku navê wî Çiya bûye. Dema dor hatiye kişandina fotoyan wî xwe zivirandiye, paşiya xwe nîşan daye. Wî gotiye ku ew naxwaze fotoyê wî bê kişandin. Eger ev foto têkevin destê berpirsên tirk, ew dikarin wî û endamên malbata wî hildin bin çavan. Di destpêkê de dema tîma kurd di koma 8an de bûye, wan gelek dijwarî kişandine. Paşê di sala 1984an de dibe şampiyon, derbasî koma 7an dibe. Kurdan bi şahîke mezin ev bûyera pîroz kirine. Paşê rojname cîh dide dîtinên antrenorê tîmê Ehmed Baksî: "*Ev cara yekem e ku Kurdistaneke ku hatiye naskirin karibûye xelatekê werbigre. Tiştekî nedîtî ye*". Nivîskar gotinên xwe bi avîtina golan û bi mijara tekoşîna bona

1 Hevpeyvîn ligel Sîdar Budak, kaptanê tîmê, 13/5 2020.

2 Hevpeyvîn bi Ehmed Baksî re, antrenorê Kurdistan-Sporê, 20/3 2020.

3 Ji Lutfî Baksî re gelek spas dikim bona peydakirina çend dokumentan.

Armaya Kurdistan-Sporê

Kurdistanê diqedîne. Di zimanê swêdî de çend wateyên peyva "mål" hene: gol, armanc. Vî rojnamevanî xwestiye bêje ku bi avîtina golan û bi vê tekoşînê ew ê bighêjin armanca xwe ya mezin, ango serxwebûnê. Her golek bo hedefa rizgarkirina Kurdistanê serfiraziyek e! Rojnameyê arma û wêneyê tîmê bi rengîn weşandiye.[1] Rojnameya Afonbladetê, Kurdistan-Spor yek ji wan deh tîmên biyaniyan hesibandiye ku swêdî wan nikarin îstop bikin, bidin sekinandin! Rojname bala me dikşîne ser mijareke giring jî. Ev cara yekem e ku di dîrokê de ji tîmeke Kurdistanî re îzîn derketiye ku li welatekî di sîstema lîgan ya fermî de cîh bigre. Kurdan gotiye ku *"Em xwe wek tîmeke kurd ya neteweyî hîs dikin"*.[2] Rojnameya bi navê Stockholms Tidningen carekê hemû sê rûpelên xwe ji Kurdistan-Sporê re veqetandiye. Nivîs bi gotin û wêne vê tîma kurd dide nasîn. Çend wêne di salona sporê de hatine kişandin û antremana lîstikvanên tîmê nîşan didin. Nivîs herwiha cîh dide serpêhatiya yek ji lîstikvanan ku ji herêma Anatoliya Navîn hatiye Swêdê.[3]

Çapemeniya kurdî jî cîh daye Kurdistan-Sporê û nûçeyên di derbarê vê tîmê de şopandiye. Wek mînak kovara Roja Nû di çend hejmarên xwe de nûçeyên curbecur weşandine.[4] Di hejmareke Kurdistan Pressê de hevpeyvîneke ligel antrenorê tîmê heye. Wî diyar kiriye ku wan ji sala 1986an heta niha 14 lîstik pêk anîne, di 12 heban de bi ser ketine, yek winda kirine û di yekê de bi hevra mane.[5] Di nûçeyeke din de ku Kurdistan Pressê weşandiye, em fêr dibin ku Kurdistan-Spor bûye şampiyon. Di roja 27/9/1986an de Kurdistan-Spor bi tîma Bolîvyayê re maçeke girîng li dar xistiye. Di vê maçê de tîma kurdan zora tîma dijber biriye, 5-0 bi ser ketiye û bûye şampiyon. Rojnameya Kurdistan Press vê roja dîrokî wiha tîne zimên: *"Piştî maç tewa bû lîstikvanên Kurdistan-Sporê tûra şampiyoniyê avîtin (gerandin). Di vê tûrê de lîstikvanan antrenorê xwe, Ehmed Baksî dan ser milên xwe û ev serketin ji aliyê temaşekaran ve bi çepikan hat pîroz kirin"*.[6]

Kurdistan-Spor tîmeke piçûk bûye, lê belê navê wê gelek deng vedaya. Serfiraziyên Kurdistan-Sporê li Swêdê, xortên kurd ku li welatên din yên Ewrûpayê mane gelek aniye coşê, wan jî tîmên bi vî navî ava kirine. Du sal derbas dibin wek mînak bi eynî navî tîmeke sporê li Fransayê, li bajarê Parîsê saz dibe.[7] Paşê 22 sal derbas dibin, vê carê di sala 2004an de bi navê Dalkurd tîmeke din ya futbolê ji aliyê kurdan de li Swêdê saz dibe. Heta niha jî vê tîmê ev 16 sal in hebûna xwe her berdewam kiriye. Di lîga duwem (superettan) de dilîze. Peyva Dalkurd ji du beşan pêk tê: Dal û kurd. Peyva Dal ji navê herêma ku ev tîma cara yekem lê saz bûye tê, ango herêma Dalarna nîşan dide. Mirov bi zimanekî serbest dikare navê Dalkurdê wek "Kurdên Dalarnayê" jî bixwîne.

1 Det förbjudna laget, *Fotboll*, nr 6/1984.

2 Invandrarna steget före!, *Aftonbladet*, 15/10 1986.

3 Kurdistan UolF, *Stockholms Tidningen*, 8/1 1983.

4 Serfirazîke nû, *Roja Nû*, nr 2/1983. Kurdistan-Spor bû şampiyon, *Roja Nû*, nr 3/1983.

5 Kurdistan-Spor li ser rêya şampiyonî, *Kurdistan Press*, nr 1/1986.

6 Kurdistan-Spor bû şampiyon, *Kurdistan Press*, nr 2/1986.

7 Fûtbolîzên jêhatî: Kurdistan-Spor, *Kurdistan Press*, nr 4/1986.

70'li yıllarda Anzele suyunda çamaşır yıkayan kadınlar, arşivden.

Anzele suyu; zelal mı, haram mı?!

MECNUR LAÇİN

'Yerler kurgulanır, icat edilir, yaratılır'

M. Edelman

Mekânlar hem yan anlamlar hem de duygularla yüklüdür. Tam da bu nedenle bir yerin siyasal elitler ve kitleler için barındırdığı anlamlara/duygulara bakmak elzemdir. Bu bağlamda bizim hafıza mekânı örneğimiz Anzele...

Günümüzde Suriçi dediğimiz sınırlar içinde kalan Anzele, Urfa Kapı ile Çift Kapı aralığındaki İnönü Caddesi üzerinde Kesmeli Sokak'ta yer almaktadır. Ali Dede ve Kal'a suyu ile birlikte eski Diyarbekir'in üç ana su kaynağından biri olan Anzele suyu, Karacadağ kaynaklı bir gözedir. Karacadağın volkanik etkinliğinin su havzalarına bölünmesinden itibaren Anzele suyuna kaynaklık ettiği biliniyor. Suyun hareket yönü Karacadağ'dan Diyarbakır'a doğrudur. Bu, yeraltı suyunun topoğrafya ile kesişmesi sonucu oluşmuştur (bkz. *Karacadağ*-Yusuf K. Haspolat).

Anzele suyuna en azından 1500 yıldır bir kutsiyet atfedildiği bilinmektedir. Bu sembolik değerin yarattığı duygusal ortaklığın tarihsel olarak belirli bazı saikleri var ve Anzele kavramının tarihselliği de zaten bu inanç motifleriyle ortaya çıkmıştır. Kavramın ve mekânın uğraklarını (çünkü dönüşümleri birbirinden bağımsız olmamıştır) morfolojik ve etimolojik olarak incelediğimizde ilk öncülümüz İS 5'inci yüzyılda Mar Zaura isimli bir azizin kaynak suyunun yanı başında bir kilise kurmuş olduğudur. Aziz öncülüğünde muhite kurulan kiliseye de Mar Zaura Kilisesi denmiş ve kaynak su da Mar Zaura olarak tariflenmiştir. Mekâna yüklenen sembolik değer bir kimlik inşası da oluşturmaya başlamıştır. Mar Zaura tarafından tedavüle sokulan bu değer motifi Hristiyanlık geleneğinde duygu ortaklığı yaratmış ve nihayetinde 629 yılında Urfa metropoliti Mar Şem'in ve 649 yılında Antakya Patriği Mar Yuhanna'nın cenazeleri buraya getirilip gömülmüştür (bkz. Şevket Beysanoğlu-Kisaltilmis *Diyarbakır Tarihi ve Abideleri*).

İslamiyet'in Anzele anlatıları

7'nci yüzyılda Arap-İslam ordularının bölgeyi fethetmesiyle birlikte mevcut mekânlar büyük oranda yıkılarak alan 'arsa' haline getirildi. Kültürel olarak bir egemenlik anlatısı alanına dönüşen Anzele de fethedenin jargonuyla 'duygusal' bir arşiv biçimi de aldı.

İslam teolojisi Anzele'yi metafizik bir anlatı biçimiyle, Nemrut ve İbrahim motifiyle yeniden üretti. Bu yeniden üretimin anlatımına göre, İbrahim putları yıktıktan sonra Nemrut öfkelenip İbrahim'i ateşe attı. Lakin İbrahim'in atıldığı ateş suya, ateşin odunları da balıklara dönüştü. İbrahim'e âşık olan Nemrut'un kızı Züleyha da aynı ateşe atladı. Bu mitsel anlatının inancına göre, Züleyha'nın atladığı yerde suya dönüşen ateş Anzele suyudur ve etimolojik olarak Anzele de Ayn-Züleyha, Ayn-Zelal yani temiz ve berrak su anlamı içermektedir. Mekânın kimlik inşasındaki sembolik önemine baktığımızda Anzele kaynağında yaşayan balıklarla Urfa'daki balıklı gölün balıkları aynı muhtevaya sahiptir. Nihayetinde Urfa'daki balıklı göl de Anzele'nin balıklı havuzu da Karacadağ kaynaklıdır. Ve yine, Urfa balıklı göldeki gibi, Anzele'deki balık-

Fotoğraflar: İnanç Yıldız

ların yenmesi veya onlara zarar verilmesi de yasak ve 'günahtır.' Anlatıya göre bu balıkları yiyen veya balıklara zarar veren kişiler 'felç' geçirmektedir.

Ayrıca, tedavüldeki inançlardan biri de cüzzam ve vebalı insanların günümüzde üzerine beton dökülmüş olan havuz alanında yıkandıklarında bu hastalıklardan kurtulacakları yönündedir.

'Haram Su'dan atlayınca...

Anzele suyu 1980'leri önceleyen dönemlerde görünür bir biçimde şehrin içerisinden akar, aynı zamanda genelde camii, medrese ve mescitlerin duvarlarına gömülmüş kapı şeklindeki yaklaşık 130 çeşmeyi de beslermiş. Lakin kentteki hızlı yapılaşma çeşmelerin neredeyse tamamını yok etti.

Önceleri, akış güzergâhındaki şehir insanları tarafından çeşitli amaçlarla kullanılan kaynak suyun devamında Salhane ve Dabakhane denilen alanlar bulunmaktaydı. Salhane'de hayvan kesimi yapılıp, kesilen hayvanların parçaları ve iç organları yıkanıyormuş. Dabakhane'de ise kesimi yapılan hayvanların derileri yıkanırken, yıkama işleminde köpek dışkısı kullanılırmış. Deriler ancak köpek dışkısıyla paklanırmış ki *'dabakhaneye bok mu yetiştireceksin?'* deyimi de buradan gelmektedir. Kent insanının büyük çoğunluğu İslamiyet'in Şafii mezhebinden olduğu için köpeğe dokunmak bile 'haram' sayılırmış ve bu deri yıkama işlemi de köpek dışkısıyla yapıldığı için Anzele kaynaklı suya bu muhitte 'Haram Su' denilirmiş.

Günün metafizik inanç formatlarıyla büyüsel işlemlerin de uygulandığı ilginç bir mekândır Haram Su. Örneğin, kendilerine büyü yapıldığına inanan veya talihsizlik yaşayan insanlar Haram Su üzerinden üç kez atlayınca, büyüyü elimine ettiğine inanıp ferahlarmış. Teolojik talepler veya yaşadıkları talihsizlikleri gidermek amacıyla özellikle çarşamba günleri sıkça uğranılan bir mekân olmuştur Haram Su.

Dönemin 'rasyonel' kodlarından biri de 'Kiri kir paklar' mottosudur. Örneğin, eşleri tarafından aldatılan kadınlar, eşlerinin gündelik yaşamında kullandıkları eşyaları getirip Haram Su'da yıkamak suretiyle bir çözüm üretmiş olduklarına inanırlarmış.

Zelal sudan haram suya...

Morfolojik olarak Ayn-Zülal yani 'temiz su' manasına karşılık gelen Anzele, yaşadığı dönüşümle 'haram su' formunda yeniden üretilerek yolculuğuna devam etmiş, nihayet Hevsel Bahçeleri'ni sulayıp Dicle Nehri'yle buluşmuştur.

Anzele'nin konu olduğu bu dönüşümler, egemen kültür ve iktidar biçimlerinin mekânı ve kavramı yeniden üreterek etrafındaki yaşamı da sürekli mobilize ettiğinin örneklerinden biridir. Her egemen kültür kendi mitsel anlatı ve yaklaşım biçimiyle Anzele mekânını değiştirip dönüştürmüştür.

Son kertede, 1978 yılında Anzele'nin 'Balıklı' denilen havuz bölümünün üzerine beton dökülmek suretiyle itfaiye dolum tesisi kuruldu ve su da şehir şebekesine bağlandı. 2004'te Sur Belediyesi tarafından başlatılan park-bahçe düzenlemesi çerçevesinde Anzele üzerinde de peyzaj çalışması yapıldı ve Anzele daha sonraki yıllarda park olarak inşa edilip kullanılmaya başlandı. Günümüzde de çocukların yüzme alanı olarak kullandığı Anzele Parkı'nın içerisinde (Abdullah Demirbaş'ın Sur Belediye Başkanlığı döneminde dikilmiş) 'Ortak Acılar Anıtı' bulunmaktadır.

Kaynaklar:

Şevket Beysanoğlu, *Kısaltılmış Diyarbakır Tarihi ve Abideler*

Yusuf Kenan Haspolat, *Diyarbakır-Karacadağ*

Murray Edelman, *Semboller ve Politika*

Şairek nû tê

Ku ji çil çeman av vexwariye

Roportaj: ZELAL ZAHIDENUR SARI

Îsal cara 7. li ser navê Arjen Arî yê şairê gewre, ji aliye malbata wî û Weşanên Sor ve pêşbirka helbestan hat li dar xistin. Suat Baran hêjayî xelatê hate dîtin. Dosyeya Baran dê ji aliye Weşanên Sor ve di demeke nêz de bê çapkirin. Me jî ligel wî roportajek kir bo xwînerên delal. Meriv kare bibêje ku Suat Baran ji çemê çil zimanan avê vexwariye, lê têhna dilê wî neşikiyaye û hatiye keviya çemê kurdî. Bi vê dosyeyê weku xwestiye tîbûna xwe bişikîne, gotiye: av tune be jî, besî min e ew çem/ewê hanê di nav tamarên min de herikî

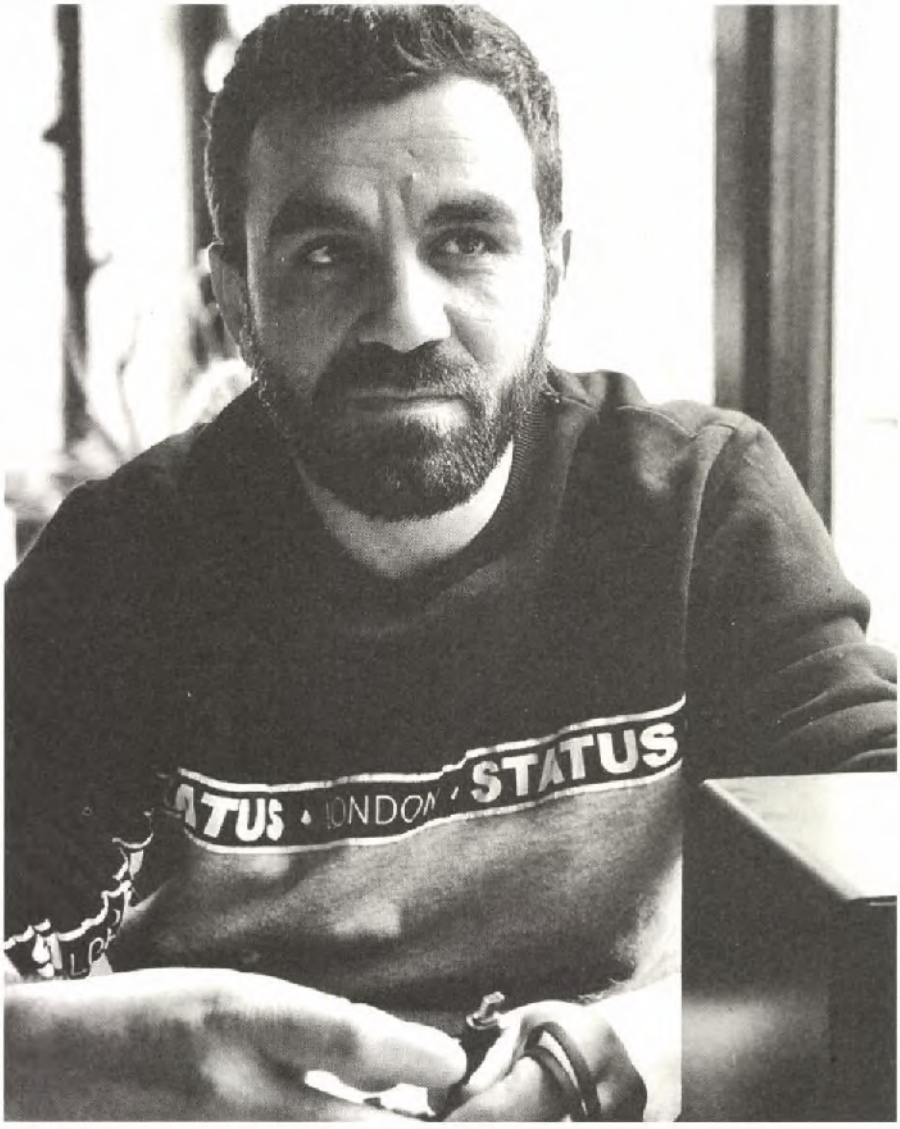

Em ewilî te nas bikin. Hema bi kurtasî; çîroka Sûat Baran ê helbestvan çi ye?

Bi eslê xwe ji Wanê me, lê ev qederê bîst salan e li Stembolê dimînim. Li zanîngehên cuda çend zimanên cihê û edebiyata wan min xwendiye, yûnanî û îngîlîzî. Dûre min mastera xwe di beşa xebatên çandî de xilas kir û aniha bi doktorayê re mijûl dibim. Ji bilî akademiyê di heman demê de deh sal zêdetir e car caran bi karê wergerê re jî emel dikim.

> Ji ber trawmaya hînbûna tirkî wexta kurdiya min ji dest min çû ixtîmalek min got divê ez tu carî din bêziman nemînim, loma çiqas ji min hat min xwe hînî zimanên din kir. Bi saya wê min gelên din, çand û edebiyata wan jî nas kir.

Ji zaroktiya xwe û vir de her tim meyla min li ser kitêban û edebiyatê bû, min tim digot rojekê ez ê binivîsim lê ya di hişê min de roman û çîrok bû, ne helbest. Lê bi demê re bi awakî ez qet ne li bendê bûm min berê xwe da helbestê. Ew çawa çêbû? Ez jî tam nizanim lê ji lîseyê vir de min timî caran helbest dixwend û carna jî hema ji xwe re tenê dinivîsand û tu carî bi çavekî cidî jî li helbestên xwe nedinêrî. Lê axirî sal ser salan, piştî ku min nîşanî çend hevalên xwe dan, ku ew ji helbestê gelek baş fam dikin, yeqiniya min hatibû divê bêtir dêhna xwe bidimê.

Vê yekê ez anîme heta pêşbirka Arjen Arî.

Dosyeya te ji pêşbirka Arjen Arî xelat stend. Maneya vê xelatê ji bo te çi ye? Fikrên te yên derheqê Arjen Arî de çi ne?

Cara ewil 11 sal berê min Arjen Arî xwendibû û ji hingê ve kêfa min ji helbestên wî re tê, ne tenê helbestên wî, sekna wî, karanîna wî ya kurdî her tim bala min dikişand. Zimanê wî ecêb herikbar û xurt bû. Li gor nezera min ew bi serê xwe dengek û qonaxek bû. Gelek bandora wî li ser şa'irên dema wî çêbû, aniha jî heye û bê şik wê li ser yên dahatûyê jî hebe. Ji ber vê yekê ji bo min beşdarbûna pêşbirkê ciyê şanaziyê ye. Tabî biryara şandina dosya min a bo pêşbirkê hinek zehmet bû bo min, gelek di dudiliyê de bûm. Min neşandiba jî min niyet hebû bidama weşanxaneyekê da bihata çapkirin. Lê bi saya pêşbirkê beriya çapê qenebe rêyek bo helbestên min vebû, ji ber hindê ev yek dîsa serfirzayek e bo min.

Te beşa Ziman û Edebiyata Yewnanî û beşa Mamostetiya Îngîlîzî xwendiye. Te wergeran kiriye. Axirê te berê xwe daye kurdî. Çima bala te ewqas li ser zimanan e? Çi ye ev mesele?

Tam nikarim tiştek rasterast bêjim lê ez di vê qeneatê de me kêm kurd hebin ku bala xwe nedabine meseleya zimên. Çiku em giş di zaroktiya xwe de rastî zimanekî din hatin çi bi başî çi bi xirabî. Ev yek ji hinekê me re bû trawmayeke mezin ku êdî nekaribûn zimanê xwe biaxiviyana an jî ji hinekin din re jî bû sebeba

xwesteka ku bêtir zimanên din hîn bibin da qenebe bêziman nemînin, lal nebin. Bi vî rengî jî ketin nav jiyan, fikr û çanda miletên din. Di azmûna min a şexsî de ew her du rê jî çêbûn. Ango ji ber trawmaya hînbûna tirkî wexta kurdiya min ji dest min çû ixtîmalek min got divê ez tu carî din bêziman nemînim, loma çiqas ji min hat min xwe hînî zimanên din kir. Bi saya wê min gelên din, çand û edebiyata wan jî nas kir. Ev jî bu derfetek ji min re da asoya xwe ferehtir bikim.

Li gor qenaata min bi saya zimanên din em xwe ji talûkeya bêzimaniyê jî xilas dikin, îro kurdî bi darê zorê ji destê me dibin, sibê belkî zimanekî din heta ku ew zimanê wan be. Ji xeynî zimanê ku dixwazin me bi zorî bielimînin ka kîjan ziman di destê me de bimîne? Heke tenê zimanê wan be divê em xweîî li serê xwe bikin. Loma dibêjim; ji bo ku em kerr û lal nebin, divê ji xeynî kurdî her tim zimanekî din jî di bagajê me hebe. Di tecrubeya min a şexsî de wexta ez diçûm lîseyê ji bilî îngîlîzî, bi zimanên elmanî, fransî û îtalî re jî min serê xwe dieşand. Dûre rusî, letonî, farsî, spanyolî jî ketine nav de. Lê axirî yek ji wan ji ez baş hîn nebûme. Min dev ji wan berda bi demê re. Taliya talî mirov çend zimanan zanibe jî, zimanê diya mirov li ber hemî zimanên din şîrîntir e. Çiku dayik bi vî zimanî bi te re peyivî û te bi vî zimanî cara ewilî dinyayê û derdora xwe nas kir. Loma kurdî li ber çavê min tim diya min e, tim zaroktiya min e.

Niha çi xebat hene li ber destên te? Armanca te di warê helbestnûsîna kurdî de çi ye?

Niha xebatek hazir di destê min de tune. Lê dîwana Seferîs ya "Mithistorima" heye ku min wergerandibû kurdî û aniha tenê li ser ziman û kitekitên wê dixebitim. Jixwe Seferîs yek ji wam kêm kesan e bi tarz û zimanê xwe bandoreke bêserûber li ser min hiştiye. Bi wergera wê ez bêtir ketibûm cihana wî û min cihana xwe û ya wî bi wê wergerê bi awakî hev du ve girê da. Ji ber vê pir bextewar im.

Werger karekî gelek zehmet e. Gere mirov li ser hemî hurguliyên wê bisekine; biwêj, jargon û têgehên cur bi cur... Kesên ku dixwazin bêtir li ser zimanekî bixebitin, bi min rêya sereke û baştirîn werger e. Hem ferhenga te pê dewlemend dike, hem jî tu bêtir dikevî nav rih û bedena wî zimanî.

'Her tim xwendin û xwendin'

Tu bi helbesta dinyayê ve eleqedar î, te gelek wergeran kiriye. Tu ji kîjan helbestvanan hez dikî?

Ji serî de mîna helbestên xwe min werger jî ji bona xwe dikir da binêrim ka tahmeke çawa didime wexta werdigerînime kurdî. Dûre gihiştim vê baweriyê divê mirov vî karî jî bêtir cidî bigre mîna her karê min dikir, yanî di serî de ji xwe re, dûre jî kêfa min tê dibînim ne xirab e lazim e bêtir cidî bigrim û sere xwe pê biêşînim. Karê min tim wiha çêdibû.

Herçiqas di çend kovar û malperên cuda de wergerên min ên bi kurdî derketibin jî, bi formata kitêbekê heta niha tiştekî min derneçû. Nêta min heye helbet romaneke Stratîs Dukas û dîwana Seferîs ya Mithistorima îsal bi temamî biqedînim û bidim çapê.

Helbestvanên ku ber dilê min pirr şîrîn in Seferîs, Kavafîs, Elîtîs, T.S.Eliot, Whitman, Ezra Pound, William Carlos Williams, Georg Trakl, Melih Cevdet Anday, Henrich Heine, Rilke, Arjen Arî û Adonîs in. Ji nav wan de hêj sax e Adonîs e, çavkaniya helbestên wî hem ji serdema beriya îslamê ya ereban e hem jî berê xwe dide helbesta modern û hevçarx. Loma ji bo kesên bi helbestê re eleqedar cîhaneke seyr û gelek dewlemend pêşkêş dike.

Tu rewşa helbesta kurdî çawa dibînî? Ti peyamên te hene ji bo helbestvan û nivîskarên ciwan?

Bi min di edebiyata kurdî de şaxa herî xurt helbest e, ev yek ji helbesta klasîk û vir de wiha ye. Helbesta dema me ya hevçarx helbet îro bêtir ketiye nav têkiliyên bi tradîsyonên cuda yên miletên din. Lewma ez bawer dikim ev yek di dahatûyê de ne tenê helbesta kurdî, herwiha tevahiya edebiyata kurdî jî wê bigihîne ciyeke taybet û wê xurttir bike. Ji bo helbestnûsînê jî, li gor qeneata min ji nivîsandinê bêtir xwendin divê. Ji ber wê mirov çiqas ji dengên cuda tiştina bixwîne ewqas baş e ji bo feraset û têgihiştina wî ya derbarê xwe û ya edebiyatê de. Lewma her tim xwendin û xwendin...

Anadolu'da büyük köle isyanı:

ARİSTONİKOS

RAGIP İNCESAĞIR

Köle emeği uygarlık dediğimiz şeyin temel harcıydı. Antik devletler, devasa şehirlerin, büyük sulama sistemlerinin inşası için hep daha fazla iş gücüne ihtiyaç duydular. Bunun için de başka ülkelerin insanlarını kaçırıp zorla çalıştırmaya başladılar. Daha sonra borçlarını ödeyemeyen az topraklı özgür köylüler de köleleştirildiler. Bu çağda insan bir anda kendini köle olarak bulabiliyordu.

Köleci devlet, bölgesindeki birçok şehir devletine saldırıyor, yakıp yıkıyor ve insanlarını köleleştiriyordu. Köleleştirilenler yaşam boyu evde, toprakta, devlet işlerinde zorunlu olarak çalıştırılıyor, çocukları da köle olarak yaşamlarına devam ediyorlardı. İnsanlık dışı koşullarda hiçbir hakları olmadan yaşıyorlardı. Kimi basit suçların hatta kabahatlerinin bile cezası ölümdü, çoğunlukla da dövülerek. Efendilerin hakkı olan pek çok şey, köle için büyük suçtu. Çoğu zaman

köleler, efendilerinden kısa boylu olarak resmedilirdi. Ünlü Romalı oyun yazarı Petronius, bir eserinde şöyle anlatıyor kölelerin durumunu: *"Saygıdeğer tanrılar, nasıl zavallı yaratıklar vardı orada! Bütün derilerinin üstü mosmor kamçı izleriyle boyanmıştı. Dayaktan yüzülmüş sırtlar, giydikleri yırtık pırtık yamalı çaputlarla sadece gölgelenmişti, örtünmemişti... Alınlarına damga vurulmuştu, başları kazınmıştı ve ayakları da zincirlenmişti. Yüzleri ölü gibi sapsarıydı; gözbebekleri bu buram buram kasvet tüten yerin karanlığında yarı kör hâle gelinceye kadar kısılmıştı".* (Petronius, Metamorphoses)

Kölelerin tarihi yazılı değil. Haklarında çok az şey biliyoruz. Çoğunlukla efendilerinin kaleminden onlar da. Ama hiçbir yazılı belge olmasa da sömürüyü bilmeden, özgür bir insan olarak yaşarken birden köle haline getirilen insanların bunu kuzu kuzu kabul etmediklerini tahmin etmek zor değil. Büyük mücadeleler, isyanlar yaşandı. Köleleştirilmeye direndiklerini, köle olduktan sonra da bu durumu kabullenmedikleri için birçok kez isyan ettiklerini biliyoruz.

İsyanlar sadece dayanılmaz zulme karşı bir tepki olarak değil, özgürlüklerini kazanıp yeni bir hayat kurmak için de gerçekleşiyordu. Çünkü kolektif hafızalarında hâlâ geçmişin ortaklaşmacı, barışçı toplumu vardı. "Altın Çağ" diye adlandırdıkları ve geçmişin uzak anılarından beslenen eşitlikçi tahayyülleri hep canlıydı. O yüzden dinsel inançları da yaşam biçimleri de yöneticilerden ayrıydı. Hikmet Kıvılcımlı bu özlemi şöyle anlatıyor: *"Barbarın bir türlü unutamadığı, boyuna dönüp dolaşıp tekrar yaşadığı öntarih toplumu, ne kadar ilkel ve geri bir ekonomi düzeni olursa olsun, sosyal insan münasebetleri yönünce, medeniyetle kıyaslanamayacak kertede temiz ve yüksek bir kardeş rejimi, kankardeşliği sosyalizmi idi. Barbarlıkta medeniyetin imrendirici maddi zenginlikleri yoktu ama medeniyetteki korkunç sınıf uçurumları, kölelik-efendilik rezillikleri de yoktu."* Plato'nun yazdıkları da bunu destekliyor: *"O günlerde bölünmeler ve savaşlar da yoktu. Bunun pek çok nedeni vardı. Her şeyden önce, bu ilkel insanların yalnızlığı onlarda birbirlerine karşı şefkat ve iyi niyet yaratmıştı. İkincisi, geçimlerini sağlayabilmek için birbirleriyle dalaşmalarını gerektiren bir durum yoktu, bazı özel durumlar dışında bolluk içinde yayılmışlardı. (...) Bu yüzden o günlerde insanoğlu ne çok yoksuldu ne de yoksulluk insanlar arasında bir farklılığa yol açıyordu. Ama zengin de olamazlardı, çünkü ne altın ne de gümüş edinebilirlerdi. Ve yoksulluğun ya da zenginliğin olmadığı bir toplum, her zaman en soylu törelere sahiptir. Orada ne kendini büyük görme ne adaletsizlik ne çekişme ne de kıskançlık vardır. Yasa ko-*

Bergamaya dikilen Aristonikos heykeli

Köleler Roma›ya defalarca isyan ettiler. En bilineni elbette Trakyalı Spartacus›un isyanıdır (MÖ 73-71). Ama çoğumuzun duyduğu, bildiği bu ünlü isyandan çok önce, daha Spartacus doğmamışken, Batı Anadolu topraklarında bir başka köle ayaklanması daha yaşanmıştı. Kölelerin özgür, herkesin toprak sahibi olacağı, eşitlik içinde yaşanacak bir «Güneş Ülkesi» (Heliopolis) kurmak istiyorlardı.

yuculara da ihtiyaçları yoktu." (Plato, Dialogues)

İşte bu ortak bilgi, isyanların temel motivasyonuydu. Konumuz olan Aristonikos–Bergama Ayaklanması için de böyleydi.

Köle emeğine dayanan Roma

Yaklaşık bin yıl hüküm süren Roma İmparatorluğu, köle emeğine dayanan uygarlıkların en büyüğüydü. Sert bir sınıfsal ayrıma sahip olan Roma toplumunda en altta köleler, onun üzerinde de kölelikten azledilmişler vardı. Bunların üzerinde ise "özgür yurttaşlar" yer alırdı, ama onlar da kendi aralarında asiller (patriciler) ve köylüler (plebler) olarak ikiye ayrılmıştı. Asiller bu piramitte en üstteydi elbette.

Roma bu sınıf farkları nedeniyle sık sık toplumsal huzursuzluklarla sarsılırdı. İşgal edilen bölgelerdeki halkların direnişinin dışında plebler, köylüler ve elbette kölelerin isyanları da yüzlerce yıl Romalı efendileri uğraştırdı.

Savaşlarda esir edilip Roma'ya getirilen köleler madencilik, çiftçilik, yol ve yapı işçiliğinde çalıştırılmış; bazıları da evlerde hizmetçi olarak kullanılmışlar. Bugün Anadolu'da da hayranlıkla seyrettiğimiz Roma eserlerinin, yollar, köprüler, su kanalları, büyük tapınaklar, hamam, kütüphane, tiyatro ve agora denilen büyük meydanların hepsinde insandan bile sayılmayan bu kölelerin emeği vardı.

Roma, hem köleler elde etmek hem de topraklarını sömürmek için her yere azgınca saldıran bir imparatorluk haline gelmişti. Elbette bu saldırganlığa karşı her yerde direnişlerle karşılaştı. Galya'dan İskoçya'ya, Kudüs'ten Anadolu'ya kadar... Sömürge halkları Roma'yı şöyle görüyorlardı: *"Dünyayı kasıp kavuran bu çapulculara karşı koyacak hiçbir ülke ve hatta deniz de kalmayınca, bu kez de yeni düşman icat ediyorlar. Eğer ülke zenginse servetini çalıyorlar, eğer ülke servet yoksunuysa bu kez de onu yenerek şan ve şöhretlerini ilan ediyorlar. Onları ne doğu ne de batı doyurabildi. Onlar hem serveti hem de yoksulluğu aynı anda arzuluyorlar. Yağmalamak ve öldürmenin adını da 'egemenlik' koymuşlar. Yaprağın bile kımıldamadığı bir çöl yaratıp onun adına da 'barış' diyorlar." (Calgalus, Britannica isyanının lideri)*

Roma emperyalizmi, Anadolu topraklarında 700 yıl egemen oldu. Bu yüzyıllar boyunca sayısız direnişle, isyanla karşılaştı. Kimi zaman bölge halklarının desteğini alan Mithridates gibi yerel kralların, kimi zaman Kilikia'nın (Mersin-Antalya) korsanları ile ya da İsaura (Konya, Ermenek dolayları) halkının direnişiyle uğraştılar. Öyle ki nerdeyse iki yılda bir isyan ya da huzursuzluk yaşanıyordu Anadolu›da.

Taht kavgasından halk ayaklanmasına

MÖ 130'lu yıllarda Anadolu'nun yarısına Bergama Krallığı hükmediyordu. Bergama'nın son kralı dengesizliğiyle bilinen III. Attalos, ölmeden önce bir vasiyet bırakmıştı. Bu vasiyete göre bütün topraklarını ve servetini Roma'ya bağışlamıştı. Ya da Roma'daki uyanıklar öyle iddia ediyorlardı. Roma tam bu mirasa el koymaya hazırlanırken Aristonikos isimli genç bir adam *"Bir dakika, acele etmeyin. Ben Attalos'un kardeşiyim"* diye ortaya çıktı ve kendini Bergama Kralı ilan etti. Roma'ya karşı bir ayaklanma başlattı. Aristonikos gerçekten de Attalos'un babasının Romalı bir kadından gayrimeşru çocuğuydu. Dönemin kurallarına göre böyle bir hakkı vardı. Ama bölgenin zenginleri Roma'dan yanaydı ve Aristonikos ilk denemesinde yenilerek Ege'nin iç bölgelerine çekildi.

Bu gelişme ilginç bir dönüşüme yol açtı. İç Ege ve Trakya'daki yoksul halk ve özellikle de nüfusun çoğunluğunu oluşturan köleler, Aristonikos'a katılmaya başladılar. Ayaklanma bir taht kavgasından bir halk ayaklanmasına doğru hızla yön değiştirdi. Aristonikos kölelere ve yoksul köylülere

önderlik eden bir halk kahramanıydı artık.

İsyanın fikir babası Roma'da başka bir isyan girişiminden yakayı zor kurtarıp Anadolu'ya kaçan ünlü filozof Blossius'tur. Anadolu'da Aristonikos ayaklanmasıyla karşılaşan filozof, düşünmeden katılır eyleme. Ve ayaklanma Blossius'un çerçevesini çizdiği felsefi bir temele dayanır. Belki de tarihin ilk ütopyası diyebileceğimiz bir amaçtır bu. Yoksullar, köleler, baskıdan bunalıp, canına tak edenler daha önce de defalarca isyan etmişlerdi. Ama Bergama'nın devrimcileri «başka bir dünya mümkün» diyerek ve o dünyayı kurmak için ayağa kalkan ilk insanlardı. Onlar, tüm kölelerin özgür olacağı, herkesin toprak sahibi olduğu, kardeşlik ve eşitlik içinde yaşanacak bir «Güneş Ülkesi» (Heliopolis) kurmak istiyorlardı. Bu mücadeleye katılanlara da «Güneş Ülkesi Halkı» anlamında «Heliopolit» deniyordu.

Aslında Heliopolis fikri, zamanın filozoflarının aklına, Jambulos adında ne zaman yaşadığı bilinmeyen Yemenli bir Arap tüccarın anlattıklarıyla düşmüştü. Jambulos'un anlattığına göre, okyanusta "Güneş Ülkesi" adındaki bir adada ilginç bir halk yaşıyormuş. Jambulos'un da tesadüfen tanıdığı bu halkın işlerini yaptırdıkları köleleri yokmuş. Eşitçe ve huzur içinde yaşıyorlarmış. Bolluk içindeymişler ama kimse kimseden daha zengin ya da daha yoksul değilmiş. Aralarında bir iş bölümü de yokmuş. En yaşlıları adayı yönetiyor, bazıları yararlı işlerle uğraşırken bazıları da idari işleri devralıyor sonra da rolleri değişiyorlarmış. Sonradan yazılacak birçok ütopyaya ilham kaynağı olacak bu anlatı ne kadar doğru bilinmez. Ama çok belli ki, yoksullar bu fikre sıkıca sarılmışlar.

Aristonikos'un parası

Börklüce ile aynı kaderi paylaştı

Aristonikos, köle ve köylü yoldaşlarıyla Ege ve Marmara'da birçok şehri ele geçirdi. Roma'ya karşı çıkan ve bağımsızlık isteyen birçok şehir de isyanı destekledi. İsyancılar Roma ordusunu birçok kez hezimete uğrattı. Bir yandan Roma ile savaşılırken bir yandan da sosyal yaşam inşa ediliyor, para basılıyor, mahkemeler kuruluyordu.

Roma, isyanı bastırmak için bölgedeki diğer krallıklarla işbirliği yaptı. Çünkü isyan sadece Roma'yı değil, bölgedeki tüm egemenleri korkutmuştu. Asiller ayaklanmaya karşı çok büyük bir ordu topladılar. Manisa Kırkağaç bölgesinde karşılaşan Aristonikos'un isyancıları ile Roma ordusu saatlerce savaştı. Savaşın sonunda Romalılar isyancıları yendi ve Aristonikos'un yoldaşları kılıçtan geçirildi. Aristonikos esir alınıp Roma'ya gönderildi; halka teşhir edilip öldürüldü. Filozof Blossius intihar etti. İsyanın yenilgisinden sonra Roma Anadolu'yu tamamen sömürgeleştirdi.

Aristonikos kazansaydı tarih nasıl ilerlerdi bilemeyiz. Belki de tarihin ilk sosyal devletinin bir denemesi olur, insanların eşit ve özgür olabileceklerine dair özel bir deneyim daha yaşanabilirdi. Kim bilir? Yüzlerce yıl köle emeğinin üzerinden büyük bir uygarlık kuran Romalı asiller, sonunda iktidarlarını barbar akınlarıyla yitirdiler. Geriye ne Sezar ne de Neron kaldı ama, kölelerin cisimleşmiş emekleri olan yapılar birçok yerde hâlâ ayakta. Ören yerlerini gezerken o yıkık dökük taş yapılara bir de bu gözle bakın isterseniz...

Kaynaklar:

Y. Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar, Doktora Tezi.*

Sera Yelözer, *Antik Roma'da Kölecilik, Emperyalist Yayılma ve Bir İsyan: Aristonikos Ayaklanması, Bilim ve Gelecek Dergisi,* **sayı 121.**

Sadık Usta, *Antikçağ Ütopyaları.*

Di 90 saliya Dr. Qasimlo de

Paşperdeya komploya Viyanayê

FEHÎM IŞIK

Dr. Evdirahmen Qasimlo, di sala 1930an de li Urmiyeya Rojhilatê Kurdistanê hate dinyayê. Hê di 15 saliya xwe de, di sala 1945an de di refên Yekîtiya Ciwanên Kurdistanê de cîhê xwe girt û di her qadên tekoşînê de li ber xwe da. Di sala 1946an de dema ala Kurdistan li Çarçirayê bilind bû, 16 salî bû. Ev jiyana bi rûmet, di 13ê Tîrmeha 1989an de li Viyanêyê, bi guleyên rejîma Îranê ya xwînavî bi dawî bû. Kujerên Dr. Qasimlo hê jî nehatine darizandin. Lê berî ku em behsa sedemên ne darizandina kujeran bikin, bi kurtahî behsa kuştina Dr. Qasimlo û hevalên wî bikin.

Rojnameger Perwer Yaş di nivîseke xwe da, dema behsa wê rojê dike, beriya hevdîtina bi îraniyan behsa randewûya li gel şêwirmendê Wezîrê Kar û Barên Navxweyî yê Avusturyayê dike. Yaş dibêje, roja 13ê Tîrmeha 1989an diviyabû Dr. Qasimlo li gel Manfred Maztkayê şêwirmendê Wezîrê Kar û Barên Navxweyî yê Avusturyayê rûne. Ji ber vê yekê, nêzî seat 16.00an berê xwe dide wezaretê. Lê sekreterê Matzka rê nade Qasimlo, dibêje "Hevdîtin betal bûye." Heta niha jî sedema betalkirinê nayê zanîn. Her weha wê Dr. Qasimlo ji şêwirmendê wezîr re çi bigota, ew jî naye zanîn.

Dr. Qasimlo, beriya kuştina xwe yanê beriya derkeve Ewro-

payê, behsa hevdîtinên li gel îraniyan ji rayedarên partiya xwe re û ji hin siyasetmedarên kurd re dike. Piştî karesata qirêt ya îraniyan, van siyasetmedaran behsa vê yekê kirin. Yek ji wan siyasetmedaran Celal Talabaniyê serokê YNKê ye. Dijî hevdîtinê dernakeve, lê hişyarî dide wî. Qasimlo jî ji lîstikên îraniyan hayîdar e. Lê ji ber ku hevdîtin li Ewropayê pêk te jî piştrast e. Usa bawer dike ku ew ê îranî nikaribin li Ewropayê qirêtiyek bikin.

Kujer, ji Viyanayê çawa hatin revandin?

Lê ûsa nebû. Kesên ku li ser navê Îranê li gel Dr. Qasimlo rûdinin, ne çareseriya pirsgirêkê difikirin. Rasterast wekî tîmên taybet dixebitin. Dû re aşkere bû ku ew ji bo sûîkastê hatine rêkirin. Di nav vê tîma sûîkastê de Mahmûd Ahmedînecat jî heye ku ew jî piştî çend salan bû serokkomarê Îranê.

Em werin, roja sûîkastê...

> Tarihin ve talihin emri, siyasetin kavliyle Harput'u yeniden nasıl ve nelere bakarak kurabiliriz? Hangi yaradan, türküden, şarkıdan ve bilgiden hareketle yeni bir Harput kurulabileceğine cevap vermek zor. Külliyen yaradan ibaret memleketin, en büyük yara mahallinden biridir Harput. Tarih burada bir türkü başlayıp bitene kadardır. Coğrafya burada, bir taş söz alıp susana kadardır.

Dr. Qasimlo roja 13ê Tîrmehê bêyî ku li Wezareta Kar û Barên Navxweyî ya Avusturyayê hevdîtin bike, nêzî saet 16.30an ji wezaretê derdikeve û berê xwe dide ciyê hevdîtinê. Cîhê hevdîtinê, ji alî Fadil Resûlê dostê PDK-Îranê hatiye amadekirin ku ew jî di wê karesatê de jiyana xwe ji dest da.

Tîma sûîkastê ya îraniyan ji sê kesan pêk tê. Yek ji vana Cafer Sahrarodî ye. Dema Dr. Qasimlo û hevalên wî tên şehîdkirin, usa diyar e ku ber xwe didin û Sahrarodî jî birîndar dibe. Bi qasî ku ji lêkolînên Daîreya Krîminal tê famkirin, di odeyê de dema tîma îraniyan hewl didin gule bera Dr. Qasimlo û hevalên wî bidin, Abdullah Qadir Azeriyê hevalê Dr. Qasimlo bersiv dide wan. Azerî, Cafer Sahrarodiyê kujer birîndar dike, lê ew jî bi gelek guleyan tê kuştin.

Kesê duyemîn yê tîma kujer Mustafa Ajwadî û kesê sêyemîn jî Amîr Mansûr Bozorgîan e. Her sê kujer jî bi pasaporta dîplomatîk digerin. Hatina wan a Avusturyayê jî bi rêya dîplomatîk e. Di dema lêkolîna bûyerê de şahidek navê Mahmûd Amhedînecat dide û dibêje, Ahmedînecat jî beriya bûyerê ji bo keşfê hatiye wê derê.

Dema Dr. Qasimlo û hevalên wî ji bo hevdîtinê li gel îraniyan rûdinin, di destpêkê de amadekariya hevdîtinê dikin û dixwazin dengên xwe qeyd bikin. Piştî demekê dengê guleyan dikeve qeydê. Ew deng jî nehatin aşkerekirin. Guleyên ewil bera Dr. Qasimlo didin. Qasimlo bi sê guleyan, Fadil Resul bi du guleyan, Abdullah Qadir Azerî jî bi dehan guleyan tên qetilkirin. Ji kujeran Cafer Sahrarodî jî birîndar dibe.

Polîsên Viyanayê Sahrarodî radikin nexweşxaneyê. Mustafa Ajvadî direve û xwe dispêre Konsolosxaneya Îranê. Amîr Mansûr Bozorgîan jî tê girtin. Bozorgîan piştî çend saetan bi talîmata rayedarên hukumeta Avusturyayê tê berdan û ew jî xwe dispêre Konsolosxaneya Îranê. Ji nabênê pir derbas nabe, Cafer Sahrarodî jî berdidin û ew jî derbasî Konsolosxaneya Îranê dibe. Her sê qatilên îranî piştî demekê bi rêya dîplomatîk derbasî Îranê dibin.

Qatil li ber çavan bûn. Her tişt bi aşkerayî dihate zanîn. Lê ne qatil hatin darizandin, ne jî delîlên heyî hatin aşkerakirin. Gelek pirs bê bersiv man û îro 31 sal e jî, bersîva van pirsan nayê zanîn.

"Divê em şansek bidin aşîtiyê"

Mahmud Ahmedînecat bû serokkomar. Cafer Sahrarodî, piştî baş bû bi generalî hate taltîfkirin û beriya Qasim Suleymanî bû serfermandarê Hêzên Qudusê. Sahrarodî, li hember PDK-Îran û hêzên din yên Rojhilatê Kurdistanê, gelek operasyonên eskerî bi rê ve bir û dehan kesên din jî qetil kir. Amîr Mansûr Bozorgîan jî bi generalî hate taltîfkirin û bû serfermandarê hêzên pasdar ên Rojhilatê Kurdistanê. Ew jî di gelek operasyonan da li hember kurda şer kir, bi sedan kurd kuşt.

Ya herî zor jî pêşwazîkirina van qatilan bû. Ev qatilên han hem li Ewropayê, hem jî li Başûrê Kurdistanê bi hêsanî geriyan, pirî caran jî bi xalîçeyên sor hatin pêşwazîkirin.

Dr. Qasimlo, ne ew însan e ku ji lîstikên dewleta Îranê hayîdar nebe. Hemû jiyana wî bi têkoşîna li hember rejîmê derbas

bûye û dema hilweşîna rejîma Şah jî, demekê di Konseya Rêvebir ya Îranê de jî cîh girtiye. Rejîmê jî, lîstikên wê jî baş dizane. Lê dema ji bo hevdîtinê daxwaz jê tê kirin, dij dernakeve. Her çi qas hinek hevalên wî yên partiyê dijberî bikin jî, ew dibêje, "Divê em şansek bidin aşîtiyê." Vê nêrînâ han, her usa bingeha siyaseta Dr. Qasimlo ye. Belê, ew Sekreterê Gîştî yê PDK-Îranê bû. Partiya wî şerê çekdarî rêve dibir. Lê wî bi xwe, her tim digot "Şer me hilnebijartiye, li me hatiye ferzkirin. Derfet hebe, em ê hemû rêyên aşîtî û demokrasiyê bi kar bînin." Ya ku Dr. Qasimlo, ber bi Viyanêyê bir û bi îraniyan re li ser maseyekê da rûniştandin ev nêrîn bûn.

Bêguman, rûniştina 13ê Tîrmeha 1989an ya li gel îraniyan hevdîtina ewil nebû. Dr. Qasimlo di dema Xumeynî de jî, piştî mirina Xumeynî jî gelek caran bi rayedarên Îranê re rûniştibû. Beriya kuştina wî bi salekê, li gel rejîmê pêşveçûyinek jî hebû. Lê Îran ji ber ku bi perwerdeya kurdî razî nedibû, hevdîtin bi dawî bibûn. Ya Dr. Qasimlo, kişand ber bi Viyanayê, yek jî ew hevdîtinên berê bûn. Dr. Qasimlo dixwest bigihîje encamê û bawerî bi rêya guftûgo û danûstendinê dianî. Lê îraniyan, di dema Şah de jî, piştî Şah jî xususiyeta xwe çi car neguherandin, bi dek û dolaban şer kirin û li her derê cîhanê li hember muxalîfan, bi awayekî çavsor çalakiyên bi kuştin pêk anîn. Piştî Dr. Qasimlo, Dr. Saîd Şerefkendiyê Sekreterê Gîştî yê PDK-Îranê jî, li gel hevalên xwe li Berlîna Almanyayê, di aşxaneyekê de hate şehîdkirin. Ew cînayet jî di tariyê de ma. Dewleta Îranê wekî berpirsiyar nehat dîtin. Belê, Îranê hemû çalakiyên xwe yên Ewropayê bi rêya konsolosxaneyên xwe bi rê ve dibir; lê ev yeka çi car jî nedihat aşkerekirin. Îran, ji aliyekî ve ji huqûqa dîplomasiyê îstifade dikir, ji aliyekî ve jî têkiliyên berjewendîparêz ên dewletên Ewropayê bi kar dianî. Ev yek belkî taybetmendiya gelek dewletan e. Lê yek ji wan dewletên ku herî baş vê yekê bi rê ve dibirin Îran bû û pêşî li îraniyan nedihat girtin.

Îraniyan bi vî awayî gelek siyasetmedarên kurd û muxalîfên Îranê li derveyî welatê xwe qetil kirin. Li hember van kujeriya xwe jî bi zextek rûberû nebûn. Wekî ji kuştina Dr. Qasimlo û hevalên wî diyar e, pirî caran ji dewletan piştgirî jî girtin. Jixwe eger ne piştgiriya Avusturyayê bûna, ewqasî ne hêsan bû ku Îran ji ber kuştina Dr. Qasimlo û hevalên wî neyê darizandin. Darizandina kujeran mumkun bû; lê yên ku berjewendiyên xwe parastin, bi serketin û doz jî ber bi pêş ve neçû. Hemû delîl hatin reşkirin û rê li ber qatilan hatin vekirin.

Îro jî rê li ber hemû qatilan vekiriye. Berjewendiya dewletan di ser her tiştî re tên girtin. Lê têkoşîn jî ranaweste. Dr. Qasimlo û hevalên wî îro jî di qada şer de ne. Her weha gelek şervanên kurda jî li çar perçeyên Kurdistanê berxwedana xwe didomînin...

Fotoğraflar: Enver Özkahraman

70'li yıllardan Hakkâri Anıtos köyü.

HAKKÂRİ'YE TERS LALE VE TERS HALAYDAN BAKMAK

SEZAİ SARIOĞLU

En başka söyleyeceğimi en başta söyleyeyim; bahsi yükselten şehirlerdendir Hakkâri. Zamanı ve yeri gelince kullanılacak özdeyiştir. Otuz kuş (Simurg) ile yedi vadi nasıl kafiye oluşturursa, insan ile yol da kafiye oluştur. Madem şehirler ve şiirler arası bir yolculuğa çıktık, Sümbül Dağı yüz vermediği için, güneşin yarı doğduğu yarı doğmadığı Hakkâri'ye mihman ve kafiye olalım.

2000'li yılların başı... Onu ilk görüp beni yandan şarklı süzdüğünde, para üstü yerine Kürtçe şiirler okuyan gûlfiroş çocukları hatırlamıştım. Hakkârililerin Mecburiyet Caddesi dediği tek güzergâhın köşesinde, Sümbül Dağı'na göz süzerek boyacılık yapıyordu. Sandığın yanındaki Simurg desenli uçurtma, düğüm-düğüm iplerden sarılmış yumak ilgimi çekmişti. Merakımı hemen keşfetse de, sorunca susan, sormayınca anlatan ters çocuklardandı. Sayı bilmeyen bir çocuktu; parmaklarını bilirdi, bir de günde kaç "potin" boyamadığını... Fırçası ayakkabımda rüzgâr estirirken, uzaklara bakıp anlatmaya başladı: *"Ne dağ ama değil*

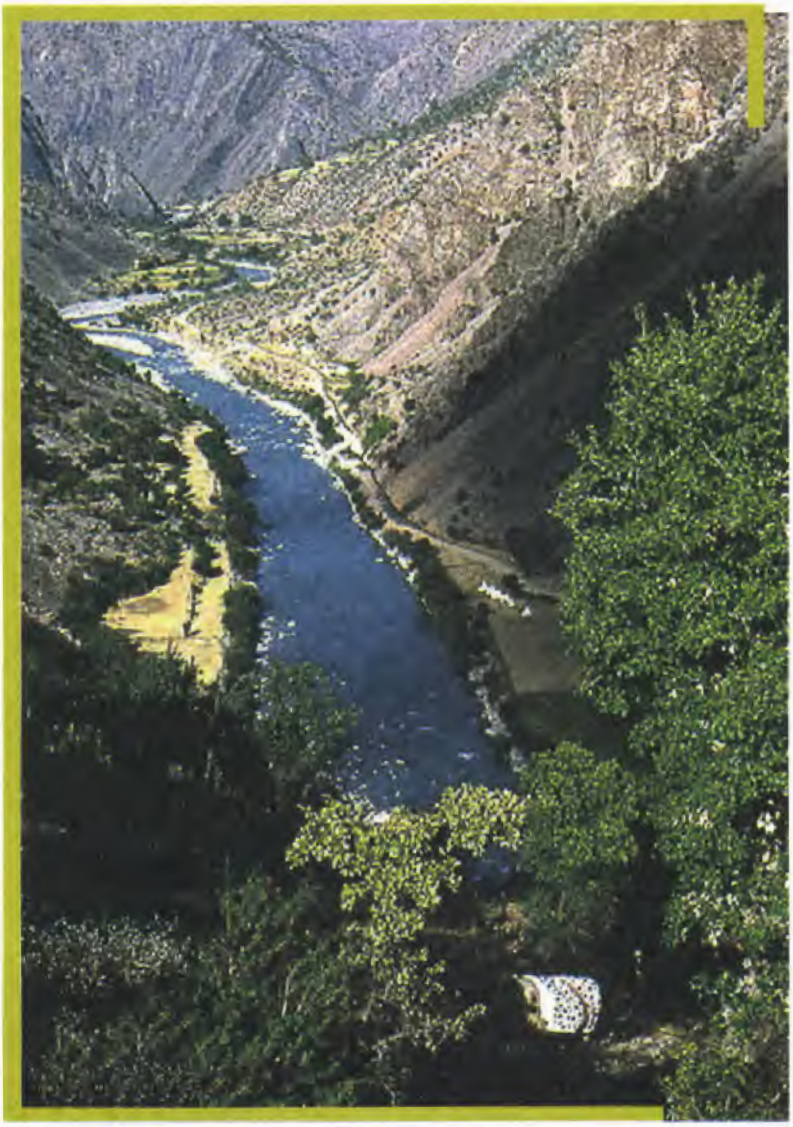

Hakkâri Zap Vadisi 1970'li yıllar

mi? Her Çölemerigli Çiyaye Simbil'in ötesini merak eder. Sümbül'ün ardını görmem için dengbej sesi kadar uzun ip biriktirmeliyim. Boya parasıyla ip alıp düğümleyerek yumak yapıyorum. Bugün, şu ağacın gölgesi kadar ip almam lazım. İpi tamamlayıp uçurtmam havalanınca dağı aşacağız. Bu yaşa geldim, uzağı da, uzağın içinde ne olduğunu da bilmiyorum. Dağın ardını görmezsek iyileşmeyiz biz!" Ezberim bozulmuş, dala takılan uçurtma gibi *"biz iyileşmeyiz"* sözüne takılıp kalmıştım. *"Nasıl yani?"* dediğimde, *"Şiir atölyesindeki çocuklara, 'Şair iyileşmez!' dediğini duydum. Hoşuma gitti. Onu da uçurtmamın ipine ve hikâyeme ekledim."*

Sümbül Dağı ile uzaktan, Azad ile yakından arkadaş olmuştum. Lakin Berçelan Yaylası ve Ters Lale ile tanışma hevesim şiirlerde kalmıştı. Dilimin altında şiirler, kalbimde masallar, anlam değiş tokuşuna gitmiştim bu hakikatli şehre. Ne var ki, gördüklerim, duyduklarım ve sezdiklerim ezberimi bozmakla kalmamış, bazen dilimden bazen kalbimden "suç üstü" olmuştum. "Bildiklerim", bilmediklerime yetmiyor, "az" olmayı tecrübe ediyordum. Günler, bildiğimi zannettiğim her şeyin sağlamasını yapmakla geçiyor, ne kalbim ne de aklım yetiyordu hakikatle mecazın sağlamasına... Meseli ve meselesi olan, sabrının "sınır"ında olan bu şehir sanki o coğrafyanın ve tarihin özetiydi. Yazılı bir tablet gibi başucunda yükselen Sümbül Dağı bir "kimlik" işaretiydi halden bilene...

'Tanrı şahidimdir; Deniz buradaydı!'

"Eskiden insanlar hayatlarından memnun olmadıklarında devrim yaparlardı, şimdi alışveriş yapıyorlar." (Arthur Miller)

Zap Suyu'nu koşarken görmeden hiçbir ırmak kendini nehir sanmasın... Günlerden bir gün, Zap Suyu, Sümbül Dağı ile bakışarak şehrin ayakucundan akarken, akıntıya karşı yürek çeken gençlerle tanışır. 1969'da, devrimci gençler Zap Suyu üstünde, Boğaz Köprüsü'ne itiraz olarak Devrimci Gençlik Köprüsü kurar. Deniz Gezmiş aralarında olmadığı halde, rivayet gerçekten hızlı yayılır. Deniz'in yokluğunu halka anlatmak köprü yapmaktan da zordur! Bahriye Kabadayı'nın Devrimci Gençlik Köprüsü belgeselinde Kürt bir ihtiyarın, *"Tanrı şahidimdir! Bu yaşta yalan mı söyleyeceğim. Deniz'i gözlerimle gördüm!"* mealindeki cümleleri, "Deniz efsanesine" dahil ve dairdir. Deniz oradır artık ve orası "Denizlerin Köprüsü"dür. Yavaş akarken bile, toprağın ve halkın kulağına, geçmiş ve gelecek masalını fısıldayan

Zap Suyu'nu, Kürtçeyi, Ermeniceyi, Süryaniceyi heceleyerek insanlığa kimlik beyanında bulunurken tanıdım Gaston Bachelard'ın *"Su taşır bizi. Su sallar bizi. Su uyutur bizi. Su annemizi geri verir bize"* dediğince, Zap da kaybettiklerimizi geri verir bize. Deniz gibi, nehirlerin "en hızlı" akanı ve "koşanıdır" o. Devrimciyseniz sizi sevmekle, yedirip içirmekle kalmaz, yatıya alıkor, sonra da götürüp Dicle Nehri'ne bırakır. Geçtiği yerlerde, 15'i bölgeye kayıtlı 30 bitki türüne cansuyu olan Zap, en derin ve en dar vadilerden akarak, 'Güney'de kendinden vazgeçip Dicle'ye katılır. Murathan Mungan'ın *"Biliyorum, bir nehir akarken anlatır öyküsünü/(...)/ akarken gördüğü sır/ saklamak içindir/ âlemlerin kapısını aralar gibi birbirine/ suyun perdeleyen sürekliliğinde"* dizeleri onu da kapsar.

Sümbül Dağı ile Cilo Dağı'nı tartmışlar...

"Su akar, taş yorulur" (Turgut Uyar)

Zap akar, hikâyeler yorulur. Ama Cilo ve Sümbül Dağı gibi yorulmayanlar da vardır. Sözün burasında nehirden dağa dikey geçiş yapıp Cilo Dağı ile kafiye olalım. Coğrafyanın yükseklikte ikincisi olan Cilo'ya çıkıp, ayaklarının üzerinde yükselip bakınca, bütün Mezopotamya ve Anadolu'yu görmek, bu yazıyı okuyana heves olsun. Üç bin metrenin üzerinde pek çok zirve ile turistik tasavvurlara terk edilmeyecek buzul gölleri bahşetmiştir Hakkâri'ye doğa. Tarihin tüyünü tersine tarayan çocukların uzaklaştığı günlerde gittiğimde, Berçelan Yaylası, "güvenlik" nedeniyle

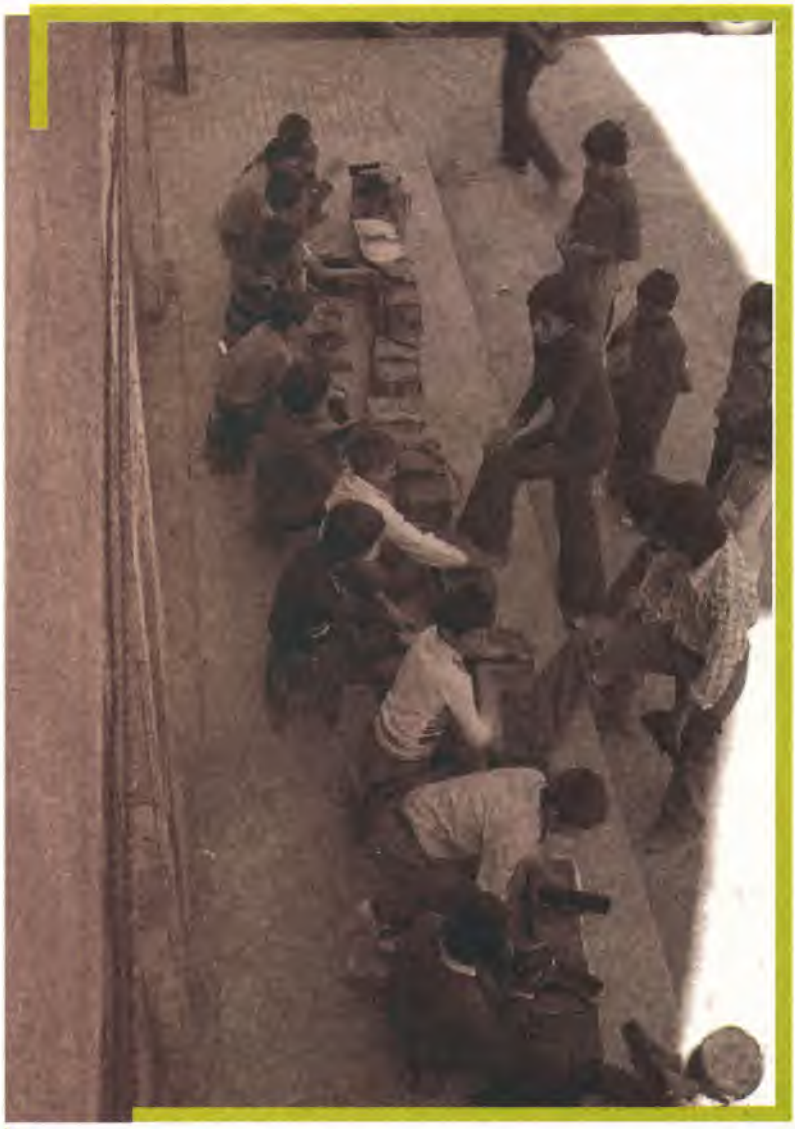

Hakkari'nin boyacı çocukları, 70'li yıllar.

açık/âşık görüşe kapalıydı. Anlatılan rivayetlerden Berçelan'a çıkmış gibi olmuştuk. Halkın "yasak aşkıydı" yayla. Nedendir bilmem, *"Gitmesem de görmesem de"* Berçelan sempatizanıyımdır!

'Ters Lale'ye mihman olmadan önce, 'düz lale'ye söz atmak geldi içimden. 16. yüzyıla kadar divan şairleri için taşralı bir çiçektir lale. Necâtî Beğ, şehirli çiçeklerce horlanmasını *Dîvân*'ında, *"Taşradan geldi çemen mülkine bîgâne diyü/ Devr-i gül sohbetine lâleyi iletmediler"* dizeleriyle dile getirir. Taşradan gelip, çemen mülküne yabancı olan lalenin, "gül sohbetine" alınması ne mümkündür? Kırsala kayıtlı lalenin şehirli olup ıslah edilip evcilleşmesi sonradır. Neyseki ters lale, Sümbül ve Cilo'nun tembihine uyarak, yerini yurdunu terk etmez de, evcilleşmekten kurtulur. Yine de derdi başından aşkındır onun. Sümbül Dağı, yükseklerden bakıp gördüklerine iç çekince, biraz uzağında ikamet eden ters lale, öyle hüzünlenir ki, bazen "Ağ-

Hakkâri'nin Anitos köyünde çekilen *Hakkâri'de Bir Mevsim* filminden...

layan gelin çiçeği" ama daha çok "hüznün sembolü" olarak nam salar. Birçok şehrin, dağın ve kavmin "benim" diye paylaşamadığı, pek çok kavimle ve rivayetle adı çıkan ters bir laledir o. Onun da hoşuna gider bu kıskançlık, kâh birine kâh ötekine yüz vermekle kalmaz, şairleri de şımartır. Yine de cevaplayamadığım soru şudur: Bir dağ, diğer dağın, dağ yaylanın, yayla ters lalenin ve hepsi birbirinin nesi olur?

Mem û Zîn'in kalbi kırılmasın diye...

Hakkâri'ye yolu düşen, Ehmedê Xanî ile tanışmazsa Mem û Zîn'in kalbi kırılır. Doğu Bayazıt medreselerinde müderrislik, İshak Paşa Sarayı'nda kâtiplik yapan, Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe bilen Xani'nin, eserlerini, dönemin edebiyat dili Farsça yerine Kürtçe yazması günümüze "şerh" olarak da okunabilir. Xanî'den el almışken, sözü, düz anlamı "Alaca renkli, renk renk, bulaşmış" olan ama edebiyatta "Dizelerinden her biri başka dille yazılmış bir şiir türü" olan "mülemma"ya getirelim. Mevlânâ ve Şîrâzî gibi, Xanî de "mülemma" yazar. Xanî'nin dillerin birbirlerinden anlam alıp anlam vermelerinin müjdesini içeren "Çarkoşe" adlı "mülemma"sı önemlidir. "Dilde zorla iskânın" şairler arasında da geçer akçe olduğu günümüzde, "deneysel oyun" diye burun kıvırılmayacak "mülemma"yı hatırlatıyorum Türkçe'den başka dil tanımayan şairler suçüstü olsun.

"Bir acıya kiracı" Metin Altıok, Cemal Süreya'nın *"Fırat suyu bütün bir bölgeyi/ Takma adlarla dolanmak/ Zorundadır"* dizelerine nazire yaparcasına *"Bir yeraltı suyu olarak kalmıştır Mem-û Zîn/Doğuda bile çok az kimsenin bildiği/ Çünkü Ahmede Hâni takılıp kalmıştır/ Her zaman sıkı bir kimlik kontrolünde"* dizeleriyle selamlar Xanî'yi, Mem û Zîn'i ve Cemal'i.

İhsan Çölemerikli ve ters halay

İhsan Çölemerikli'ye uğrayarak devam edelim. Onu, köy köy gezen hikâye anlatıcısı olarak düşünürüm. Bazen bir taşa, bazen hasır oturaklara otturarak hikâyeler dinlediğim "Çölemerik" isminden müsemma İhsan Çölemerikli, Hakkâri'nin sözlü-yazılı hafızasıdır. Her karşılaşmamızda dil frenimi çekerek susarım ki dinlediklerim yanıma kâr kalsın. O, "Hakkâri" kelimesinin etimolojik kökeninin "güçlü, yapabilen, muktedir" anlamlarına gelen "her-kariyan" ifadesine dayandırır. Esasen Herkarî (Hakkâri) coğrafi bir bölgenin adı değil, o yöredeki yerleşik boyların adıdır. Yöreyle ilgili üç kitap yazan Çölemerikli için "hikâye anlatıcısı", demiştim. İşte delili: *"Hakkâri, Zagroslardaki uygarlıkların, Urartuların, Asurilerin tam ortasında yer almıştır. Bir Hakkârili o dönemde sabah atına binip Berçelan üzerinden kuzeye açıldığında akşam Tuşpa'dadır, aynı Hakkârili atına*

binip Çukurca'dan güneye giderse akşam Ninovada'dır, yani iki büyük uygarlığın başkentleri arasındaki tek ildir..."

Ters nefeste duran çocuklardan olduğumdan mıdır nedir; "ters" sözcüğüne ait hissederim kendimi. Sözün burasında okuru "ters köşeye yatırıp", 30 Nisan 1977'ye Boenos Aires'e gidip, Mayıs Meydanı'nda (Plaza de Mayo) toplanan on dört "çılgın" annenin saatin tersi yönünde yürümelerindeki tersliği de dahil edelim yazıya.

Ters şehirdir Hakkâri. Resmî politikaların tersine gelmekle kalmaz, Kürtlerin sağa doğru oynadıkları gowendleri (halay) tersten başlatarak ters gösterir. En ünlüsü Şêxanî olan, ekip başının sol başta olduğu halay size "şaka" gibi gelebilir. Çölemerikli, *Hakkâri Suretleri* kitabında "ters halayı" izah etmekle kalmaz, sola halay dönülmesiyle ilgili bir tekerlemeyi de tarihe not düşer: *"Ez sond dixim ser Avestê, na reqisim rexê rastê.* (Avesta üzerine and içerim, sağdan dans etmeyeceğim)"

Halaydan söz etmişken, Seray Şahiner'in, "Çifte Sultanlar" hikâyesinden bir cümleyi de iliştirelim yazının yakasına: *"Bu Kürtlerin halayları da kaderlerine benziyor. O kadar ter döker bir adım ilerleyemezler..."*

Enver Özkahraman ve Şal û Şepik

Konuşmalarını üstüne başına yakıştıramayan ne çok insan var; yaşamadığı sözcüklerle ve takma dille konuşan ne çok insan... Tarihini coğrafyasına yanlış ilikleyen ne çok insan... Doğadan kopmayanlar, doğa(l) renklerini ve kıyafetlerini yakıştırırlar kendilerine. Toprağı dili olsun, Mehmet Uzun, *Dicle'nin Sürgünleri*'nde, *"Üç çeşit Şal û Şepîk'i olanlar vardır; biri Cizêre Botan, biri Hakkâri, öteki de Bahtinan... Üçü de tarak altı olmayan zülüf yünündendi; biri menekşe, biri gök mavisi, öteki boz renkliydi"* cümleleriyle öyle destansı anlatır ki, insanın hemen, Hakkâri'ye gidip ilk terziye Şal û Şepik diktiresi gelir. Bana sorarsanız, yürümek gibi halay da, halay gibi Şal û Şepik de bir tür dengbejliktir; hikâyesi ve sesi vardır.

Şal û şebiği ilk kez Van'da gördüğümü hatırlıyorum. Hakkâri deyince Diyarbakır doğumlu olan Enver abiyi (Özkahraman) unutursak bizi fotoğraflar ve kilimler çarpar. Bir zamanlar "sürgün yeri" olan Hakkâri'ye gönüllü gidip, 30 yıl yaşadıktan sonra, kendi deyimiyle "istemeyerek" oradan ayrılan özel bir kıymet. Fotoğraflarla Hakkâri'nin tarihini "yazan", her duyduğunu kaydeden, hikâyeler derleyen, Hakkâri ve Van'ın kök ve aşk boyalı kilimlerini dünyaya tanıtan, Erden Kıral'ın *Hakkâri'de Bir Mevsim* filminin ekibinde yer alarak gözsel ve özsel katkıda bulunan birinden söz ediyorum. Hakkâri'yi kilimlere dokutan, Ümit Kıvanç'ın *Kızlar ve Kökler* belgeselinin mayasında olan, çizer Ender Özkahraman'ın babası Enver abi...

Rahatı kaçan kitaplar!

"Ona bir kitap vereceğim/ Rahatını kaçırmak için/ Bir öğ-

Hakkâri, Gowend.

Şemdinli Herki Bêdav köyünden, 1980.

renegörsün aşkı/ Ağacı o vakit seyredin" (Melih Cevdet Anday)

Sanki birileri Melih Cevdet'in "Rahatı Kaçan Ağaç" şiirini okuyup kitaplardan intikam almaya karar vermiştir. 15 yıl önce, iki kişinin ve yüzlerce kitabın öldüğü Şemdinli'deki Umut Kitabevi'nin bombalanmasından söz ediyorum. Tarihin, coğrafyanın, dillerin ve kitapların rahatı kaçırılsa da, yedi yıl önce küllerinden yeniden doğarak yeniden açılan kitapevi. Açılış kurdelesini, bombalamada hayatını kaybeden Zahir Korkmaz'ın annesi Makbule Korkmaz, Ali Yılmaz'ın eşi Gülenden Yılmaz ile o zamanlar Hakkâri Belediye Başkanı olan Fadıl Bedirhanoğlu'nun kestiği yeniden doğuş. Büyük hisseli zulmün küçük hisseli ortaklarından "Mutkili Ali" lakabıyla müsemma zat için, bir zamanlar yükseklerden uçan Yaşar Büyükanıt'ın, *"Tanırım, iyi çocuktur"* cümlesi, bir bildiği olduğunun delili olarak misafir olsun yazıya.

Yüksekova'da "Kuş Cenneti" olarak bilinen Nehil Sazlığı... Dağgöl Mahallesi'nde üzerinde yazılar olan on üç stel (taş yapıt), kentin batısında yer alan Gevaruk ve Tirşin yaylalarında, kayalar üzerine çizilmiş kaya resimleri... Medreseler... Taşı-toprağı uygarlık olan bu şehir, kişi başına düşen, özgürlük miktarıyla ters orantılı olarak, şehir başına düşen "güvenlik bölgeleri" uygulamasında birincidir. Şimdiden, "kayyumdan önce", "kayyumdan sonra" diye yazılmaktadır tarih. Şehrin tepeleri gözetleme kuleleriyle dolu, çok gözlüdür bu şehir.

Yine de telâşa mahal yok, Sümbül Dağı ile göz göze gelip kitap okumak, sonrasında da bir yürüyüş eylemek hâlâ heyecan verici...

Yaşar Kemal, *Bir Ada Hikâyesi* kitabında, "Kuşların öğrencisi" ve/veya "Kuşların hocası" Feqiyê Teyran'ın dengbejliğini 80 sayfaya sığdırır. Haydar Ergülen ise, *"Kırk şair birden olsam, yazamam bir hevesi"* deyip sözü bana bırakır; Zap Suyu'ndan kırk kez el alsam yazamam Hakkâri'yi...

Ters lale denilen çiçek, yöredeki isimleri Gulşênî, Şîlêr, Zengila Zoma ve Guldaxun.

'Van krallığı' ve Tuşba nasıl kuruldu?

Savaşa rağmen inat ve bereketle..

BARIŞ AVŞAR

I. Sarduri zamanında yapılan Van Kalesi

İşgaller arasından boy vermeye çalışıyordu krallık. Henüz Roma kurulmamış, Antik Çağ ‹imparatorluk› sistemi mükemmel zirvesine ulaşmamıştı. Ama işte ‹imparatorluk› deneyimleri üst üste birikmeye başlamıştı.

Sümer, Babil, Asur, Mısır, Persler... Gidişat o yanaydı.

Devlet organizasyonları Roma'da 'dünya imparatorluğu' modeline varacak olanı arıyordu. Bunu Mezopotamya'da yapabilenler arasında Asur'un öne çıktığı zamanlardı... Mezopotamya'dan doğup büyük gücüyle Anadolu içlerine dalıp çıkıyor, Urartu ülkesini yıkıp geçiyor, sonra çekiliyor, sonra yeniden geliyordu.

Urartu ise bu önemli rakip karşısında aldığı her yenilgiden sonra bir şeyleri farklı yaparak, daha doğrusu yapabildiği kadar değiştirerek hayatta kalıyor, bir şekilde devam ediyor, yeniden toparlıyor ve yine tarih sahnesine çıkıyordu. Bugünün bitmez tükenmez savaşlarının benzerleri o zaman da vardı. Çatışmalar, kırımlar bugünkü acımasızlıkta olmasa da işgal hep işgaldi. Kurulan yıkılıyor, direnen eziliyor ve hakimiyet sağlanmaya çalışılıyordu. Ancak hiçbir zaman tam anlamıyla sürekli bir hakimiyet sağlanamadığı için bir yerden yeniden ayakları üzerinde durma çabası filizleniyordu.

Önce 'bereket' gerek

Ta en başta yine bir Asur işgalinin ardından kurulan Urar-

tu'nun, yeni bir işgalle yıkılması sonrası yaşadığı uzun karanlık dönemin ardından kral olan I. Sarduri ve onun ardından tahta geçen oğlu ile torunu, ülkelerini yeniden kurarken çok şeyi değiştirdi. Üstelik sadece 'varlık dünyasında' değil manevi dünyada da bunu yaptı. Öncelikle 'tanrılar' bir güzel elden geçirildi. Krallığın bölgesindeki halklar ve onların yerel birlikleri olan aşiretler üzerinde etkisini artıracak şekilde bir düzenleme ile tanrıların güçleri, görevleri ve hiyerarşileri yeniden belirlendi. En tepeye de 'savaş ve bereket' tanrısı Haldi oturtuldu.

'Savaş' tanrısı... Mesaj açıktı: Kendisinden daha büyük bir güç karşısında bir çok kez yenilmiş, her yeni toparlanışın ardından yeni ve ağır bir mağlubiyet yaşamış bir krallığı ayağa kaldırmaya çalışıyorsunuz. Savaş tanrısını en büyük tanrı yapmaktan başka ne yaparsınız?

Ve bereket... Haldi'nin savaş tanrısı olarak ne kadar işe yarayacağını görmek için Asurla yeni bir karşılaşmayı beklemek gerekiyordu. Ve açıkçası krallığın bunun için hiç de acelesi yoktu.

Ama 'bereket'... Onu var etmek hem halkları bir arada tutmak hem de güçlü bir ordu kurmak için ilk şarttı aslında. O yüzden de Haldi'nin bereket gücünü göstermek için sıvandı kollar öncelikle.

Toprakların en verimli olduğu yerlere yakın büyük yiyecek depoları ve ürünü artıracak sulama sistemleri kurulmaya başlandı. Bu 'dağlar krallığı'nın halkını ama özellikle de askerlerini işgal ya da başka bir gerekçeyle artık aç bırakmaya niyeti yoktu. En azından bunu deneyecekti.

Ve bir de başkentini değiştirdi Sarduri. Onun kral olmasıyla birlikte hükümdarlığı ele geçiren aşireti, Van Gölü kıyılarında yerleşikti. Ülkesini ikinci kez kurmak gibi bir görev üstlenen kral da kendine bu kıyıları başkent yaptı. Yaptı ve gitti Van kayalıklarına yazdırdı kuruluş ilanını: *"...Bu taşları Alniunu kentinden getirdim. Bu yapıyı yaptım..."*

'Yapı' derken, Van kalesinden söz ediyordu. Van'ı 'başkent' yapan kaleden...

Gerçi Van'ın 'Van' adını almasına da epey zaman vardı!

Galiptir bu yolda mağlup

Yeni krallıkta Asurluların da kendileri için kullandığı 'Urartu ülkesi' adından vazgeçildi ve "Biainili Krallığı" adı kullanılmaya başlandı. Yeniden kuruluş öncesinde Van Gölü çevresini anlatan Biainili adı, Bian-Vuan-Bian-Van kullanımlarıyla günümüze kadar gelecek ve şimdiki şehre de adını verecekti.

Böylece daha önce İran'da, Urmiye Gölü kıyılarında doğan Urartu medeniyeti, yeniden doğuşunu Van Gölü kıyılarında yaşamaya başladı. Burada kurulan yeni başkentin adı ise Tuşpa oldu. Büyük tesislerin inşaa edildiği başkent, krallığın kalbiydi. Yıllar içerisinde Urartu-Biainili krallığı sınırlarını da genişletti ve gerçekten de Asur'un karşısına yeniden ekonomik ve askeri açılardan büyük bir güç olarak çıkabildi.

Sonunda sıra Haldi'nin savaş tanrılığının sınanmasına geldi. Ne var ki ona inanç besleyerek yıllar içinde gerçekten bereketli bir ülke yaratanları hayal kırıklığına uğratacaktı 'savaş tanrısı'!

Büyük bir savaş yaşandı ve Biainililer 70 bin kadar askerlerini kaybederek Asur'a bir kez daha yenildiler. Bu yenilgiden sonra zayıf da düştüler. Ancak Sarduri'nin yeniden kurduğu ülke, bu güçlü rakibinden daha uzun süre yaşamayı da becerebildi. Kimbilir, belki de Haldi'ye 'inat ve bereket' tanrısı demek daha uygundu.

Biainili'de ve sonrasında çokça görüldüğü üzere halklar var oldukları sürece her zaman inatla kendi yöntemlerini yaratıp imparatorlukların işgaline, yenilgiye, zulme karşı istedikleri yola devam edebiliyorlardı...

Urartuların etkili olduğu bölge haritası

KOR
KİTAP

Yukarı Mezopotamya olarak bilinen topraklar, tarihin eski çağlarından beri, kimi günümüze kadar varlığını sürdüren kimi tarih içinde solup yok olan kimi ise başka bir halkın içinde eriyen sayısız kavime yurt olmuş. Uygarlıklar, savaşlar görmüş. Stratejik konumu nedeniyle sömürgeci güçlerin, emperyalist devletlerin de ilgi odağı olagelmiş. Faik Bulut, çalışmasında bu toprakların acılı tarihini, etnik ve dinsel boğazlaşmaları, emperyalist güçlerin bölgenin etnik ve dinsel farklılıklarını kendi egemenliklerini güçlendirmek için nasıl kullandıklarını ortaya koyuyor.

www.korkitap.com

KÜRTÇE TÜRKÇE DERGİ

'Çîrokek ku mumkun e tê de her tişt biqewime'... Heke jiyan çîrokeke wisa be dinyayeke aştiyane û birayane ya gelan, jînek ku her kes karibe bi zimanê xwe biaxive, dinyayek ku 'kes nebêje em tê de fetisîn' jî mumkun e. Divê paş çiyayê Qaf ew qas dûr, ewqas dûredest nebe.

Wêneyê bergê: Sevada Grigoryan

ISSN 1234-5679
9 771234 567003